

Львівський державний університет внутрішніх справ

Олексій РІЗНИК

Ірина ГАЗДАЙКА-ВАСИЛИШИН

**НЕЗАКОННЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ**

Монографія

Івано-Франківськ
2025

УДК 343.43

Н 44

Рекомендовано до друку і поширення на електронних сервісах ЛьвДУВС

Вченою радою Львівського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 11 від 30 квітня 2025 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Дар'я Олександрівна БАЛОБАНОВА – доктор юридичних наук, професор

Олександр Костянтинівич МАРІН – кандидат юридичних наук, доцент

Олена Іванівна САСКО – кандидат юридичних наук, доцент

Н 44 Різник О.Р., Газдайка-Василишин І.Б. Незаконне позбавлення волі за кримінальним правом України: монографія. Львівський державний університет внутрішніх справ. Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2025. 236 с.

ISBN 978-617-8470-30-2

Проаналізовано теоретико-прикладні аспекти кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі. Зокрема, мова йде про кримінальні правопорушення, що передбачені статтями ст. 146, 146-1, 147, 149, 151, 349, 349-1, 371, 444 КК України. Проведено юридичний аналіз складів цих кримінальних правопорушень, а також проаналізовано особливості їх кваліфікації. Запропоновано та обґрунтовано низку теоретичних положень та змін до чинного кримінального законодавства.

Для науковців, працівників системи кримінальної юстиції, здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: кримінальне право; кримінальне правопорушення; незаконне позбавлення волі; свобода людини; поневолення; диференціація кримінальної відповідальності; кримінально-правова кваліфікація; розмежування кримінальних правопорушень.

The theoretical and applied aspects of criminal liability for crimes related to unlawful deprivation of liberty are analyzed. In particular, we are talking about crimes provided for by Articles 146, 146-1, 147, 149, 151, 349, 349-1, 371, 444 of the Criminal Code of Ukraine). A legal analysis of the components of these criminal offenses, as well as the features of their qualification, has been conducted. A number of theoretical provisions and amendments to the current criminal legislation have been proposed and substantiated.

For scientists, employees of the criminal justice system, and higher education students.

Keywords: criminal law; crime; unlawful deprivation of liberty; human freedom; enslavement; differentiation of criminal liability; criminal legal qualification; delimitation of crimes.

УДК 343.43

© Різник О.Р.

© Газдайка-Василишин І.Б.

ISBN 978-617-8470-30-2

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З НЕЗАКОННИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ	9
1.1. Стан дослідження кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині.....	9
1.2. Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за незаконне позбавлення волі	15
1.3. Поняття та види складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, за кримінальним правом України.....	35
Висновки до розділу 1	48
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НЕЗАКОННИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ	53
2.1. Об'єкти складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі	53
2.2. Об'єктивні сторони складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі.....	79
2.3. Суб'єкти складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі	96
2.4. Суб'єктивні сторони складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі.....	111
Висновки до розділу 2	122
РОЗДІЛ 3. КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НЕЗАКОННИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ	129
3.1. Ознаки, що кваліфікують склади кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі.....	129
3.2. Розмежування складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, та їх відмежування від суміжних складів	165
Висновки до розділу 3	192
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	205
ДОДАТОК	229

ВСТУП

Право на свободу є невід'ємним правом кожної людини, яке забезпечується, гарантується та охороняється кожною сучасною демократичною державою. Стаття 3 Загальної декларації прав людини 1948 року закріплює, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Це право передбачене також у статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та в пункті 1 статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року. В Україні це право закарбоване статтею 29 Конституції України.

Порушення цього права є серйозною загрозою не лише для окремих осіб, а й для стабільності та розвитку суспільства загалом. Цим обумовлюється високий ступінь суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, а також необхідність адекватного та ефективного реагування держави на кожен факт їх вчинення. Протягом останніх років особливої актуальності набула проблема кримінально-правової протидії кримінальним правопорушенням, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, на тимчасово окупованій території України в окремих районах Донецької та Луганської областей з урахуванням встановлених спеціальних правових режимів зазначених територій. За час повномасштабної війни, на жаль, в Україні також доволі поширеними стали випадки так званої «бусифікації». Порушення прав людини працівниками Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки під час мобілізації в Україні стало актуальною та резонансною темою. У процесі примусової мобілізації фіксуються численні випадки незаконних дій, які викликають обурення суспільства та призводять до конфліктів між громадянами і військовими.

Кримінально-правова протидія кримінальним правопорушенням, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, забезпечується низкою кримінально-правових норм. Першочергово, йдеться про норми розділу III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності

особи» Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Окрім цього, склади кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, передбачені також і у інших розділах Особливої частини КК України. Зокрема: ст. 349 «Захоплення представника влади або працівника влади як заручника»; ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника»; ст. 371 «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»; ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист».

Окремі аспекти теоретичного знання та характеристики особливостей кримінальної відповідальності за посягання на особисту свободу та недоторканність досліджували такі науковці як П.П. Андрушко, А.В. Андрушко, Ю.В. Баулін, О.М. Броневицька, О.О. Житний, З.А. Загиней-Заболотенко, Д.М. Калмиков, О.О. Кваша, В.А. Козак, О.М. Костенко, В.Г. Кундеус, А.А. Музика, В.О. Навроцький, М.І. Панов, О.В. Пустова, В.Ю. Рунов, Є. Л.Стрельцов, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, М. І. Хавронюк, О.В. Харитонова, Ю.Б. Хім'як, П.Л. Фріс, С.Д. Шапченко та інші.

Вагомий внесок у розвиток зазначеного аспекту кримінально-правової доктрини в Україні зроблено і на рівні дисертаційних досліджень, які присвячені проблемам відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень проти волі особи, такими науковцями, як О.О. Володіна, Я.Г. Лизогуб, О.С. Наумова, А.М. Орлеан, Д.О. Негодченко, В.М. Підгородинський, А.С. Політова. Однак комплексна кримінально-правова характеристика усіх складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, ще не проводилась. Враховуючи викладене, актуальними і важливими є питання комплексної кримінально-правової характеристики усіх кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, здійснення якої сприятиме системному тлумаченню кримінального закону, забезпечуватиме єдність та правильність практики його застосування, а також сприятиме вдосконаленню законодавства України про кримінальну відповідальність.

Емпіричною базою цього монографічного дослідження є статистичні дані та матеріали судової практики із Єдиного державного реєстру судових рішень України (загалом досліджено понад 100 вироків судів першої інстанції різних регіонів України).

З-поміж тих положень, які визначають наукову новизну дослідження, можна визначити такі:

- запропоновано об'єднати поняттям «поневолення» обидві форми суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 146 КК України (незаконне позбавлення волі та викрадення людини) та викласти назву, а також диспозицію частини¹ цієї статті так: «незаконне поневолення людини». Використання у тексті кримінального закону терміну «поневолення людини» досить чітко вказуватиме на зміст суспільно небезпечного діяння, яке ним описане,
- позбавлення людини свободи пересування та права вільного вибору місця свого перебування;

- комплексний, системний розгляд об'єктивних та суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, дав можливість запропонувати ряд системних змін до КК України, спрямованих на створення цілісного несуперечливого механізму правової регламентації кримінальної відповідальності за посягання на особисту свободу людини: виключення низки нормативних положень та статей з КК України (примітки до ст. 127, ст. ст. 151, 349, 349-1, 371); внесення змін до окремих нормативних положень та статей КК з метою забезпечення системності правового регулювання (назви розділу III Особливої частини, ст. ст. 146, 146-1, 147, 148, 172, 232, 319, 357, 365-1, 444); уточнення назв покарань;

- ознаки, які кваліфікують кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним позбавленням волі, згруповано за функціональною ознакою їх впливу на кримінально-правову кваліфікацію: 1) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації множинності кримінальних правопорушень; 2) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні; 3) ознаки, які вимагають застосування правил подолання конкуренції частин і цілого або

поглинання кримінальних правопорушень; 4) ознаки, які вимагають застосування правил подолання конкуренції загальної та спеціальної норм. Кримінально-правова характеристика ознак, що кваліфікують вчинене, проведена із урахуванням виокремлених груп через призму кримінально-правової кваліфікації;

– запропоновано універсальний алгоритм, який варто використовувати у всіх випадках кримінально-правової кваліфікації при здійсненні розмежування складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, та відмежуванням їх від суміжних складів;

В результаті цього дослідження також набули подальшого розвитку такі аспекти проблематики:

– позиція про доцільність використання поняття «людина», а не «особа», для позначення потерпілого від посягань на особисту свободу. У зв'язку із цим запропоновані зміни до ст.ст. 147, 151 та 371 КК України у випадку, якщо відповідні статті буде збережено у тексті КК;

– розуміння поняття «позбавлення волі» як такого, що включає в себе як законне, так і незаконне позбавлення волі, адже охоплює усі можливі випадки позбавлення волі, яким притаманні вказані вище ознаки. Тому для звуження обсягу цього поняття лише до тих випадків, які є кримінально-караними, потрібно додати ще одну ознаку – «протиправність», або ж «незаконність». У монографії запропоновано низку змін до КК України, спрямованих на реалізацію цієї позиції;

– підхід, відповідно до якого ті склади кримінальних правопорушень, які описані в кримінальному законі з використанням термінів «захоплення», «затримання», «тримання», «арешт», «привід» слід визнавати матеріальними складами та вважати закінченими з моменту настання такого суспільно небезпечного наслідку, як позбавлення потерпілої особи свободи пересування та можливості вільного вибору місця свого перебування;

– позиції науковців щодо доцільності перейменування розділу III Особливої частини Кримінального кодексу України, шляхом заміни поняття «воля особи» на поняття «особиста свобода»;

— вчення про зміст ознак об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, у частині того, що відповідні діяння вказують не лише на діяння у власному смислі слова, а й на суспільно небезпечний наслідок. Запропоновано авторське визначення поняття «позбавлення волі» - дія чи бездіяльність, спрямована на утримування особи в місці, в якому вона не бажає перебувати, внаслідок чого така особа позбавляється можливості вільно пересуватися та самостійно обирати місце свого перебування;

— наукові напрацювання щодо визначення покарань, які полягають у обмеженні особистої свободи із використанням або цього ж звороту, або терміну «ув'язнення»;

— погляди на те, що мета у складі торгівлі людьми є обов'язковою лише для таких діянь, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З НЕЗАКОННИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

1.1. Стан дослідження кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині

Розкриваючи зміст цього підрозділу варто зазначити, що дослідження кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині мають певну особливість. З одного боку, тим кримінально-правовим нормам, які забезпечують охорону волі людини, приділена достатня увага в працях вітчизняних та зарубіжних науковців.

Суттєвий внесок у висвітлення досліджуваної проблематики зробили такі вчені, як: А.В. Андрушко, П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, О.М. Броневицька, О.О. Житний, З.А. Загине́й-Заболотенко, Д.М. Калмиков, О.О. Кваша, В.А. Козак, О.М. Костенко, В.Г. Кундеус, А.А. Музика, В.О. Навроцький, М.І. Панов, О.В. Пустова, В.Ю. Рунов, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонов, Ю.Б. Хім'як, П.Л. Фріс, С.Д. Шапченко та інші дослідники. У працях окреслених учених досліджувались як загальні питання кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, пов'язані з незаконним позбавленням волі, так і окремі кримінально-правові та кримінологічні, криміналістичні проблеми. Безперечно, вони мають не тільки велике теоретичне, але й практичне значення, оскільки порушені у них питання піддавалися глибокому та всебічному дослідженню.

Загальним питанням кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти волі особи свої праці присвятили М.О. Акімов [3, 229], А.В. Андрушко [12], О.Ф. Бантишев [19], Ю.В. Баулін [20], В.І. Борисов [22], М.Є. Григор'єва [60], Я.Г. Лизогуб

[121], Н.Ф. Осіпова [157], І.О. Харь [217], П.В. Хряпінський [219, 220] та інші дослідники.

Вагомий внесок у розвиток зазначеного аспекту кримінально-правової доктрини в Україні зроблено і на рівні дисертаційних досліджень, які присвячені проблемам відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень проти волі особи, такими науковцями, як М.О. Акімов [4], О.О. Володіна [41], О.В. Денисюк, Л.В. Кабанець [89], О.С. Наумова [145], І.А. Онишкевич, А.М. Орлеан [153], А.С. Політова [169].

Проте є низка питань, які залишилися до кінця не вирішеними, стосовно інших – вчені й донині займають протилежні позиції, а окремі, які мають суттєве значення, взагалі не порушувалися. І це становить інший бік проблематики дослідження – в Україні немає комплексних досліджень, в яких розглядалися б всі кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним позбавленням волі, в їх сукупності.

Кримінально-правова протидія кримінальним правопорушенням, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, забезпечується низкою кримінально-правових норм. Першочергово, йдеться про норми розділу III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), який вперше з'явився в КК 2001 року, а саме: ст. 146 КК «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 146¹ КК «Насильницьке зникнення», ст. 147 КК «Захоплення заручників», ст. 149 КК «Торгівля людьми», ст. 151 КК «Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги».

Окрім цього, склади кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, передбачені також і в інших розділах Особливої частини КК України. Зокрема:

1) розділ XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів», який містить ст. 349 «Захоплення представника влади або працівника

правоохоронного органу як заручника»; ст. 349¹ «Захоплення журналіста як заручника»;

2) розділ XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», який містить ст. 371 «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»;

3) розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», який містить ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист».

Науковому дослідженню цих кримінальних правопорушень увага приділялася переважно на рівні статей, матеріалу підручників або науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу України. В той же час, слід відзначити дисертацію О.С. Шнипко, яка є комплексною і системною науково-дослідною працею, присвяченою кримінально-правовому дослідженню злочину, передбаченого ст. 371 КК [227]; дисертацію І.М. Ральченко, присвячену дослідженню кримінальної відповідальності за злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист [190]; дисертацію К.М. Буряк, яка є першим монографічним дослідженням в Україні, в якій повно і всебічно розглянуто кримінально-правові та кримінологічні аспекти професійної діяльності журналістів через призму кримінальних правопорушень проти професійної діяльності журналістів [28].

Центральне місце у вивченні кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, займають наукові праці, в яких досліджуються питання кримінально-правової протидії незаконному позбавленню волі або викраденню людини, тобто злочину, передбаченому ст. 146 КК України. Оскільки саме в цих роботах надається визначення та розкривається зміст поняття «позбавлення волі».

Як зазначає А.В. Андрушко, за період незалежності питанням протидії незаконному позбавленню волі або викраденню людини було присвячено дві дисертації [12, с.108]. У дисертаційному дослідженні та виданій на його основі монографії О.О. Володіної зосереджено увагу на особливостях кримінальної відповідальності за викрадення

людини [41, 42]. У дисертації Л.В. Кабанець розглянуто широке коло питань, що стосуються кримінально-правових, кримінологічних та міжнародно-правових аспектів запобігання та протидії незаконному позбавленню волі або викраденню людини. Значну увагу у цій роботі приділено порівняльно-правовому аналізу зарубіжного законодавства, що встановлює відповідальність за вказаний злочин, тоді як дослідженню проблем відповідальності за діяння, передбачене ст. 146 КК України, у роботі відводиться невелика кількість сторінок [89, с.45-55].

Окремим аспектам кримінально-правової протидії незаконному позбавленню волі або викраденню людини наукові праці присвятили М.О. Акімов [2], М.К. Гнєтнєв [57], І.В. Сингаївська, О.М. Головка [58], В.П. Ємельянов [77], Я.Г. Лизогуб [119, 120, 118], В.О. Навроцький [138], О.С. Наумова [147] та інші дослідники. Найбільш дискусійними аспектами відповідальності за вказане кримінальне правопорушення є питання, що стосуються сутності викрадення людини та доцільності виокремлення останнього в окрему статтю КК України. Крім того, певні розбіжності в поглядах дослідників спостерігаються щодо моменту закінчення зазначеного діяння, обґрунтованості віднесення викрадення людини до триваючих кримінальних правопорушень, а також стосовно змісту окремих кваліфікуючих незаконне позбавлення волі або викрадення людини ознак.

Але, як було зазначено вище, до кола кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, належать й інші кримінальні правопорушення, а, отже, необхідно звернути увагу й на дослідження відповідних явищ та кримінально-правових норм.

Статтею про кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення КК України був доповнений лише 12 липня 2018 р. [183] Однак ще до того часу окремі вітчизняні дослідники зверталися до цієї проблематики, зокрема висловлювались стосовно доцільності чи недоцільності криміналізації вказаного посягання [80; 27, с.322-323;

145, с.4, 8, 11, 15]. Вже після встановлення кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення з'явилися публікації, у яких ця дискусія була продовжена [56; 179; 208, с.41; 1, с.5-6]. Водночас завершеною її наразі вважати не можна. У зв'язку з цим обґрунтовано констатує А.В. Андрушко, що недостатньо дослідженими є більшість аспектів кримінальної відповідальності за вказане кримінальне правопорушення [12, с.109].

Насильницьке зникнення – діяння, яке з'явилося в КК України завдяки імплементації норм міжнародного права. У зв'язку з цим чималий інтерес становлять праці учених-міжнародників, які цікавились даною проблематикою, зокрема приділили належну увагу специфічній правовій природі вказаного кримінального правопорушення [61; 162; 203; 221]. Серед них варто виокремити дисертаційне дослідження В.Ю. Цвікі «Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень» [222]. У цій роботі авторка дійшла висновку про необхідність закріплення насильницького зникнення в національному законодавстві як окремого кримінального правопорушення, у зв'язку з відмінністю його за своїм складом від інших кримінальних правопорушень, в межах яких відбувається незаконне позбавлення волі [222, с.799-80, 200]. Окремої уваги в цьому контексті заслуговують також дисертаційні дослідження, проведені І.А. Онишкевичем (дисертація присвячена питанням кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення в Україні) та О.В. Денисюк (дисертація присвячена кримінально-правовій характеристиці насильницького зникнення).

Найбільш ваговою працею, присвяченою особливостям кримінальної відповідальності за захоплення заручників, є згадувана вище дисертація М.О. Акімова. У цій роботі досить глибоко досліджено об'єктивні та суб'єктивні ознаки діяння, передбаченого ст. 147 КК України, проаналізовано його кваліфікуючі ознаки, звернуто увагу на ключові недоліки цієї статті [4]. Окрім М.О. Акімова, проблемним питанням кримінально-правової протидії зазначеному діянню свої праці присвятили О.О. Володіна [43; 44; 45;

46; 47; 48], М.К. Гнєтєв, І.В. Сингаївська [57], І.І. Давидович [66], В.П. Ємельянов [77], С.В. Оксенюк [151], А.С. Політова [172], Ю.А. Пономаренко [174], А.Х. Степанюк [205], Є.Б. Тітов [207] та інші дослідники. Вивчення відповідної літератури дало А.В. Андрушко підстави для висновку, що найбільш дискусійною на сьогодні є проблема об'єкта захоплення заручників [12, с.110]. Крім того, продовжується полеміка стосовно критеріїв розмежування вказаного діяння та суміжних складів кримінальних правопорушень (насамперед незаконного позбавлення волі або викрадення людини).

Як зазначає А.В. Андрушко проблеми відповідальності за торгівлю людьми у науці кримінального права досліджені найповніше [12, с.111-112]. Окрім дисертацій В.О. Іващенко [86], К.М. Іскрова [87], В.А. Козака [94], Я.Г. Лизогуба [122], Д.О. Негодченко [147], А.М. Орлеана [155] та В.М. Підгородинського [166], зазначеній проблематиці присвячені ряд монографій [30; 139; 149; 189], науково-практичних і навчальних посібників [55; 71; 124; 156] та велика кількість наукових статей [23; 59; 68; 69; 87; 96; 133; 148; 165; 171; 213]. Необхідно, однак, враховувати, що більшість вказаних праць опубліковані в період чинності перших двох редакцій ст. 149 КК України. Виняток становлять нечисленні публікації, авторами яких є В.А. Козак [95], А.М. Орлеан [152; 154] та І.В. Сингаївська [196]. Попри значну кількість праць, присвячених відповідальності за вказане кримінальне правопорушення, більшість відповідних питань залишаються дискусійними. Стосується це, зокрема, визначення об'єкта торгівлі людьми, доцільності виокремлення «іншої незаконної угоди щодо людини» як альтернативної форми зазначеного діяння, доцільності вказівки у диспозиції ч. 1 ст. 149 КК на способи його вчинення та мету експлуатації тощо.

Особливості кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги у вітчизняній юридичній літературі досліджені мало. Окремі питання кримінально-правової протидії цьому посягання піднімалися лише в кількох спеціальних публікаціях [8; 14; 67]. Водночас аналіз ст. 151 КК

України дозволяє стверджувати, що дискусійними є фактично всі аспекти відповідальності за вказане кримінальне правопорушення.

Таким чином, попри чималу кількість досліджень проблем кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти волі особи, низка відповідних питань до сьогодні є дискусійними або ж недостатньо висвітленими. Окремі аспекти кримінально-правової протидії вказаним кримінальним правопорушенням дотепер залишаються мало дослідженими.

1.2. Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за незаконне позбавлення волі

Особиста свобода – невід’ємна властивість людини, що закладена в саму її сутність, вона є втіленням індивідуальності та самодостатності кожного, нормальною умовою розвитку особистості та суспільства в цілому. Людина народжується вільною і протягом свого життя керується власною волею відповідно до наявних у неї інтересів, бажань, потреб та цілей. У римському праві стан волі (*status libertatis*) розглядався як головний правовий стан: є воля – є певний мінімум прав, немає волі – немає жодних прав [168, с.65-66].

Офіційні статистичні дані засвідчують, що у загальній структурі злочинності діяння, пов’язані з незаконним позбавленням волі особи, займають незначну частку. Разом з тим останніми роками спостерігається певна тенденція щодо збільшення чисельності вказаних посягань. Так, якщо протягом 2018 року до суду надійшло 91 провадження про кримінальні правопорушення, пов’язані з незаконним позбавленням волі, то у 2019 – 141, у 2020 – 126, а у 2021 році – 128 таких проваджень [84]. Але є всі підстави стверджувати, що значна частина посягань на волю особи залишається латентною.

Латентність властива будь-яким протизаконним або соціально небажаним виявам. О.М. Джужа зазначає, що латентна злочинність – це невиявлені або незареєстровані кримінальні правопорушення, які не

знайшли свого відображення в офіційній статистичній звітності [70, с.219]. Фактично дійсний рівень латентності неможливо встановити на практиці та відобразити статистично, але з огляду на кримінологічні дослідження та практичну сферу протидії злочинності вважаємо, що таке припущення є близьким до реальності, а отже, значна кількість реальних кримінально-протиправних актів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, залишається у тіні. Даний стан має наслідком низько ефективну діяльність правоохоронної системи, недовіру суспільства до такої системи, продовження кримінально протиправної поведінки суб'єктів, яких не притягнуто до кримінальної відповідальності, унеможливлення встановлення реального розміру шкоди від злочинності та захисту осіб, чий права, свободи та законні інтереси були порушені такими правопорушеннями, в тому числі інтересів держави.

Причини латентності злочинності можна умовно поділити на «пасивні», які характеризуються об'єктивністю виникнення, та «активні», які прямо направлені на приховання протиправних проявів. Основною «пасивною» причиною низького рівня розкриття та виявлення кримінальних правопорушень є незадовільна робота системи правоохоронних органів, які уповноважені протидіяти злочинності. Переважно це пов'язано із неналежною кваліфікацією працівників правоохоронних органів, поганим забезпеченням їх роботи, негативними наслідками невдалих реформ правоохоронної системи, наприклад, перенавантаженням кримінальними провадженнями працівників органів досудового розслідування тощо. Основною «активною» причиною уникнення від реєстрації та встановленої законом протидії кримінальним правопорушенням є прояви службових зловживань, зокрема корупційних, направлених на укриття кримінальних правопорушень, з метою отримання будь-якої неправомірної вигоди суб'єктами, які уповноважені протидіяти таким проявам.

На жаль, відобразити реальний стан та статистичні показники злочинності, пов'язаної з незаконним позбавленням волі, в теорії та на

практиці неможливо. Можливо тільки уявити, яка ціна даної категорії злочинності та наслідки від існування даного явища, що безумовно вказує на його суспільно небезпечний характер та необхідність впливу на нього адекватними та дієвими кримінально-правовими заходами. Інформацію про кількість зареєстрованих протягом 2018 – 2022 років кримінальних проваджень за статтями, що є предметом дослідження, можна зобразити у таблиці [76]:

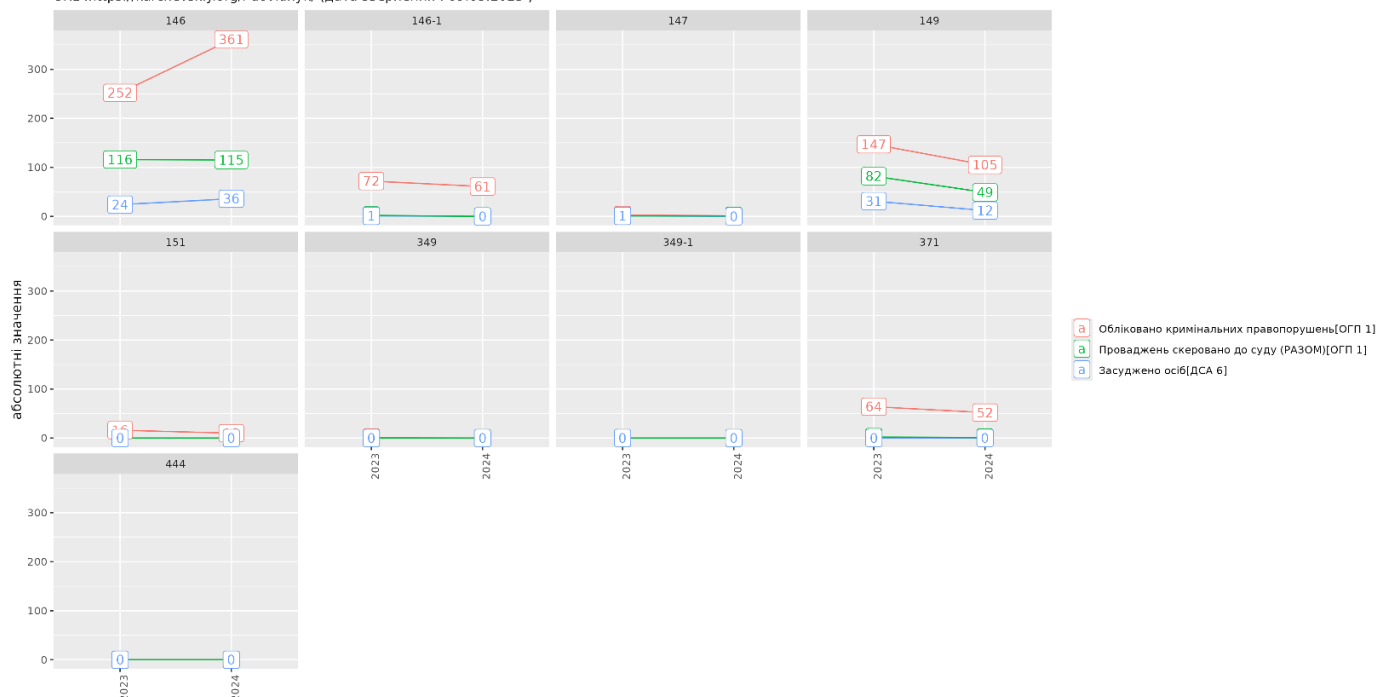
	Разом	2022	2021 рік	2020 рік	2019 рік	2018 рік
Ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»	2329	268	479	414	563	605
Ст. 146¹ «Насильницьке зникнення»	1245	1120	56	69	-	-
Ст. 147 «Захоплення заручників»	23	2	3	4	8	6
Ст. 149 «Торгівля людьми»	1161	133	232	206	320	270
Ст. 151 «Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги»	54	7	8	10	13	16
Ст. 349 «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника»	56	53	0	2	0	1
Ст. 349¹ «Захоплення журналіста як заручника»	0	0	0	0	0	0

Розділ 1. Загальні засади дослідження кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі

	Разом	2022	2021 рік	2020 рік	2019 рік	2018 рік
Ст. 371 «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»	558	50	94	107	165	142
Ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист»	0	0	0	0	0	0
Всього	5426	1633	872	812	1069	1040

Дані, щодо кількості кримінальних проваджень, зареєстрованих за цими ж статтями протягом 2023-2024 років відображено у візуалізації:

Візуалізація на підставі звітів за період з 2013 по 2024 рік, представлених на офіційних сайтах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації. Створено у веб-застосунку - Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні: інфографіка : інтерактивний довідник. URL : <https://karchevskiy.org/i-dovidnyk/> (дата звернення : 09.03.2025)

Можна побачити, що протягом семи років (з 2018 до 2024) зовсім немає проваджень за статтями про захоплення журналіста як заручника (ст. 349¹) та злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444). Практично відсутні зареєстровані правопорушення щодо захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349) та незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151). Водночас є підстави стверджувати, що зазначений стан речей пов'язаний не з фактичною відсутністю цих діянь в об'єктивній дійсності, а з іншими факторами, зокрема з недосконалою редакцією перерахованих норм, що ускладнює їх застосування.

Починаючи з 2024 року у засобах масової інформації постійно з'являються повідомлення про випадки примусової мобілізації. За твердженням омбудсмена Дмитра Лубінця, у 2025 році кількість звернень і висвітлених в медіа випадків порушень прав під час мобілізаційних заходів з боку працівників ТЦК – зростає¹. Практично щотижня оприлюднюється інформація про протиправні дії працівників ТЦК, під час яких чоловіків мобілізаційного віку заштовхують у автомобілі чи мікроавтобуси, примусово везуть до ТЦК, нерідко застосовуючи до них насильство. Попри значний суспільний резонанс таких випадків, нам не вдалось знайти жодного кримінального провадження, порушеного проти представників ТЦК за такими фактами. Хоча, вочевидь, такі дії повністю підпадають під склад незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Більше того, подекуди ці злочинні дії поєднуються ще із застосуванням насильства та навіть зброї. До прикладу, в березні 2025 року в Харкові працівники ТЦК стріляли з пістолета та розгромили машину чоловіку²; того ж дня в Дніпрі чоловік вистрибнув з вікна ТЦК та травмував ноги³. Усі повідомлення такого роду супроводжуються фото та відео фіксацією, проте, зазвичай, не тягнуть за собою кримінальної відповідальності представників ТЦК. Така «неприхована латентність»

¹ https://t.me/dmytro_lubinetzs/8270

² <https://t.me/c/1172830166/95658>

³ <https://t.me/c/1172830166/95710>

усім відомих випадків «бусифікації», а також безкарність тих осіб, які її провадять, призводить до зворотної реакції з боку суспільства. До прикладу, також у березні 2025 року в Дніпрі водій вчинив наїзд на військового ТЦК, його госпіталізували до лікарні⁴.

Держава, своєю чергою намагається якимось чином вгамувати ситуацію, що склалась, приймаючи нові кримінально-правові норми. Так, 12.05.2025 року Верховною радою України прийнято за основу Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження кримінальної відповідальності за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, вчинені керівниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, головами та членами військово-лікарських комісій». Проте, наявних на даний час кримінально-правових засобів реагування на протиправні дій, вчинені в процесі мобілізації, – цілком достатньо. Бракує лише політичної волі для їх застосування до обох сторін тих конфліктів, що виникають.

Щоправда, аналіз правозастосовної практики засвідчує існування певних труднощів, що мають місце при кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі особи, а також помилок, що допускаються судами під час застосування покарання до осіб, які вчинили вказані посягання. Як видається, відповідні проблеми, з якими стикається слідча та судова практика, потребують ретельного аналізу з тим, аби мінімізувати їх у майбутньому і забезпечити ефективну протидію розглядуваним посяганням.

Загальновідомо, що найбільш ефективним способом впливу на злочинність є запобігання кримінальним правопорушенням. Водночас видається, що системна робота у цьому напрямі в нашій державі не проводиться на належному рівні. Що стосується запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з незаконним позбавленням волі, то на цьому напрямку існує величезний простір для роботи.

⁴ https://t.me/ukrpravda_news/58884

Щоразу, досліджуючи питання існування кримінальної відповідальності та форм її реалізації, науковці не оминають питання стосовно соціальної обумовленості даних правових явищ. Г.А. Злобін, аналізуючи категорію соціальної обумовленості кримінально-правової норми, пов'язував її з відповідністю об'єктивним тенденціям розвитку певної суспільно-економічної формації, вимогами справедливості та принципам системи права, як формально, так і за суттю [158, с.211]. А отже, виконуючи функцію щодо конструювання кримінально-правових норм, держава має повно та об'єктивно оцінювати їх соціальну значимість в контексті реалізації суспільних інтересів, забезпечення прав і свобод людини, з метою досягнення соціальної справедливості та загального блага.

В сучасних умовах глобалізації всі цивілізовані країни намагаються будувати своє законодавство, у тому числі й кримінальне, а відповідно й виробляти систему заходів протидії суспільно небезпечним діянням, на міжнародних нормативних актах. Міжнародно-правова необхідність у встановленні кримінально-правових заборон в українському законодавстві залежить від міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна перед міжнародною спільнотою. Відповідно до таких зобов'язань, національне законодавство має бути приведено у відповідність до вимог та рекомендацій, закріплених у міжнародно-правових документах, учасником яких є Україна. Основними ратифікованими або іншим чином прийнятими до виконання нашою державою документами, які мають вплив на криміналізаційні процеси у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з незаконним позбавленням волі, є: Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. [78]; Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 04.11.1950 р. [75]; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. [136]; Нью-йоркська конвенція про запобігання та покарання кримінальних правопорушень проти осіб, що користуються міжнародним захистом, від 14.12.1973 р. [99]; Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від

18.12.1979 р. [134]; Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення від 18.12.1992 р. [191]; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. з протоколами [98]; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. [101] та інші міжнародні акти.

Всі зазначені конвенції закріплюють право особи на особисту свободу:

- «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» (ст. 3 Загальної декларації прав людини); «ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах» (ст. 4 Загальної декларації прав людини); «ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання» (ст. 9 Загальної декларації прав людини);

- «нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані» (ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основних свобод); «кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом» (ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основних свобод);

- «нікого не можуть держати в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах. Нікого не можуть держати в підневільному стані» (ст. 8 Міжнародного пакта про громадянські та політичні права); «кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом» (ст. 9 Міжнародного пакта про громадянські та політичні права).

Крім того, окремі з них містять положення щодо необхідності встановлення кримінальної відповідальності та покарання за злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі:

- «1. Навмисне вчинення: а) вбивства, викрадення та іншого нападу проти особистості чи свободи особи, що користується міжнародним захистом; б) насильницький напад на офіційне

приміщення, житлове приміщення або транспортні засоби особи, яка користується міжнародним захистом, що може погрожувати особистості чи свободі останньої; с) загроза будь-якого нападу; d) спроба будь-якого нападу, і е) дії в якості співучасника будь-якого такого нападу мають розглядатися кожною державою-учасницею згідно з її внутрішнім законодавством як злочин. 2. Кожна держава-учасниця передбачає відповідні покарання за такі злочини з урахуванням їх тяжкого характеру (ст. 2 Нью-йоркської конвенції про запобігання та покарання кримінальних правопорушень проти осіб, що користуються міжнародним захистом);

- «1. Будь-яка особа, яка захоплює або утримує іншу особу й погрожує вбити, завдати пошкодження або продовжувати утримувати іншу особу (далі називається «заручник») для того, щоб примусити третю сторону, а саме: державу, міжнародну міжурядову організацію, будь-яку фізичну, юридичну особу або групу осіб, – здійснити чи утриматись від здійснення будь-якого акту як прямої, так і опосередкованої умови для звільнення заручника, вчиняє, відповідно до змісту цієї Конвенції, злочин захоплення заручників. 2. Будь-яка особа, яка: а) намагається здійснити акт захоплення заручників; чи б) бере участь як співучасник будь-якої особи, яка здійснює чи намагається здійснити акт захоплення заручників, також здійснює злочин проти мети даної Конвенції» (ст. 1 Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників); «кожна держава-сторона передбачає відповідні покарання за злочини, зазначені у статті 1, з урахуванням тяжкого характеру цих кримінальних правопорушень» (ст. 2 Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників);

- «кожна держава вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання і викорінення актів насильницького зникнення на будь-якій території, яка знаходиться під її юрисдикцією» (ст. 3 Декларації про захист усіх осіб від насильницького зникнення); «різні акти насильницького зникнення є злочином за кримінальним правом, яке передбачає відповідні міри покарання з урахуванням його надзвичайно тяжкого

характеру» (ст. 4 Декларації про захист усіх осіб від насильницького зникнення);

- «1. Кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть знадобитися для того, щоб визнати в якості кримінально караних діяння, зазначені у статті 3 цього Протоколу (торгівля людьми – *прим. авт.*), коли вони вчиняються навмисно. 2. Кожна Держава-учасниця також вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть знадобитися для того, щоб визнати в якості кримінально караних такі діяння: а) за умови дотримання основних принципів своєї правової системи – замах на вчинення будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до пункту 1 цієї статті; б) участь як співника у вчиненні будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до пункту 1 цієї статті; с) організацію інших осіб або керування ними з метою вчинення будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до пункту 1 цієї статті» (ст. 5 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності);

- «кожна Сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами діянь, зазначених у статті 4 цієї Конвенції (торгівля людьми – *прим. авт.*), якщо їх вчинено умисно» (ст. 18 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми); криміналізація користування послугами жертви (ст. 19 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми); криміналізація діянь стосовно проїзних документів або документів, що посвідчують особу (ст. 20 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми).

Характерною властивістю зазначених міжнародно-правових документів є їх рекомендаційний характер щодо сфери криміналізації суспільно небезпечних діянь шляхом закріплення орієнтуючих ознак даних діянь та можливості Держав-учасниць вживати заходів, які можуть бути необхідними для визнання кримінально караними даних

діянь, у відповідності до основоположних принципів свого внутрішнього права із окремими застереженнями.

На перший погляд може видатися, що об'єктом посягання кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, є лише суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням фізичної свободи (волі) особи та її конституційного права на особисту недоторканність (незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК), насильницьке зникнення (ст. 146-1 КК), захоплення заручників (ст. 147 КК), торгівля людьми (ст. 149 КК), незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК)). Проте в кожному випадку вчинення кримінального правопорушення проти волі особи так чи інакше є посяганням на честь і гідність особи. Конституція України у розділі II закріпила достатньо широкий та різний за своїм змістом перелік природних та невідчужуваних прав людини. До їх числа, зокрема, належать право на повагу до гідності людини (ст. 28), право кожної людини на свободу та особисту недоторканність (ч. 1 ст. 29).

Крім того, об'єктом таких посягань є також суспільні відносини, пов'язані із авторитетом держави, її органів та посадових осіб при здійсненні ними своєї професійної діяльності, а також нормальна діяльність міжнародних установ. Так, суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 349 КК «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника», визначається тим, що він не тільки принижує авторитет органів державної влади, порушує їх нормальну діяльність, а й посягає на особисту недоторканність, життя і здоров'я представників влади або працівників правоохоронних органів чи їх близьких родичів і тим самим загрожує особистій та громадській безпеці [110, с.734]. Об'єктом в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 371 КК «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою», є конституційні принципи діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, недотримання яких призводить, в тому числі, до

підриву авторитету зазначених органів; в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 444 КК «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист», – нормальні міжнародні відносини, що необхідні для співробітництва між державами [110, с.996].

Окреме питання стосується складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 349¹ КК «Захоплення журналіста як заручника». В цілому, проблема посягань на права журналістів набула достатньо широкого розголосу та резонансу. Щоправда у більшості випадків завдяки самим журналістам. Має місце певний сумнів щодо потреби появи у тексті закону спеціальних норм, які спрямовані на додатковий захист журналістів, враховуючи наявний арсенал кримінально-правових заборон. Не зупиняючись у цьому підрозділі на питаннях доцільності появи спеціальних норм щодо відповідальності за посягання на журналістів у зв'язку з їх професійною діяльністю, про що наявні відповідні наукові дослідження [127; 226; 164], зазначимо, що об'єктом аналізованого кримінального правопорушення (ст. 349-1 КК) є законна професійна діяльність журналістів, під якою, відповідно до примітки до ст. 345¹ КК України, доцільно розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану зі збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Чи наділені окреслені вище відносини здатністю виступати самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, чи заслуговують на таку – питання наразі відкрите [127, с.201]. Станом на сьогодні, законодавець вирішив надати їм значення видового об'єкта кримінально-правової охорони, охопивши названі вище норми у розділ XV Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів». Хоча забув у невластивому тепер розділі V Особливої частини КК

«Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів». Місце цієї статті тепер у розділі XV Особливої частини КК.

Запорукою побудови якісного кримінального законодавства є його відповідність соціальним та правовим потребам суспільства. Саме вирішення цієї проблеми повинно бути одним із завдань кримінально-правової політики України, оскільки якісне кримінальне законодавство здатне забезпечити його стабільність, послідовність та системність.

Відсутність послідовності і системності, того, що утворює чітку стратегію розвитку кримінального права та законодавства, вказує на те, що кримінально-правова політика України є ситуативною і часто залежить від конкретних політичних факторів, суспільна оцінка яких є неоднозначною. Соціальна обумовленість, під якою розуміють наявність ресурсів для кримінально-правового переслідування, системно-правову несуперечність та історичні традиції [163, с.151] не завжди враховується законодавцем при розробці та впровадженні кримінально-правової норми. Тому, час від часу, в Україні виникають громадські невдоволення стосовно криміналізації або декриміналізації тих чи інших суспільно небезпечних діянь. Прийняття таких норм подекуди не можна пояснити з позиції їх соціальної обумовленості або логічної послідовності.

Питання соціальної обумовленості кримінально-правової заборони та створення належної кримінально-правової політики вже піддавались кримінально-правовому дослідженню такими українськими вченими, як Д.О. Балобанова, В.О. Гацелюк, В.К. Грищук, А.Ф. Зелінський, І.В. Козич, В.О. Навроцький, О.О. Пащенко, В.О. Туляков, П.Л. Фріс та інші вчені, праці яких послужили підґрунтям даної роботи.

Структурним елементом державної політики є кримінально-правова політика, яка в свою чергу реалізується органами влади за допомогою спеціальних методів. Одним із таких методів є

криміналізація, під якою у науці кримінального права розуміють: «процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними, закріплення їх у законі як кримінальних правопорушень» [212, с.20-24], «процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних» [17, с.176]. Вбачається, що деякі науковці виводять процес виявлення суспільно небезпечних діянь за рамки криміналізації, тим самим, звужуючи дане поняття. На нашу думку, криміналізація є складною кримінально-правовою категорією, яка крім нормативного визначення ознак кримінальних правопорушень, включає ще і процес їх виявлення, аналізу та всебічної правової оцінки.

Отже, в загальному плані, криміналізація являє собою діяльність щодо встановлення необхідності та доцільності кримінально-правової протидії окремим видам суспільно небезпечних діянь. Результатом такої діяльності виступає закріплення ознак даних діянь в кримінальному законодавстві з подальшим їх набуттям ознак кримінальної протиправності та караності.

Досліджуючи процес криміналізації, у доктрині виокремлюють групи підстав, критеріїв та принципів криміналізації окремих суспільно небезпечних діянь, які також слід брати до уваги в ході вивчення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі.

Зокрема, Д.О. Балобанова виділяє дві групи факторів, що впливають на криміналізацію: підстави кримінально-правової заборони та принципи криміналізації. До підстав кримінально-правової заборони науковець відносить: 1) суспільну небезпеку – охоплює наявність достатньо серйозної матеріальної або моральної шкоди, що завдається потерпілим; 2) типовість і достатню поширеність антигромадської поведінки, з урахуванням ступеня суспільної небезпеки і страху населення перед злочинністю;

3) динаміку суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами при врахуванні того факту, що кримінальна репресія – крайня форма протидії небезпечним формам девіантної поведінки; 5) урахування можливостей системи кримінальної юстиції у протидії тим чи іншим видам антигромадської поведінки, і як їх складову – наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації. Д.О. Балобанова також виділяє групу соціально-психологічних підстав криміналізації, до яких належать рівень суспільної правосвідомості і психології, історичні традиції [17, с.177-178]. До принципів криміналізації науковець, зокрема, відносить: відсутність прогалин у законі та не надмірність заборони, визначеність та єдність термінології, доцільність [17, с.179], злагожденість нормативних актів, виключення непотрібних повторень [16, с.217] та інші.

В.К. Грищук вважає, що підстави криміналізації – це обставини, що детермінують необхідність і доцільність криміналізації кожного конкретного діяння людини. В залежності від характеру, сутності та походження підстав криміналізації науковець також виділяє дві групи: об'єктивні та суб'єктивні підстави. Їх, у свою чергу, поділяє на зовнішні або внутрішні. Так, об'єктивними внутрішніми підставами криміналізації, зокрема, є такі: 1) суспільна небезпека, критеріями оцінки якої є: а) очевидність шкоди; б) збиток перевищує ту шкоду, яка можлива у зв'язку із заборonoю діяння; в) поширеність діяння; г) динаміка діянь; д) чинники надзвичайного характеру, що впливають на рівень суспільної небезпеки діяння; 2) відсутні інші ефективні засоби боротьби. До суб'єктивних підстав криміналізації В.К. Грищук відносить: 1) громадську думку, засновану на правосвідомості, моральності суспільства; 2) пропозиції вчених про доцільність криміналізації; 3) пропозиції органів кримінальної юстиції та інших державних і громадських органів; 4) ініціативу законодавця [64, с.64].

Вирішальною підставою для визнання діяння кримінальним

правопорушенням є його об'єктивна матеріальна ознака – суспільна небезпечність, яка відрізняє його від інших правопорушень, наприклад, адміністративного проступку, який характеризується суспільною шкідливістю та, як наслідок, тягне за собою адміністративне стягнення, та дисциплінарного проступку, який тягне за собою незначні негативні наслідки окремим суб'єктам, які пов'язані із трудовою діяльністю винної особи. Зазначена ознака не залежить від суб'єктивного волевиявлення законодавця, є динамічною та полягає у тяжких наслідках і значній шкоді або загрозі їх спричинення об'єктам кримінально-правової охорони у результаті вчинення окремими суб'єктами конкретних суспільно небезпечних діянь.

Слід підтримати позицію М.Й. Коржанського та багатьох інших вчених щодо наявності двох властивостей суспільної небезпечності – характеру та ступеню. «Характер суспільної небезпечності діяння становить його якість, яка визначається суспільною цінністю об'єкта посягання, а також злочинними наслідками, способом учинення злочину, мотивом і формою вини. Ступінь становить її кількість і визначається, головним чином, способом вчинення злочину та розміром заподіяної шкоди» [103, с.51]. В залежності від різних хронологічних етапів та станів розвитку держави та її інститутів, характер та ступінь суспільної небезпечності діяння можуть збільшувати свої показники, або навпаки їх зменшувати, що має наслідком втрату діянням своєї суспільної небезпечності та виникнення подальшої необхідності в його декриміналізації.

Вважаємо, що суспільна небезпечність визначається не тільки об'єктом посягання і об'єктивною стороною кримінального правопорушення, а й суб'єктивними ознаками, які також є визначальними елементами суспільної небезпеки. Дане твердження підтверджується на прикладі дослідження суспільної небезпечності інтелектуально-вольових ознак кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, з огляду на особливості властивостей ознак суб'єктивної сторони аналізованих правопорушень.

Безумовно, характеризуючи кримінально протиправні діяння, пов'язані з незаконним позбавленням волі, на сьогоднішній день, та аналізуючи детально їх криміноутворюючі ознаки, слід говорити про їх суспільну небезпечність. А характер та ступінь суспільної небезпечності таких кримінально протиправних діянь обумовлені, в першу чергу, цінністю всієї системи об'єктів кримінально-правової охорони, які зазнають негативного впливу. Враховуючи зазначене, завданням кримінального права є зменшення суспільно небезпечного впливу та створення дієвих правових механізмів для забезпечення охорони права особи на особисту свободу та недоторканність.

В.К. Гришук вважає, що «суспільна небезпека діяння людини – це його об'єктивна здатність заподіяти істотну шкоду об'єктові кримінально-правової охорони або створити реальну загрозу її заподіяння» [63, с.99]. Тобто, надаючи дане визначення, автор не обмежився об'єктивними ознаками та використав ознаку суб'єкта кримінального правопорушення (людина) поряд із діянням. Тому, вбачається, що аспекти загальної превенції вчиненню кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, та адекватної правової реакції на це, мають виражатись через криміналізацію основних діянь, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, які характеризуються суспільною небезпечністю, а саме – діянь, які пов'язані із незаконним позбавленням волі та їх окремих спеціальних форм, з урахуванням підстав та принципів криміналізації. При цьому, слід враховувати, що «застосування кримінально-правової норми значною мірою залежить від того, наскільки вдало викладена норма та наскільки чітко законодавець об'єктивував свою волю, оскільки дефекти законодавчої техніки можуть ускладнити її дію або зробити кримінально-правову норму «мертвою» [73, с.124], що особливо виявляється в ході правозастосування та процесуального доказування.

Вагомим критерієм для визначення характеру та ступеня суспільної небезпечності діянь, який використовує законодавець в ході встановлення кримінальної відповідальності за дії, пов'язані з

незаконним позбавленням волі, виступають суспільно небезпечні наслідки таких діянь. Особа позбавляється такого свого невід'ємного природного права як права вільно, самостійно визначати місце свого знаходження та розпоряджатися ним.

Характер і ступінь суспільної небезпечності діянь обумовлюються також і ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Суспільно небезпечні діяння, пов'язані з незаконним позбавленням волі, є інтелектуально виваженими та вольовими актами поведінки, що вчиняються з прямим умислом, спеціальними мотивами та цілями, що безпосередньо впливає з положень диспозицій Особливої частини ККУ та підвищує характер і ступінь суспільної небезпечності даних протиправних проявів.

Стосовно питання щодо адекватності та дієвості кримінально-правових заходів, то наслідками недоліків кримінально-правової законотворчості, як однієї з форм реалізації вказаних заходів, можуть виступати – прогалини у криміналізації або, навпаки, її надмірність. Прогалини у законодавстві визначаються в теорії як «повна або часткова відсутність законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин, що потребують правового регулювання» [228, с.148]. У даному випадку створюється певна неврегульованість та незахищеність окремих суспільних відносин кримінально-правовим інструментарієм. Враховуючи те, що застосування аналогії в кримінальному праві заборонено, усунути проблему прогалин можливо виключно шляхом законодавчої процедури та внесенням змін або нововведень у Кримінальний кодекс.

Криміналізаційна надмірність являє собою перенасиченість кримінально-правовими заборонами, в яких немає необхідності на практиці. Як зазначає П.Л. Фріс: «криміналізаційна надмірність не відповідає одразу трьом принципам кримінально-правової політики: принципу врахування (відповідності) соціально-правової психології, оскільки такий закон не сприймається як відповідний і доцільний; принципу економії кримінальної репресії, оскільки до відповідальності притягується невинувато велика кількість

громадян, і принципу невідворотності відповідальності, оскільки частіше за все такий закон на практиці перестає застосовуватися» [211, с.21].

Способом усунення проблеми надмірності криміналізації є зворотній даному методу кримінально-правової політики процес – декриміналізація. Як слушно зауважив П.Л. Фріс, «чинний КК надзвичайно «перевантажений», сфера кримінально-правової заборони не виправдано розширена. Це визначає необхідність проведення декриміналізації, звуження сфери кримінально-правового регулювання» [211, с.27]. Д.О. Балобанова зазначає, що декриміналізація являє собою скасування кримінальної відповідальності за який-небудь вид злочинних діянь, що раніше визнавалися такими [17, с.133], що вбачається доволі актуальним на сьогоднішній день, з огляду на процес конструювання та введення до кримінального законодавства кримінальних проступків.

Доцільність криміналізації є важливим принципом, яким слід керуватися при вирішенні питань прогалин, надмірності і взагалі потреби у криміналізації. Сутність даного принципу полягає в оцінці потреб держави і суспільства у криміналізаційних процесах, а саме у створенні, зміні та застосуванні положень кримінального законодавства, з урахуванням можливості та наслідків таких процесів заради досягнення цілей кримінально-правової охорони суспільних відносин. При встановленні доцільності криміналізації необхідно враховувати фундаментальні загально-правові принципи і, як слушно зауважив А.Ф. Зелінський: «проблеми криміналізації та декриміналізації... повинні вирішуватися не в руслі політики, що постійно змінюється, а відповідно до визнаних у цивілізованому суспільстві загальнолюдських моральних цінностей, принципів гуманізму, справедливості, законності та милосердя» [85, с.15-16], що не в повній мірі враховується українським законодавцем в умовах сьогодення.

Після встановлення підстав криміналізації, з'ясування питання допустимості, можливості та доцільності встановлення кримінально-

правової заборони, слідує етап формування кримінально-правової норми. При цьому, вважаємо, що даний етап має відбуватися в умовах криміналізації, які запропонував виділяти М.І. Хавронюк, а саме – умови соціально-психологічного, кримінально-правового та кримінального процесуального характеру [74, с.57]. І, якщо перші дві умови, як правило, враховуються законодавцем на сьогоднішній день більш детально, то третя, яка полягає в умовах процесуальної можливості доказування ознак складу криміналізованого діяння, часто залишається поза увагою, що призводить до проблем у застосуванні окремих взаємопов'язаних кримінально-правових та кримінально-процесуальних норм.

Отже, вивченням питання соціальної обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним позбавленням волі, встановлено, що криміналізаційні процеси у даній сфері мають свою специфіку. Безумовно кримінально-протиправні акти, пов'язані з незаконним позбавленням волі, такі, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини, насильницьке зникнення, захоплення заручників (в тому числі й тих, що належать до кола спеціальних потерпілих – представників влади, працівників правоохоронних органів, журналістів), торгівля людьми, незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою та злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, характеризуються суспільною небезпечністю, яка визначається, як об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками даних актів поведінки. Також, їм притаманні досить високий рівень латентності та розповсюдженості, що вимагає від державних інституцій адекватної та дієвої реакції, в тому числі встановлення належного рівня кримінально-правової охорони права людини на свободу та особисту недоторканність та інших об'єктів.

Такі важливі методи кримінально-правової політики, як криміналізація та декриміналізація, щодо охорони права людини на свободу та особисту недоторканність мають реалізовуватись з

використанням досліджених підстав та принципів, які розроблено в теорії кримінального права, з урахуванням практики застосування норм кримінального закону, а також, відповідно до потреб держави та стану суспільних відносин.

1.3. Поняття та види складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, за кримінальним правом України

Кримінально-правова протидія кримінальним правопорушенням, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, забезпечується низкою кримінально-правових норм. Для забезпечення комплексності оцінки ступеня кримінально-правового захисту в Україні права особи на свободу та особисту недоторканність необхідним є з'ясування таких моментів:

- в яких статтях КК передбачено відповідальність за посягання на свободу та особисту недоторканність особи?
- чи утворюють статті КК, які закріплюють такі склади, певну систему?
- закріплення у КК відповідальності за посягання на свободу та особисту недоторканність особи носить комплексний чи фрагментарний характер?

Питання про те, в яких статтях передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення, що посягають на свободу та особисту недоторканність в загальних рисах ми вже окреслювали в попередній частині роботи. Йдеться про те, що в КК є норми спрямовані, головню, на забезпечення права особи на свободу та особисту недоторканність. До таких норм належать ті, що передбачені в Розділі III Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»:

- незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК);
- насильницьке зникнення (ст. 146¹ КК);

- захоплення заручників (ст. 147 КК);
- торгівля людьми (ст. 149 КК);
- незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК).

Але слід визнати, що в інших розділах Особливої частини КК також містяться статті, в яких встановлюється відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним позбавленням волі. І хоча свобода та особиста недоторканність особи не є основним безпосереднім об'єктом цих посягань, в нас є всі підстави відносити їх також до кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, оскільки відповідальність за деякі з цих кримінальних правопорушень передбачена в спеціальних нормах по відношенню до загальних, таких, як, наприклад, захоплення заручників. Так, в Розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» містяться одразу дві статті:

- захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК);
- захоплення журналіста як заручника (ст. 349¹ КК).

Крім того, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, ми можемо віднести й ті, вчинення яких безпосередньо проявляється в незаконному позбавленні волі. Так, в Розділі XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» наявна ст. 371 КК «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою», що встановлює відповідальність за порушення вимог кримінального процесуального законодавства в частині обмеження та позбавлення волі особи під час розгляду кримінального провадження. В Розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» наявна ст. 444 КК «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист», яка встановлює кримінальну відповідальність за «напад на службові або житлові приміщення осіб,

які мають міжнародний захист, а також *викрадення або позбавлення волі цих осіб* (курсив наш) з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень».

Крім того, існує точка зору, що незаконне позбавлення волі слід розглядати також в якості тяжких наслідків, завданих кримінальним правопорушенням, як обставини, що обтяжує покарання. Тяжкі наслідки, завдані кримінальним правопорушенням (п. 5 ч. 1 ст. 67 КК), як обставина, що обтяжує покарання, належать до так званих оціночних понять, зміст і обсяг якого залежать від особливостей конкретної справи і тому щоразу встановлюється судом з урахуванням усіх її обставин. При віднесенні наслідків до тяжких слід ураховувати важливість (соціальну цінність) тих суспільних відносин, яким заподіюється шкода, а також ступінь заподіяння цієї шкоди, яка залежить від характеру (змісту) і розміру (обсягу) спричинених наслідків. До тяжких наслідків судова практика відносить, зокрема, загибель людей, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю людини, великий матеріальний збиток, *порушення основних конституційних прав і свобод людини* (курсив наш) та громадянина, дезорганізацію діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, перешкоджання роботі підприємств, установ і організацій тощо [109, с.261-262]. З такою позицією слід погодитися.

Також в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» №15 від 26.12.2003 р. зазначається, що «обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365 КК, є заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. ... Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи

іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування кримінальних правопорушень (п. 6). Перевищення влади або службових повноважень, поєднане з незаконним позбавленням особи волі (ч. 1 або ч. 2 ст. 146 КК), кваліфікується за ч. 1 ст. 365 КК» (п. 12) [187]. Щоправда цей висновок можна оспорити у контексті внесених у КК України змін стосовно розуміння поняття «істотної шкоди» та «тяжких наслідків», у примітці до ст. 364 КК України. Поряд із тим, кримінально права наука містить позиції, які наводять достатньо переконливі аргументи на користь того, що поняття, зокрема, «тяжкі наслідки» охоплює не лише майнову шкоду [209].

Але оскільки предметом нашого дослідження є кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним позбавленням волі, в подальшому слід зупинитися саме на тих суспільно небезпечних діяннях, які передбачені ст.ст. 146, 146¹, 147, 149, 151, 349, 349¹, 371, 444 КК України.

Ще одне питання, яке виникло під час дослідження, це можливість використання поняття «злочин» щодо тих діянь, які нами вивчаються. Для здійснення завдання, яке стоїть перед Кримінальним кодексом України (правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням – ст. 1 КК), Кримінальний кодекс визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Згідно з ч. 1 ст. 12 КК України кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Кримінальним проступком є передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ч. 2 ст. 12 КК). Узагальнення ч.ч. 4-6 ст. 12 КК дозволяє зробити висновок, що до злочину належить діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі більше 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на будь-який строк. Належність діяння до злочину або кримінального проступку визначається санкцією відповідної кримінально-правової норми.

Ідея встановити класифікацію кримінальних правопорушень за допомогою ознаки їх караності неоднозначно сприймалася вітчизняними вченими. Одні автори класифікацію кримінальних правопорушень за санкціями відповідних статей КК вважають помилкою законодавця [225, с.10-11]. Інші погоджуються з такою класифікацією із застереженням. Так, Л.М. Кривоченко зазначає, що така класифікація прийнятна лише за умови, що санкції статей Особливої частини відповідатимуть об'єктивній суспільній небезпечності кримінальних правопорушень [104, с.46-48]. Зрозуміло, що досягти цього дуже важко – загальновідомо, що караність кримінальних правопорушень, так само як і їх визначеність в цілому, сьогодні встановлюється за кон'юнктурою, політичними чинниками, особистими уподобаннями й оцінками, а не на підставі об'єктивних чинників, що неодноразово відзначалося в літературі [214, с.98-109].

Водночас ніякого іншого загальноприйнятого критерію поділу кримінальних правопорушень на певні види за їх суспільною небезпечністю, крім санкцій статей КК, у теорії не запропоновано, і цей підхід є абсолютно логічним, хоча й вимагає від законодавця зваженого підходу до формулювання не тільки диспозицій норм

кримінального закону (ознак складів кримінальних правопорушень), а й санкцій [15, с.159].

Аналіз санкцій статей, якими встановлюється кримінальна відповідальність за діяння, пов'язані з незаконним позбавленням волі, дозволяє зробити висновок, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК), насильницьке зникнення (ст. 146¹ КК), захоплення заручників (ст. 147 КК), торгівля людьми (ст. 149 КК), незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК), захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК), захоплення журналіста як заручника (ст. 349¹ КК) та злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК), належать до злочинів, оскільки в усіх санкціях передбачено покарання у виді позбавлення волі на певний строк (фактично в межах, передбачених Загальною частиною КК: мінімальний розмір – 1 рік, максимальний – 15 років).

Виключення становить склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 371 КК – завідомо незаконні затримання або незаконний привід, за які передбачено покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 років або обмеженням волі на строк до 3 років. Отже, це діяння належить до кримінальних проступків. В той же час, завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою (ч. 2 ст. 371 КК), які караються обмеженням волі на строк від 3 до 5 років або позбавленням волі на той самий строк, та всі зазначені дії (незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою), якщо вони спричинили тяжкі наслідки або були вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах (ч. 3 ст. 371 КК), які караються позбавленням волі на строк від 5 до 10 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, належать до кримінальних правопорушень. На наш погляд, виключення тільки однієї частини кримінально-правової норми з цілої групи, тим більше, враховуючи, що незаконні

затримання та привід видаються не менш суспільно небезпечними, ніж домашній арешт (в першу чергу, за умовами відбування), дають нам підстави узагальнено характеризувати всі суспільно небезпечні діяння, пов'язані з незаконним позбавленням волі, в якості злочинів.

Аналіз проєкту Кримінального кодексу, який розробляється Робочою групою з питань розвитку кримінального права, утвореною в межах Комісії з питань правової реформи при Президенті України, станом на 08.06.2022 р. [188], демонструє наявність саме серед кримінальних правопорушень низки суспільно небезпечних діянь, пов'язаних з незаконним позбавленням волі:

- стаття 4.4.5. Позбавлення особистої свободи людини. Особа, яка: 1) без передбачених законом підстав затримала чи заарештувала людину, 2) захопила людину або 3) позбавила її особистої свободи в будь-якій іншій формі, – вчинила злочин 3 ступеня;

- стаття 4.4.6. Торгівля людиною. Особа, яка вчинила торгівлю людиною: 1) завербувала, 2) перемістила, 3) передала, 4) приховала або 5) одержала людину, – якщо це діяння було здійснене з метою експлуатації людини та шляхом насильства, примушування, обману чи зловживання довірою, використання стану людини, яка є уразливою особою (крім неповнолітньої), або підкупу третьої особи, яка контролює людину, а щодо неповнолітньої людини – незалежно від мети та способу вчинення діяння, – вчинила злочин 3 ступеня;

- стаття 11.2.3. Злочин проти людяності в інших формах, крім вбивства. Особа, яка в рамках нападу, спрямованого проти цивільного населення, вчинила: 1) депортацію, 2) поневолення, 3) торгівлю людьми, як вона визначена у статті 4.4.6 цього Кодексу, 4) ув'язнення чи інше подібне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права, 5) насильницьке зникнення, 6) катування, 7) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію чи іншу форму сексуального насильства, що становить серйозне порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій, 8) переслідування групи чи спільноти людей, за

політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними чи іншими дискримінаційними мотивами, які загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, або 9) інше нелюдське діяння, що полягає в заподіянні сильних страждань чи тяжкому насильстві, – вчинила злочин 7 ступеня;

- стаття 11.4.5. Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права в інших формах, крім вбивства, у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру. Особа, яка на виконання політики сторони збройного конфлікту, яка передбачала широкомасштабне або системне порушення норм міжнародного гуманітарного права, серйозно порушила такі норми, що застосовуються як в міжнародних збройних конфліктах, так і в збройних конфліктах неміжнародного характеру: 1) катувала людину чи здійснила інше нелюдське поводження щодо неї, 2) заподіяла тяжке насильство щодо людини, 3) посягнула на людську гідність, зокрема образила, принизила іншу особу, що перебувала під захистом міжнародного гуманітарного права, чи вчинила щодо неї чи щодо померлої особи інше діяння, що з урахуванням культурної приналежності потерпілої особи завдало шкоди людській гідності, 4) захопила заручника, 5) здійснила незаконну депортацію чи незаконне ув'язнення цивільних осіб з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо необхідність у цьому не викликана вимогами безпеки цивільних осіб чи причинами воєнного характеру, 6) зґвалтувала, звернула в сексуальне рабство, примусила до проституції, примусової вагітності, примусової стерилізації чи іншої форми сексуального насильства, що становить серйозне порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій, є) набрала чи завербувала дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або груп чи використала таких дітей для активної участі в бойових діях, або 7) заподіяла людині, яка перебуває під владою протилежної сторони конфлікту, фізичне каліцтво або здійснила щодо неї медичний (біологічний) чи науковий експеримент, не обґрунтований ні потребою в її медичному, стоматологічному

лікуванні чи лікарняному догляді, ні її інтересами, – вчинила злочин 7 ступеня;

- стаття 11.5.4. Насильницьке зникнення. Представник держави, у тому числі іноземної, який щодо особи, яка стала потерпілою від злочину, передбаченого статтею 4.4.5 цього Кодексу, приховав: 1) факт вчинення цього злочину, 2) відомості про долю цієї особи або 3) місце її перебування, – вчинив злочин 5 ступеня;

- стаття 11.5.5. Потурання насильницькому зникненню. Представник держави, у тому числі іноземної, якому стало відомо про вчинення підконтрольною йому особою злочину, передбаченого статтею 4.4.5 цього Кодексу, та який не вжив заходів для припинення цього злочину або не повідомив прокурора чи орган правопорядку України про цей злочин, – вчинив злочин 5 ступеня.

Але вони так само, як в чинному Кримінальному кодексі, знаходяться в різних розділах:

1) ст. 4.4.5. Позбавлення особистої свободи людини та ст. 4.4.6. Торгівля людиною – розділ 4.4. Злочини проти особистої свободи та гідності людини Книги 4 Злочини та проступки проти людини та громадянина;

2) стаття 11.2.3. Злочин проти людяності в інших формах, крім вбивства, – розділ 11.2. Злочини проти людяності;

стаття 11.4.5. Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права в інших формах, крім вбивства, у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру – розділ 11.4. Воєнні злочини;

стаття 11.5.4. Насильницьке зникнення; стаття 11.5.5. Потурання насильницькому зникненню – розділ 11.5. Злочини проти миру та безпеки людства Книги 11 Злочини проти міжнародного правопорядку.

Не можна не погодитися з пропозицією Робочої групи створити єдиний загальний склад злочину, пов'язаного з позбавленням особистої свободи людини. Аналогічної позиції притримується, наприклад, законодавець Литви, в КК якої прямо не встановлена

відповідальність за завідомо незаконні затримання, привід або арешт, але вона настає за іншими статтями КК Литви, які передбачають відповідні загальні види кримінальних правопорушень (незаконне позбавлення волі). Так само КК ФРН в розділі «Злочинні діяння проти особистої волі» містить склад незаконного позбавлення волі.

Глава XV КК Латвії має однакову назву з Розділом III Особливої частини КК України, але передбачає відповідальність лише за такі злочини проти волі особи, як незаконне позбавлення волі, викрадення особи, захоплення заручників і незаконне поміщення у психіатричну лікарню, насильницьке зникнення. М.І. Хавронюк вказує на більш чіткі формулювання диспозиції перших двох статей. Так, диспозиція статті про незаконне позбавлення волі є описовою і незаконне позбавлення волі визначено у ній як «протиправна дія, яка позбавляє особу можливості вільно визначати своє місцезнаходження, за відсутності ознак злочинного діяння державної посадової особи». Викрадення особи визначається як захоплення особи з використанням насильства, погроз чи обману. Обов'язковою ознакою цього злочину є мета – помста, користь чи шантаж [215, с.679].

КК Литви розглядає як злочини проти волі лише три види кримінальних правопорушень: незаконне позбавлення волі, торгівля людьми і обмеження свободи дій людини, а захоплення заручника відносить до кримінальних правопорушень проти громадської безпеки. На відміну від складного визначення торгівлі людьми у ст. 149 КК України, у КК Литви вона трактується значно простіше – як продаж, купівля або вчинена в інший спосіб передача чи придбання людини з метою отримання майнової або іншої особистої вигоди.

Серед кримінальних правопорушень проти волі особи, передбачених КК Молдови, слід звернути увагу на такі, як рабство і умови, схожі з рабством, а також примусова праця. Молдовський законодавець єдиний на теренах колишнього СРСР цілком виконав свої зобов'язання, що випливають з ратифікації Конвенції про рабство (1926 р.) [100] і Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі, інститутів та звичаїв, суміжних з рабством (1956 р.) [72].

Розділом «Винні діяння проти волі» КК Естонії до винних діянь проти волі, крім традиційних незаконного позбавлення волі і захоплення заручника, віднесені, зокрема: поневолення – створення для людини шляхом насильства чи обману становища, за якого він вимушений проти своєї волі працювати на користь іншої людини чи виконувати інші обов'язки, і утримання людини у такому становищі; переправленням людини насильницьким чи обманним шляхом у державу і залишення її у державі, де є можливими її переслідування чи принизливе поводження з нею за расовою, статевою тощо ознаками і де у неї відсутній законний захист від такого поводження та можливість залишити цю країну; приватна розшукова діяльність, зокрема незаконне стеження за іншою людиною з метою збору відомостей про неї.

До кримінальних правопорушень проти волі особи в КК Болгарії можна віднести дві групи кримінальних правопорушень – викрадення і протизаконне позбавлення волі та примушування. Обтяжуючою викрадення і протизаконне позбавлення волі обставиною визнається викрадення особи, яка користується міжнародним захистом.

Схожі злочини передбачені і КК Польщі, зокрема, позбавлення людини волі, насильницьке зникнення.

Розділ 4 Книги 2 КК Швейцарії «Злочини і проступки проти волі» передбачає відповідальність, зокрема, за: незаконне захоплення особи або тримання її у неволі чи інше незаконне позбавлення її волі, захоплення заручників, насильницьке зникнення. Крім того, встановлена відповідальність за викрадення людини, поєднане з переміщенням її за кордон з метою передачі іншій державі чи іноземній організації.

Розділ 3 Особливої частини КК Австрії «Злочинні діяння проти волі» передбачає відповідальність, зокрема, за позбавлення волі; викрадення жінки, яка не володіє свободою волі або не може себе захистити і викрадення малолітнього; викрадення з метою шантажу; передачу людини іноземній державі і работоргівлю; торгівлю людьми.

КК Франції до посягань на волю людини відносить лише два види злочинних діянь: 1) викрадення та незаконне позбавлення волі і 2) угон повітряного судна, корабля чи іншого транспортного засобу. На думку М.І. Хавронюка в цьому є певна логіка, оскільки другий із названих кримінальних правопорушень визнається таким за умови, що на борту судна тощо знаходяться люди, які піддаються стражданням [215, с.681]. Крім того, КК Франції встановлена відповідальність за такі форми прихованого рабства: отримання від особи шляхом зловживання її уразливістю чи залежним станом безоплатних послуг або послуг, що оплачуються винагородою, яка явно не відповідає значимості зробленої роботи; поставлення особи шляхом зловживання її уразливістю чи залежним станом в умови праці чи проживання, не сумісні з людською гідністю.

У КК Іспанії злочини проти волі особи поділяються на: 1) незаконне переслідування і викрадення; 2) погрози; 3) примушування.

КК Італії усі злочини проти індивідуальної волі, яких цим КК передбачено вельми багато, поділяє на п'ять груп: 1) злочини проти окремої особи. Це звернення в рабство, доставляння рабів для торгівлі і торгівля ними, відчуження і придбання рабів, поневолення; 2) злочини проти особистої волі: позбавлення волі (обтяжує цей злочин вчинення його посадовою особою зі зловживанням владою, пов'язаною з її функціями); незаконний арешт; неправомірне обмеження особистої волі; перевищення влади щодо осіб, які заарештовані чи перебувають під вартою; самовільний особистий обшук чи огляд, а також кілька статей, якими передбачена відповідальність за злочини проти статевої волі; 3) злочини проти психічної волі; 4) злочини проти недоторканності житла і приватного життя; 5) злочини проти недоторканності особистих таємниць.

До визначених у КК Сан-Марино кримінальних правопорушень проти волі особи можна віднести викрадення людини, звернення у рабство і работоргівлю, передачу громадянина іноземній державі.

Однією з найбільш широких є система злочинних діянь проти особистої волі у КК ФРН. До них віднесені: викрадення людини (його метою можуть бути поставлення особи у безпорадний стан, рабство, кріпацтво або створення з неї найманця); поставка (угон) людей за межі країни (йдеться про примусове переселення людини із певної країни чи перешкоджання їх поверненню у певну країну, що створює для неї небезпеку переслідування за політичними мотивами); викрадення неповнолітніх; торгівля дітьми; незаконне позбавлення волі; викрадення людини з метою вимагання; захоплення заручників.

Не менше кримінальних правопорушень проти волі особи передбачає і КК Нідерландів. Зокрема, це й такі специфічні, як: участь у работоргівлі; вступ на службу як капітана судна або члена команди судна, яке завідомо призначене для работоргівлі чи використовується для цього; оренда, здача в найм чи страхування судна, завідомо призначеного для работоргівлі; крадіжка людей – вивезення іншої особи через кордон держави з метою незаконно підкорити її владі іншої особи або зробити безпорадною; умисне забирання неповнолітнього з-під опіки чи нагляду особи, які законно здійснюють їх; умисне приховування такого неповнолітнього або неповнолітнього, який сам пішов з-під опіки чи нагляду; умисне забирання неповнолітнього жіночої статі з-під опіки чи нагляду за її згодою з метою оволодіти нею у шлюбі чи поза шлюбом; незаконне позбавлення волі чи продовження незаконного позбавлення волі через необережність чи недбалість; насильницьке зникнення.

Схожою за змістом є глава «Злочини проти особистої волі» КК Норвегії.

КК Данії, поряд з іншими злочинами проти волі особи, описує такий, як «контрабанда людей», передбачена Імміграційним законом. Загалом злочини проти волі особи в Особливій частині цього КК в окрему главу не виділяються.

У КК Бельгії відповідальність за незаконний арешт чи затримання особи диференціюється залежно від тривалості незаконного утримання особи та деяких інших обставин, наприклад,

взяття під арешт за фальшивим ордером або особою у формі та під іменем агента влади.

З наведеного аналізу Кримінальних кодексів деяких країн континентальної Європи можна зробити висновок, що в більшості з них передбачені такі злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі, як позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, торгівля людьми, рабство. Це обумовлено, в першу чергу, імплементацією відповідних норм міжнародних конвенцій.

Висновки до розділу 1

1. Проведений аналіз стану наукового дослідження кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині дозволив зробити висновок про певну їх особливість. З одного боку, тим кримінально-правовим нормам, які забезпечують охорону волі людини, приділена достатня увага в працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Мова йде про такі злочини, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК), захоплення заручників (ст. 147 КК), торгівля людьми (ст. 149 КК). Проте низка одних питань залишилася до кінця не вирішеними, стосовно інших вчені й донині займають протилежні позиції, а окремі, які мають суттєве значення, взагалі не порушувалися. Так, станом на сьогодні недостатньо уваги приділено проблемам кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення (ст. 146¹ КК), незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК), захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК) та захоплення журналіста як заручника (ст. 349¹ КК), завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК), злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК). І це становить інший бік проблематики дослідження – в Україні немає комплексних досліджень, в яких розглядалися б всі кримінальні

правопорушення, пов'язані з незаконним позбавленням волі, в їх сукупності.

2. Офіційні статистичні дані засвідчують, що у загальній структурі злочинності діяння, пов'язані з незаконним позбавленням волі особи, займають незначну частку. Разом з тим останніми роками спостерігається певна тенденція щодо збільшення чисельності вказаних посягань. Більшість зареєстрованих кримінальних проваджень складають справи про кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 146, 147, 149 КК та в поодиноких випадках ст. 371 КК. Практично немає завершених проваджень за статтями про незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151), захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349), захоплення журналіста як заручника (ст. 349¹) та злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444). Водночас є підстави стверджувати, що зазначений стан речей пов'язаний не з фактичною відсутністю цих діянь в об'єктивній дійсності, адже зареєстрованих проваджень є достатньо, а з іншими факторами, зокрема з недосконалою редакцією перерахованих норм, що ускладнює їх застосування.

3. Міжнародно-правова необхідність у встановленні кримінально-правових заборон в українському законодавстві залежить від міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна перед міжнародною спільнотою. Відповідно до таких зобов'язань, національне законодавство має бути приведено у відповідність до вимог та рекомендацій, закріплених у міжнародно-правових документах, учасником яких є Україна. Основними ратифікованими або іншим чином прийнятими до виконання нашою державою документами, які мають вплив на криміналізаційні процеси у сфері протидії злочинам, пов'язаним з незаконним позбавленням волі, є:

- Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р.;
- Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 04.11.1950 р.;

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р.;
- Нью-йоркська конвенція про запобігання та покарання кримінальних правопорушень проти осіб, що користуються міжнародним захистом, від 14.12.1973 р.;
- Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 18.12.1979 р.;
- Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення від 18.12.1992 р.;
- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. з протоколами;
- Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. та інші міжнародні акти.

4. Вивченням питання соціальної обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним позбавленням волі, встановлено, що криміналізаційні процеси у даній сфері мають свою специфіку. Безумовно діяння, пов'язані з незаконним позбавленням волі, такі, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини, насильницьке зникнення, захоплення заручників (в тому числі й тих, що належать до кола спеціальних потерпілих – представників влади, працівників правоохоронних органів, журналістів), торгівля людьми, незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою та злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, характеризуються суспільною небезпечністю, яка визначається, як об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками даних актів поведінки. Також, їм притаманні досить високий рівень латентності та розповсюдженості, що вимагає від державних інституцій адекватної та дієвої реакції, в тому числі встановлення належного рівня кримінально-правової охорони права людини на свободу та особисту недоторканність та інших об'єктів.

5. Кримінально-правова протидія кримінальним правопорушенням, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, забезпечується низкою кримінально-правових норм (всього їх дев'ять), які знаходяться в чотирьох розділах Особливої частини КК. До них належать:

1) розділ III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»:

- незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК);
- насильницьке зникнення (ст. 146-1 КК);
- захоплення заручників (ст. 147 КК);
- торгівля людьми (ст. 149 КК);
- незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК);

2) розділ XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів»:

- захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК);
- захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК);

3) розділ XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя»:

- завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК);

4) розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»:

- злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК).

6. Хоча діяння, передбачене ч. 1 ст. 371 КК, – завідомо незаконні затримання або привід – за класифікацією, встановленою ст. 12 КК, формально належить до кримінальних проступків, але це викликає зауваження через невідповідність суспільної небезпеки завідомо незаконних затримання або приводу суспільній небезпечності

завідомо незаконного домашнього арешту (ч. 2 ст. 371 КК), який належить до злочинів. Крім того, всі інші суспільно небезпечні діяння, об'єднані в систему таких, що пов'язані з незаконним позбавленням волі, також належать до злочинів.

7. З проведеного аналізу кримінальних кодексів деяких країн континентальної Європи можна зробити висновок, що в більшості з них передбачені такі злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі, як позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, торгівля людьми, рабство. Це обумовлено, в першу чергу, імплементацією норм відповідних міжнародних конвенцій. А також, в більшості випадків, наявний окремий розділ в кримінальному законі, присвячений посяганням на свободу особи.

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НЕЗАКОННИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

2.1. Об'єкти складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі

Поняття об'єкта складу кримінального правопорушення не визначене на рівні кримінального закону. В доктрині кримінального права розроблено декілька концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення, найбільш поширеною з яких є теорія, згідно з якою об'єктом є суспільні відносини, яким внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння заподіюється істотна шкода або створюється загроза її заподіяння. Підтримуючи цю позицію, основою даного дослідження визнаємо наступні визначення понять:

родовий об'єкт кримінального правопорушення – це частина загального об'єкта, це коло тотожних або однорідних за своєю сутністю суспільних відносин, які в силу цього повинні охоронятись єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм, і яким кримінальним правопорушенням заподіяна, заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода;

основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – це частина родового об'єкта, це конкретні, охоронювані нормою кримінального закону суспільні відносини, на які прямо і безпосередньо посягає дане кримінальне правопорушення і якому заподіяна, заподіюється істотна шкода або створюється загроза її заподіяння;

додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – це конкретні охоронювані нормою кримінального закону суспільні відносини, які в інших випадках є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, а в разі вчинення даного кримінального правопорушення їм обов'язково заподіюється істотна шкода або створюється загроза її заподіяння;

додатковий факультативний безпосередній кримінального правопорушення – це конкретні охоронювані даною нормою кримінального закону суспільні відносини, які в інших випадках є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, а в разі вчинення даного кримінального правопорушення їм може заподіюватись істотна шкода або створюватись загроза її заподіяння [53].

Враховуючи місце розташування норм, що встановлюють відповідальність за позбавлення волі, в чинному кримінальному законі можна зробити наступні висновки:

1. Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених статтями 146, 146-1, 147, 149, 151 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують охорону волі, честі та гідності особи; родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених статтями 349, 349-1 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують охорону авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістів; родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 371 КК України, є суспільні відносини правосуддя; родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 444 КК України, є суспільні відносини миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

2. Суспільні відносини, що забезпечують охорону волі особи, є основним безпосереднім об'єктом в складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 146, 146¹, 147, 149, 151 КК України; у складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 349, 349¹, 371, 444 КК України, вони виступають додатковим безпосереднім об'єктом; при цьому у складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 349, 349¹, 371 КК України суспільні відносини з охорони волі особи є додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом, а в складі кримінального правопорушення, передбаченому статтею 444 КК України – додатковим факультативним безпосереднім об'єктом.

Застереження в цьому контексті викликає розміщення норми про насильницьке зникнення у Розділі III Особливої частини КК України. Видається, що доповнення КК України статтею 146-1 відбулося із порушенням його системності. На це порушення неодноразово зверталась увага в науці кримінального права. Зокрема, в наукових публікаціях зазначається, що не варто механічно переносити положення Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень у кримінальне законодавство України; вказують на необхідність ретельного наукового дослідження та обґрунтування «криміналізації» цього діяння та зазначають, що стаття 146-1 КК України «порушує систему існуючих кримінально-правових норм, ускладнює їх застосування та породжує проблеми розмежування нового складу злочину із уже існуючими складами кримінальних правопорушень» [56, с.25].

А.В. Андрушко вважає, що юридична природа насильницького зникнення характеризується істотними особливостями, і ці особливості породжують сумнів у правильності віднесення статті 146-1 до розділу III Особливої частини КК України [12, с.150]. З цими твердженнями важко не погодитись.

Адже, відповідно до ст. 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, насильницьке зникнення – це «арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону» [135].

Стаття 5 цієї ж Конвенції вказує на те, що за певних умов, насильницьке зникнення є злочином проти людства. Злочином проти людства насильницьке зникнення стає тоді, коли воно набуває характеру широко поширеної чи систематичної практики. Стаття 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду відносить насильницьке зникнення до кримінальних правопорушень проти

людяності, за умови, коли воно вчиняється в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено [193].

Отже, таке кримінальне правопорушення, як насильницьке зникнення може мати три прояви:

- 1) одиничні прояви таких діянь (вчинення яких повністю охоплюється статтями 146, 371 КК України);
- 2) широко поширена та систематична практика таких діянь (є злочином проти людства);
- 3) вчинення таких діянь в ході широкомасштабного або систематичного усвідомленого нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення (є злочином проти людяності).

Кожен із цих проявів і справді має свої особливості, які відображаються, вочевидь, на кожному із елементів складу цього кримінального правопорушення, у тому числі – і на об'єкті. Адже, якщо мова йде про другий та третій прояви насильницького зникнення, то його об'єктом, вочевидь, є суспільні відносини, що забезпечують мир та безпеку людства. Проте, у першому прояві – суспільні відносини, що забезпечують мир та безпеку людства, не порушуються. В цьому випадку об'єктом посягання є особиста свобода людини.

Варто зауважити, що у доктрині кримінального права висловлюється пропозиція про перенесення норми про насильницьке зникнення до Розділу XX Особливої частини КК України. Зокрема, А.В. Андрушко вважає, що таке перенесення краще відображатиме специфічну юридичну природу насильницького зникнення та дозволить уникнути плутанини у правозастосовній практиці [12, с.151]. Проте, перенесення складу кримінального правопорушення «Насильницьке зникнення» до Розділу XX не вирішить усіх правозастосовних проблем. Адже, за таких умов виникне проблема його відмежування від «Порушення законів та звичаїв війни» (якщо насильницьке зникнення матиме прояв як злочин проти людяності). Також не слід відносити до кримінальних правопорушень проти

людства поодинокі випадки насильницького зникнення (вчинення яких підпадає під ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146, 371 КК України).

Оскільки:

а) суб'єкт насильницького зникнення також спеціальний (представник держави, у тому числі іноземної);

б) Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень вказує ще на одну істотну ознаку цього злочину (яку український законодавець чомусь «упустив») – внаслідок таких дій потерпілого має бути залишено без захисту закону,

то такі діяння посягають, вочевидь, і на суспільні відносини правосуддя.

Причому ці відносини порушуються і тоді, коли мова йде про поодинокі випадки; і тоді, коли має місце широко поширена та систематична практика насильницьких зникнень.

Таким чином, проблематика об'єкта насильницького зникнення здебільшого «породжена» тим, що законодавець доповнив КК України новим складом кримінального правопорушення, не дотримуючись цілої низки правил, чим поставив більше запитань, аніж дав відповідей. Адже, насильницьке зникнення було кримінально-караним та кримінально-протиправним і до прийняття цієї норми (адже такі діяння і до появи статті 146-1 КК України можна було та слід було кваліфікувати за статтями 371, 146 або 438 КК України залежно від того хто та за яких обставин вчинив такого роду діяння). Вказівка ж Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких на те, що «кожна держава-учасниця вживає необхідних заходів для того, щоб насильницьке зникнення кваліфікувалося як правопорушення в її кримінальному праві» [135] зовсім не означає, що в КК України повинен бути окремий склад правопорушення із назвою «Насильницьке зникнення». Ці міркування ставлять під сумнів потребу у існуванні ст. 146-1 у КК України у тому вигляді, в якому вона існує зараз. Крім того, якщо у КК України будуть імплементовані

положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, ситуація ще більше ускладниться.

Загалом, аналіз об'єктів складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, варто розпочати із дослідження тієї групи суспільних відносин, які забезпечують волю особи. Аналіз наукових джерел, у яких досліджується цей аспект проблематики, свідчить про те, що досить часто поняття «воля особи» та «свобода особи» ототожнюються в доктрині кримінального права. До прикладу, А.В. Андрушко, аналізуючи родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, здебільшого апелює до поняття свободи, зазначаючи, що «вказані злочини посягають не лише на свободу пересування, а й на свободу перебування в будь-якому місці, свободу визначення своєї поведінки, свободу спілкування з іншими людьми, при цьому йдеться про здійснення цих можливостей самостійно, за своєю волею, без стороннього примусу» [12, с.127].

Інколи навіть для такого ототожнення понять (на наш погляд, не виправдано) вживається конструкція «свобода (воля)», наприклад, у статті Чігера В. зазначено, що: «Об'єктом торгівлі людьми законодавець уважає свободу (волю), честь або гідність особи» [223, с.267].

Як близьке до свободи, тлумачиться поняття волі людини і у науково-практичних коментарях КК України: «волю людини слід розуміти як право ніким не бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей ..., як гарантовану можливість реалізації нею таких конституційних прав і свобод як, зокрема: свобода та особиста недоторканість, право на невтручання в її особисте життя, свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання» [144, с.431]. Проте, поняття «воля людини» та «свобода людини», як видається, не є тотожними.

Для встановлення співвідношення цих двох понять першочергово слід з'ясувати усі ті значення, в яких можуть вживатись слова «воля» та «свобода». Адже, відповідно до Словника української мови (далі – СУМ), «воля» може вживатись у шести різних значеннях (одне з яких є історичним); «свобода» тлумачиться у СУМ аж у восьми значеннях цього слова (два з яких вживаються рідко).

Коротко ці значення зводяться до наступного:

Рис. 2.1.

ВОЛЯ [199, с.735]	СВОБОДА [201, с.98]
1. Одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки // Прагнення досягти своєї мети; рішучість	1. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства; воля
2. Бажання, хотіння // Вимога, наказ	2. Перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі і т. ін.
3. Право розпоряджатися на свій розсуд; влада // Дозвіл, згода, рішення	3. Життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд
4. Відсутність обмежень; привілля // Особисте життя вдома (на противагу військовій службі, перебуванню в навчальному закладі закритого типу тощо)	4. Можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі
5. Свобода, незалежність; протилежне неволя, рабство // Перебування не під арештом, не в клітці, не на ланцюгу і т. ін.	5. Філософська категорія — можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства
6. Звільнення селян від кріпацтва (історичне значення)	6. Легкість, відсутність утруднень у чому-небудь
	7. Простота, невимушеність у поведженні (рідко)
	8. Вільний від праці час (рідко)

Отож, поняття «воля» охоплює собою не лише фізичну свободу (мати свободу = бути вільним), але й має низку інших значень. Перше із значень «волі» – це «одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки» [199, с.735] (мати волю – самостійно вирішувати, що робити). У цьому ж значенні СУМ вказує на волю, як на рішучість, прагнення досягти своєї мети. У такому ж значенні «воля» тлумачиться з точки зору психології: «Воля є внутрішньою активністю психіки, пов'язаною з вибором мотивів, цілепокладанням, прагненням до досягнення мети, зусиллям до подолання перешкод, мобілізацією внутрішньої напруженості, здатністю регулювати спонукання, можливістю приймати рішення, гальмуванням поведінкових реакцій» [197].

Натомість, в кримінально-правовому аспекті «позбавлення волі» традиційно розуміється як синонім «ув'язнення». Першочергово, таке розуміння обумовлене тим, що покарання у виді позбавлення волі полягає власне у примусовому триманні засудженого в ув'язненні в спеціальних установах із ізоляцією від суспільства. Таке ж розуміння «позбавлення волі», зазвичай, має місце і при тлумаченні ознак об'єктивної сторони відповідного складу кримінального правопорушення – «незаконне позбавлення волі полягає в протиправному перешкоджанні людині обирати за своєю волею місцезнаходження. Воно може виявитися в затриманні потерпілого в тому місці, де він знаходиться не бажає, або поміщенні його в таке місце, яке він не має змоги вільно залишити» [107, с.101].

Таке «традиційне» тлумачення, на наш погляд, цілком відповідає тій логіці, якою керувався законодавець, закріплюючи відповідні кримінально-правові норми. Проте, ця логіка не враховує усі ті можливі значення слова «воля», які описані вище. Ця логіка і цей підхід базуються лише на п'ятому (із можливих шести) значенні цього слова (як синоніму слова «свобода» та антоніму слів «неволя» та «рабство»). Таким чином «позбавлення волі» на рівні кримінального закону фактично зводиться до позбавлення можливості вільного

вибору свого місця перебування (свободи пересування). Хоча істинний, справжній обсяг поняття «воля» (а відповідно – і «позбавлення волі») є значно ширшим. Воля – це не лише можливість вільного пересування і вибору місця свого перебування; це значно більший перелік можливостей та виборів, які залишаються доступними навіть тим особам, які перебувають в ув'язненні.

З огляду на таке розуміння, відмінність між волею та свободою можна проілюструвати наступним чином: двоє в'язнів, будучи фізично позбавленими свободи, відбуваючи покарання у одній камері в'язниці, по-різному керують своєю поведінкою. Один смиренно відбуває покарання, інший – щодня працює над підкопом та, зрештою, втікає із в'язниці. Чи були вони обоє позбавлені фізичної свободи? Так. Чи були вони позбавлені волі? Вочевидь – ні. Воля одного з них була «придушена», воля іншого стала для нього передумовою звільнення та фізичної свободи.

В описаному вище значенні та розумінні слова «воля» позбавлення волі видається взагалі неможливим. Адже, це одна з природніх функцій психіки, остаточно «виключити» яку не може ніхто. Волю людини можна ослабити, придушити, пригнітити, але не позбавити. Як видається, в цьому контексті заслуговує на увагу такий термін, як «поневолення». Згідно з словниковими даними, «поневолювати» означає «позбавляти волі, незалежності, підкоряти своїй владі» [200, с.157]. Таким чином використання в тексті кримінального закону терміну «поневолення людини» досить чітко вказуватиме на зміст суспільно небезпечного діяння, яке ним описане, – позбавлення людини свободи пересування та права вільного вибору місця свого перебування.

В теорії кримінального права також неодноразово обґрунтовувалась позиція, що категорії свободи та волі мають різне змістовне наповнення, а також що навіть «закон у жодному разі не може ні позбавити особу волі, ні обмежити її» [150, с.13-15]. У зв'язку з цим також цілком обґрунтованою видається думка про невдалість такого найменування покарання, як «позбавлення волі», яке «виникло

у результаті термінологічної плутанини між близькими, проте відмінними за змістом поняттями «воля» і «свобода», та некоректно відображає спрямованість згаданих видів покарань на обмеження саме свободи, а не волі особи» [175, с.430-431].

До слова кажучи, Конституція України, закріплюючи у статті 29 право кожної людини на свободу та особисту недоторканність, розшифровує його так: «ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом» [102].

Проте, «свобода» також не зводиться лише до вільного вибору місця перебування та свободи пересування. Таке тлумачення є також «обмежувальним», адже враховує лише друге із зазначених вище восьми можливих значень «свободи». Позбавляючи людину свободи пересування ми не позбавляємо її цілої низки інших свобод (до прикладу, свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань; свободи світогляду і віросповідання; свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості тощо).

Різність тлумачення поняття «свобода» в кримінально-правовому спектрі цієї проблематики детально описана в монографічному дослідженні О.О. Володіної [42, с.43-44]. Аналізуючи об'єкт такого кримінального правопорушення, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини, авторка робить висновок, що родовим його об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують свободу людини [42, с.46], у зв'язку з чим пропонує змінити назву розділу 3 Особливої частини КК на «Злочини проти свободи особи» [42, с.206]. У той же час, безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 146 КК, О.О. Володіна визнає суспільні відносини, що забезпечують особисту недоторканність людини [42, с.70] та пропонує в назві та описі ознак відповідного суспільно небезпечного діяння і надалі послуговуватись конструкцією «незаконне позбавлення волі» [42, с.210].

Також в доктрині кримінального права висловлюється думка, що свобода є ширшим поняттям, аніж воля – «поняття «волі» з'ясовується через усвідомлення свободи, у той час як свобода є усвідомленою

життєвою необхідністю. Воля дозволяє людині діяти в межах певного соціального простору, що дає підстави вважати, що поняття «свобода» є ширшим за поняття «воля» [125, с.177].

Така «плутанина» у встановленні співвідношення понять «волі» та «свободи», на наш погляд, першочергово обумовлена полісемантичністю слів термінів, якими означені ці поняття. Залежно від того, в якому із перелічених вище значень, сприймає та тлумачить «волю» чи «свободу» законодавець, науковець, правозастосувач чи пересічний читач, співвідношення цих понять справді може бути кардинально іншим (і кожна з цих точок зору має право на існування). До прикладу, п'яте значення «волі» тотожне другому значенню «свободи» (див. таблицю вище).

З огляду на це, варто пригадати положення підручників з української мови: полісемантичні (багатозначні) слова «мають декілька лексичних значень»; «значення, що використовується мовцями частіше, у словниках подається першим»; «багатозначність неоднаково проявляється в різних стилях мови: у художньому, розмовному й публіцистичному стилях полісемія є засобом творення образності»; «у науковому й офіційно-діловому стилі багатозначні слова майже не вживаються, радше навпаки, їх рекомендовано уникати, щоб не викликати двозначності суджень» [206].

Варто зауважити, що автори проєкту нового КК України [188] також звернули увагу на означену вище проблематику, адже, як уже зазначалось в підрозділі 1.3. цієї роботи, статтею 4.4.5. проєкту пропонується передбачити відповідальність за «Позбавлення особистої свободи людини». І розмістили цей склад злочину автори законопроекту у Розділі 4.4. «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи та гідності людини», який своєю чергою входить до Книги четвертої «Кримінальні правопорушення проти людини та громадянина». Такий підхід до визначення родового та безпосереднього об'єкта аналізованого складу злочину видається цілком обґрунтованим.

На практиці об'єкт незаконного позбавлення волі також, здебільшого, тлумачиться як особиста свобода, право вільного пересування. До прикладу, кваліфікуючи за ст. 146 КК України дії винного, який перемістив потерпілого з місця дислокації військової частини та в подальшому утримував його в лісосмузі без його згоди, суд зазначає, що винний таким чином позбавив потерпілого волі, а саме фізичної свободи, особистої недоторканості, а також вільного вибору місця знаходження, можливості вільно пересуватися на власний розсуд, чим порушив основні права, свободи та загальнолюдські цінності, які повинна мати кожна людина, у тому числі закріплені статтею 33 Конституції України, якою гарантується свобода пересування [31].

Визначення об'єкта аналізованих вище кримінальних правопорушень через застосування поняття «особистої свободи» дозволить уникнути різнотлумачень, сприятиме підвищенню визначеності (а отже і якості) кримінального закону та єдності практики його застосування. Враховуючи викладену вище аргументацію, можна зробити такі висновки:

1) родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених статтями 146, 146¹, 147, 149, 151 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують охорону волі, честі та гідності особи. При цьому поняття «воля» слід тлумачити як синонім поняття «особиста свобода» та антонім слів «неволя» та «рабство»; як право кожної людини перебувати не під арештом, не бути ув'язненою, не перебувати в неволі;

2) зміст поняття «позбавлення волі» на рівні кримінального закону фактично зводиться до позбавлення можливості вільного вибору свого місця перебування (особистої свободи, свободи пересування);

3) для уникнення різнотлумачень та підвищення якості кримінально-правового регулювання пропоную внести такі зміни до чинного КК України:

а) назву Розділу III Особливої частини КК України викласти у такій редакції «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи, честі та гідності особи»;

б) у назві та диспозиції частини 1 статті 146 КК України слова «Незаконне позбавлення волі» замінити словами «Незаконне поневолення»

в) в частині 1 статті 146-1, частині 1 статті 444 КК України слова «позбавлення волі» замінити словом «поневолення»;

г) назву покарань «позбавлення волі на певний строк» та «довічне позбавлення волі» замінити відповідно на «ув'язнення на певний строк» та «довічне ув'язнення»; назву покарання «обмеження волі» замінити на «обмеження особистої свободи».

Отож, згідно з чинним КК України, суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу, свободу пересування, право вільного вибору місця свого перебування, є основним безпосереднім об'єктом в складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 146, 146¹, 147, 149, 151 КК України; у складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 349, 349¹, 371, 444 КК України, вони виступають додатковим безпосереднім об'єктом. При цьому, лише в складі кримінального правопорушення, який закріплений статтею 444 КК України, вони є додатковим факультативним об'єктом (тобто, вони можуть порушуватись не в кожному випадку вчинення такого роду діянь). Натомість, під час вчинення всіх решту згаданих вище кримінально-протиправних діянь цим відносинам обов'язково заподіюється істотна шкода (або створюється загроза її заподіяння).

Надалі, проаналізуємо родові об'єкти тих складів кримінальних правопорушень, які пов'язані з позбавленням волі, проте розташовані поза межами Розділу III Особливої частини КК України. Як уже згадувалось на початку цього розділу, судячи із розташування кримінально-правових норм в системі Особливої частини КК України родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених статтями 349, 349¹ КК України, є суспільні відносини, що

забезпечують охорону авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістів; родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 371 КК України, є суспільні відносини правосуддя; родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 444 КК України, є суспільні відносини миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Щоправда, в науці кримінального права точаться дискусії з приводу родового об'єкта складу кримінального правопорушення, закріпленого ст. 349¹ КК України, а також з приводу доцільності розміщення цього складу в розділі XV Особливої частини КК України.

Так, до прикладу, Ю.В. Сподарик, досліджуючи кримінально-правову охорону законної професійної діяльності журналістів в Україні, робить висновок, що «суспільні відносини у сфері державного управління, складовою яких є авторитет органів місцевого самоврядування, органів державної влади та об'єднань громадян, є родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XV КК України. Однак, суперечливою (сумнівною) у цьому разі є доречність розміщення у вказаному розділі деяких кримінальних правопорушень, зокрема тих, що посягають на законну професійну діяльність журналістів, оскільки це нівелює загалом систему принципів щодо побудови розділів Особливої частини КК України» [202, с.65]. Авторка вважає, що кримінальні правопорушення, закріплені статтями 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК України, насамперед, заподіюють шкоду конституційним правам людини та громадянина та зазначає, що «ці норми не відповідають родовому об'єкту Розділу XV Особливої частини КК України» [202, с.66].

Сучасні «тенденції розвитку кримінально-правової охорони професійної діяльності журналістів зводяться до збільшення кількості спеціальних кримінально-правових норм, «розпорошеності» кримінально-правового регулювання цієї сфери, казуїстичного підходу, який, як видається, часто полягає у «списуванні» з інших спеціальних норм, які присвячені охороні інших спеціальних

потерпілих у зв'язку з їх службовою чи іншою діяльністю (інколи – невдалому списуванні, як у випадку конструювання статті 349-1 ККУ)». Ці тенденції порушують системність кримінального закону. Зокрема, «доволі дивно виглядає стаття 171 КК, розміщена в розділі V Особливої частини КК, у той час, коли кримінальним правопорушенням проти журналістів присвячено розділ XV Особливої частини КК» [52, с.8].

Із цими твердженнями важко не погодитись. Справді, доповнюючи КК України спеціальними нормами, які закріплюють кримінальні правопорушення проти журналістів, на наш погляд, законодавець не обґрунтовано розташував їх у розділі XV Особливої частини (принагідно дописавши у назві цього розділу слова «злочини проти журналістів»). Аргументи на користь цієї позиції наступні: основним критерієм поділу Особливої частини на розділи традиційно визнають родовий об'єкт кримінальних правопорушень. Родовим об'єктом традиційно вважається група тотожних або однорідних суспільних відносин. Натомість, професійна діяльність журналістів НЕ є ані однорідною, ані тим паче тотожною із авторитетом органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян (чи з порядком управління). Саме тому не слід було розміщати такі склади кримінальних правопорушень, як погроза або насильство щодо журналіста, умисне знищення або пошкодження майна журналіста, посягання на життя журналіста, захоплення журналіста як заручника в Розділі XV Особливої частини КК України, який об'єднує в собі кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян.

Враховуючи ці аргументи про помилковість розміщення складу «Захоплення журналіста як заручника» (як і інших складів кримінальних правопорушень проти журналістів), можна зробити висновок, що суспільні відносини, що забезпечують охорону авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, не слід визнавати родовим об'єктом аналізованого складу кримінального правопорушення.

Оскільки усі згадані вище чотири спеціальні норми (серед яких і стаття 349¹ КК України) покликані охороняти та захищати професійну діяльність журналіста, то варто погодитись із думкою, висловленою Ю.В. Сподарик про те, що ці кримінальні правопорушення, насамперед, заподіюють шкоду конституційним правам людини та громадянина.

Проте, на відміну від статей 345¹, 347¹, 348¹ КК України, стаття 349¹ КК України взагалі не містить жодної вказівки на зв'язок цього правопорушення із професійною діяльністю журналіста. З огляду на цей аспект, цілком резонно виникає наступне запитання: «чому воля, особиста безпека журналіста розцінюється як більша соціальна цінність, ніж воля та безпека усіх інших осіб, та потребує посиленого кримінально-правового захисту (ще й без жодної «прив'язки» цього складу злочину до законної професійної діяльності журналістів)?» [52, с.4].

Враховуючи викладене вище та буквально тлумачачи чинну редакцію статті 349¹ КК України слід визнати, що єдиним об'єктом, на який посягає закріплене нею кримінальне правопорушення, є суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу журналіста, його свободу пересування, право вільного вибору ним місця свого перебування. Отож, така редакція цієї кримінально-правової норми за логікою побудови особливої частини КК України повинна була б міститись в розділі III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» (до прикладу, у статті за номером 147¹ КК України, або в якості кваліфікуючої ознаки захоплення заручників) за умови, що саме існування цієї норми є доцільним та соціально обумовленим.

Щодо факультативних ознак об'єктів складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, (таких як предмет кримінального правопорушення та потерпілий від кримінального правопорушення) слід зазначити, що вони притаманні не усім аналізованим складам. Їх наявність/відсутність у цих складах кримінальних правопорушень відображена у таблиці:

Рис.2.2.

Стаття КК України, що закріплює склад кримінального правопорушення	Предмет кримінального правопорушення	Потерпілий від кримінального правопорушення
Стаття 146	-	Людина
Стаття 146 ¹	-	Людина
Стаття 147	-	Особа
Стаття 149	-	Людина
Стаття 151	-	психічно здорова особа
Стаття 349	-	представник влади, працівник правоохоронного органу, їх близькі родичі
Стаття 349 ¹	-	журналіст, його близькі родичі чи члени сім'ї
Стаття 371	-	-
Стаття 444	службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист-	особи, що мають міжнародний захист

Отож, предмет, як факультативна ознака об'єкта, включений лише до одного складу кримінального правопорушення, пов'язаного із незаконним позбавленням волі, – до статті 444 КК України «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист». Натомість, вказівка на потерпілого є практично у всіх аналізованих складах, окрім складу кримінального правопорушення «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою». Справді, прямої вказівки на те, що потерпілим від цього кримінального правопорушення є людина (особа) в диспозиціях статті 371 КК України немає. Проте, із змісту таких понять, як «затримання», «привід», «домашній арешт», «тримання під вартою», випливає, що потерпілим від цього кримінального правопорушення є фізична особа

(людина) і без такої ознаки, як потерпілий, цей склад кримінального правопорушення відсутній.

Так, до прикладу, в ч. 5 ст. 12 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) зазначено: «затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб під час кримінального провадження, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого цим кодексом, тягне за собою відповідальність, установлену законом». Стаття 140 КПК України закріплює поняття приводу: «привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час». Стаття 181 КПК України визначає, що домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби; домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі.

Таким чином, ознака потерпілого хоч прямо не вказана в диспозиціях статті 371 КК України, проте прямо впливає з їх змісту. Потерпілим від цього кримінального правопорушення є людина (фізична особа). Відсутність цієї ознаки тягне за собою відсутність даного складу кримінального правопорушення.

В контексті опису потерпілих від кримінальних правопорушень, що пов'язані з незаконним позбавленням волі, варто звернути увагу на використання в тексті кримінального закону двох різних понять, які за змістом є синонімічними. Так, в статтях 146, 146¹, 149 КК України законодавець послуговується поняттям «людина», а в статтях 147, 151, 444 КК України – використовує поняття «особа».

Загалом, поняття «людина» і «особа» часто використовуються в різних контекстах, і їх значення може варіювати залежно від цих контекстів. Загальне уявлення про ці поняття таке: «людина» – це біологічний термін, що означає представника виду *Homo sapiens* (людського виду); це біологічний організм з певними фізіологічними

характеристиками, який має здатність до відчуттів, мислення, розуміння та інших біологічних та психічних процесів; *«особа»* – це поняття вже більш пов'язане з правовим, соціальним і культурним контекстами; особа – це юридичний статус, який надається індивіду з певними правами, обов'язками і відповідальністю в суспільстві; особа має право на захист своєї гідності, приватності, власності тощо.

Іншими словами, *«людина»* може вказувати на біологічну сутність, тоді як *«особа»* охоплює аспекти правового і соціального статусу цієї біологічної істоти в суспільстві.

В юридичному контексті, особливо відносно потерпілого від кримінального правопорушення, терміни *«людина»* і *«особа»* взагалі можуть вважатися практично синонімами. У цьому випадку обидва терміни вказують на те саме – на особу, яка стала жертвою кримінального правопорушення. Проте, *«особа»* в юридичному контексті може вказувати як на фізичну особу (людину), так і на юридичну особу (компанію, організацію чи установу). Згідно з статтею 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути як фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, так і юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Очевидно, що в аналізованих складах кримінальних правопорушень (тих, що пов'язані з незаконним позбавленням волі) потерпілою може бути лише фізична особа. Адже *«воля»* у всіх своїх можливих значеннях притаманна власне фізичним, а не юридичним особам.

У цьому контексті термін *«людина»* має більш конкретний відтінок і вказує лише на фізичну особу. Тому видається доцільним для вказівки на потерпілого від аналізованих кримінальних правопорушень використовувати власне термін *«людина»*, оскільки поняття *«особа»* охоплює собою не лише фізичних, але й юридичних осіб. Принагідно, варто зазначити, що задля уніфікації кримінально-правової термінології такий підхід слід було б застосовувати у всіх випадках вживання цих понять в кримінальному законі, а саме поняття

«людина» слід визнавати синонімічним з поняттям «фізична особа» (а не з поняттям «особа»).

Враховуючи викладене, пропоную для вказівки на потерпілого від кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, послуговуватись терміном «людина». Для реалізації такої пропозиції слід внести відповідні зміни до:

- 1) статті 147 КК України – замінити слова «особи як заручника» словами «людини як заручника»;
- 2) статті 151 КК України – замінити слова «психічно здорової особи» словами «психічно здорової людини»;
- 3) частину 1 статті 371 КК України викласти в редакції «завідомо незаконне затримання людини або її незаконний привід»;
- 4) частину 2 статті 371 КК України викласти в редакції «завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою людини».

Здебільшого, склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, характеризуються «загальним» потерпілим. Так, потерпілими від правопорушень, передбачених статтями 146, 146¹, 147, 149, 371 КК України, можуть бути будь які фізичні особи, незалежно від статі, громадянства, статусу чи жодних інших ознак. В решті складів кримінальних правопорушень, що є предметом цього дослідження, потерпілі – «спеціальні». Розглянемо детальніше їх ознаки.

Потерпілим від «Незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги» може бути лише фізична особа, яка є психічно здоровою. Детальна характеристика потерпілого від цього кримінального правопорушення проведена у монографічному дослідженні А.В. Андрушка [8, с.118-124], в якому автор дійшов висновку, що відсутність в статті 151 КК України вказівки на осіб, які страждають на психічний розлад, але не потребують госпіталізації до такого закладу є серйозною прогалиною. Тому автор пропонує «доповнити диспозицію ч. 1 ст. 151 КК України вказівкою на те, що потерпілим від цього злочину є не лише завідомо психічно здорова

особа, а й психічно хвора особа, яка не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги» та зазначає, що це дозволить привести дану норму у відповідність до положень Закону України «Про психіатричну допомогу», а також усуне її різночитання представниками юридичної науки та практики [8, с.124]. У загальних висновках цього монографічного дослідження А.В. Андрушко пропонує нову редакцію статті 151 КК України, в якій для позначення потерпілого використано конструкцію «особа, яка не потребує стаціонарної психіатричної допомоги» [8, с.198].

В цілому, варто погодитись із такою пропозицією. Адже й справді, не усі особи, які не є повною мірою психічно здоровими, потребують госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги. В силу цього в теорії кримінального права доволі часто дається розширювальне тлумачення поняття «психічно здорової особи» в контексті аналізу потерпілого від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 151 КК України. До прикладу, вказується, що психічно здоровою людиною у цій статті слід вважати й «людину, яка має певні психічні розлади, однак не потребує поміщення в психіатричний заклад» [65, с.54]. Проте, в контексті караності цього кримінального правопорушення, постає інше запитання – з якою метою законодавець виділяє такий окремий склад кримінального правопорушення, як незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Адже, за своєю суттю «незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги становить спеціальний вид незаконного позбавлення волі» [112, с.87]. Однак, вчинити такого роду «спеціальне» позбавлення волі може не будь-хто, а лише «спеціальний» суб'єкт. Чи є такого роду діяння менш суспільно небезпечними, аніж «загальне» незаконне позбавлення волі? Якщо порівняти санкції ч. 1 ст. 146 та ч. 1 ст. 151 КК України – то відповідь буде ствердною. Адже, максимальний строк покарання за ч. 1 ст. 146 КК України – 3 роки позбавлення волі; за ч. 1 ст. 151 КК України – 2 роки позбавлення волі. Таким чином, незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги на даний час фактично є

привілейованим складом незаконного позбавлення волі. Проте, чи справді обґрунтованим є такий законодавчий підхід? До розгляду цього питання ми повернемося під час аналізу об'єктивної сторони та суб'єкта цього складу кримінального правопорушення. На даному етапі дослідження обмежимося проміжним висновком про те, що опис спеціального потерпілого у складі, передбаченому ст. 151 КК України, потребує вдосконалення (за умови, що взагалі є потреба у виокремленні такого спеціального виду незаконного позбавлення волі, як незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги).

Потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 349 КК України є:

- 1) представник влади
- 2) працівник правоохоронного органу
- 3) їх близькі родичі.

Представниками влади визнаються працівники державних органів та їх апарату, наділені правом у межах своєї компетенції висувати вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої приналежності чи підлеглості. Тобто визнання особи представником влади здійснюється не за посадою, яку вона обіймає, а за наявністю в неї владних повноважень [185].

Тлумачення поняття «працівник правоохоронного органу» в теорії кримінального права наділене певним рівнем дискусійності. Зумовлено це, передусім, нечіткістю законодавчого визначення поняття «правоохоронного органу». Так, згідно із Законом «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 року до правоохоронних органів відносяться органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють

правозастосовні або правоохоронні функції. Натомість Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 року правоохоронні органи визначалися як органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій. Подібне твердження зберіг й Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року, відносячи до сил безпеки правоохоронні органи як такі, які виконують правоохоронну функцію.

Поняття «близьких родичів» на законодавчому рівні визначене лише в контексті тих осіб, які підлягають захисту за згаданим вище Законом «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Близькі родичі, які відповідно до цього закону підлягають захисту, – це батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, житло і майно яких перешкоджає виконанню працівниками суду і правоохоронних органів покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав. Принагідно варто відзначити, що посягання на волю, чи свободу, чи гідність або честь таких близьких родичів в цитованому вище визначенні не згадується. А захоплення такого близького родича, як заручника, не є посяганням ані на його життя чи здоров'я, ані на його житло чи майно...

У той же час, Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року не містить визначення поняття «близьких родичів», натомість у ньому визначається «збірне» поняття «близьких родичів та членів сім'ї». Згідно з КПК, близькими родичами та членами сім'ї визнаються чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (п.1 ч. 1 ст. 3 КПК України). Проте, однозначно стверджувати, хто із цих осіб є

близьким родичем, а хто – членом сім'ї, доволі проблематично. Отож, дати чітку відповідь на питання, хто із вищеперерахованих осіб може бути потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 349 КК України, – також є доволі проблематичною і будь який варіант цієї відповіді буде оціночним. Чи відповідають такі формулювання вимогам чіткості та якості кримінального закону? Вочевидь, не зовсім відповідають.

Мабуть, усвідомлюючи це, законодавець під час доповнення КК України статтею 349-1 для означення кола потерпілих від закріпленого у ній кримінального правопорушення поряд із журналістом використав уже не поняття «близьких родичів», а збірне поняття, визначене в КПК України (його близькі родичі чи члени сім'ї). Статус журналіста або його належність до засобу масової інформації (згідно з приміткою до ст. 345-1 КК України) підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спільнотою журналістів.

В контексті характеристики спеціальних потерпілих від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 349, 349-1 КК України виникає ціла низка запитань, до прикладу, «чому воля, особиста безпека журналіста розцінюється як більша соціальна цінність, ніж воля та безпека усіх інших осіб, та потребує посиленого кримінально-правового захисту (ще й без жодної «прив'язки» цього складу кримінального правопорушення до законної професійної діяльності журналістів)?» [52, с.6]. Аналогічне питання можна поставити і щодо захоплення близьких родичів та членів сім'ї журналістів, а також щодо представників влади, працівників правоохоронних органів та їх близьких родичів. Адже, з змісту статей 349 та 349-1 КК України не вбачається, що захоплення таких осіб як заручників повинно мати хоча б якийсь зв'язок із їх службовою чи професійною діяльністю.

Тоді чому такі дії є більш суспільно небезпечними та кримінально караними, аніж, до прикладу, захоплення в якості заручника

волонтера, якого до прикладу, захопили під час того, як він допомагав цивільному населенню евакуюватися із окупованої території?

Також варто погодитись з позицією Маріна О.К., який зазначає, що «привілею» бути спеціальним потерпілим у кримінальному праві повинен кореспондувати обов'язок нести відповідальність за сумлінне використання своїх можливостей, якими особа наділена у зв'язку зі спеціальним статусом, який додатково охороняється. Таким способом забезпечується баланс між правом та обов'язком [127, с.203]. А для журналістів жодного такого обов'язку кримінальний закон не закріплює, чим, вочевидь, суттєво порушує цей баланс.

На даному етапі дослідження, з огляду на вказане вище, вважаю за доцільне сформулювати гіпотезу, що існування спеціальних норм, закріплених в статтях 349 та 349-1 КК, є недостатньо обґрунтованим та таким, що порушує конституційний принцип рівності усіх перед законом та судом. В межах цієї гіпотези пропоную розглянути можливість врахування підвищеної суспільної небезпечності захоплення в якості заручників будь яких осіб у зв'язку із здійсненням ними службового, професійного чи громадського обов'язку шляхом доповнення частини 2 статті 147 КК України відповідною кваліфікуючою ознакою. Детальніший аналіз та аргументація на користь цієї гіпотези проводитимуться в наступних підрозділах, під час характеристики інших елементів та ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 349, 349-1 КК України, оскільки без комплексного аналізу усіх конструктивних ознак цих складів кримінальних правопорушень підтвердити чи спростувати цю гіпотезу неможливо.

Натомість, в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 444 КК України, вказівка на зв'язок цього правопорушення із службовою діяльністю потерпілих наявна. Така вказівка здійснена через опис мети даного кримінального правопорушення (мета впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень). Потерпілими від

вказаного кримінального правопорушення можуть бути особи, які мають міжнародний захист. Згідно з ч. 1 ст. 1 Конвенції ООН про запобігання та покарання кримінальних правопорушень проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів до таких осіб відносяться:

- глави держав (у тому числі кожний член колегіального органу, який виконує функції глави держави згідно з конституцією відповідної держави); глави урядів чи міністри закордонних справ, які перебувають в іноземній державі, а також супроводжуючі члени їх сімей;

- будь-які представники чи службові особи держави, чи будь-які службові особи, чи інші агенти міжурядових міжнародних організацій, коли проти них, їх офіційних приміщень, їх житлових приміщень чи їх транспортних засобів було вчинено злочин, мають (згідно з міжнародним правом) право на спеціальний захист від будь-якого нападу на їх особу, свободу чи гідність, а також члени їх сімей, що проживають з ними [99].

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 444 КК України, є службові та житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист. В цьому контексті варто зауважити певну невідповідність чинної кримінально-правової норми національного закону вищезгаданим положенням міжнародного права. Адже, в Конвенції ООН про запобігання та покарання кримінальних правопорушень проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів мова йде про захист не лише «офіційних» та «житлових» приміщень цих осіб, але і про захист їх транспортних засобів. Стаття 2 згаданої Конвенції зобов'язує кожну державу-учасницю передбачити відповідні покарання за умисне вчинення вбивства, викрадення та іншого нападу проти особистості чи свободи особи, що користується міжнародним захистом; насильницького нападу на офіційне чи житлове приміщення або транспортні засоби такої особи, а також за загрозу чи спробу таких нападів. Україна приєдналась (в складі СРСР) до цієї Конвенції

18.06.1974 року. Тому, для приведення частини 1 статті 444 КК України у відповідність до вимог Конвенції ООН про запобігання та покарання кримінальних правопорушень проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів слід доповнити її після слів «житлові приміщення» словами «чи транспортні засоби».

2.2. Об'єктивні сторони складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі

Розпочнемо аналіз ознак об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із позбавленням волі, із встановлення змісту та обсягу поняття «позбавлення волі». Адже власне це поняття є центральним для даної роботи; власне ним об'єднані усі склади кримінальних правопорушень, які є предметом цього дослідження.

Здебільшого науковці, які досліджують зміст та обсяг поняття «позбавлення волі» в контексті аналізу об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, закріпленого ст. 146 КК України, розглядають його як таке, що вказує лише на суспільно небезпечне діяння. До прикладу, А.В. Андрушко вважає, що склад злочину «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» є формальним, а не матеріальним, аргументуючи таку позицію наступним чином: «навіть чи законодавець, формулюючи зазначену диспозицію, переслідував мету вказати на позбавлення свободи як на наслідок, а не як на діяння» [12, с.189].

Аналогічний підхід можна знайти і в більшості підручників з кримінального права та науково-практичних коментарях. До прикладу, В.І. Борисов також вважає цей склад формальним, зазначає, що об'єктивна сторона цього складу передбачає незаконне позбавлення волі або викрадення людини та вказує, що вчинення одного із цих діянь є достатнім для її встановлення [107, с.101].

Проте, існує і інша точка зору. Суть її полягає в тому, що слова «позбавлення», «викрадення» вказують не лише на діяння, але й на наслідок. Так, до прикладу, С.Д. Шапченко зазначає, що незаконне позбавлення волі охоплює як діяння, так і наслідок і причинний зв'язок між ними, при цьому наслідком визнає фактичне обмеження потерпілого у свободі пересування [140, с.277]. О.З. Мармура вказує, що об'єктивна сторона незаконного позбавлення волі або викрадення людини характеризується діяннями та наслідками, позначеними за допомогою слів «незаконне позбавлення волі» та «викрадення» [106, с.56]. Таку ж точку зору підтримують укладачі навчального посібника з особливостей кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми та незаконною міграцією, зазначаючи, що об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, характеризується діянням (будь-якою дією чи бездіяльністю, безпосередньо спрямованою на незаконне позбавлення волі чи викрадення людини), наслідком (у вигляді позбавлення волі або викрадення людини) та причинним зв'язком між ними [159, с.72].

На наш погляд, така точка зору заслуговує на увагу. Аргументи на користь цієї точки зору наступні. Одним із способів виразу суспільно небезпечних наслідків в нормах кримінального закону є опис у диспозиції норми КК України суспільно небезпечного діяння і суспільно небезпечних наслідків єдиним терміном (наприклад, «знищення», «пошкодження», «викрадення» тощо) [62, с.259]. Вочевидь, конструкція «позбавлення волі» також вказує одночасно і на діяння, і на наслідок. Адже, вчинення дій, спрямованих на незаконне позбавлення волі, які не спричинили наслідку у вигляді фактичного обмеження свободи пересування потерпілого, не утворюють складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України.

До прикладу, змоделюємо таку ситуацію: винний зачинив потерпілого у приміщенні, що знаходиться на другому поверсі, прагнучи позбавити його волі та думаючи, що через вікно потерпілий

не зможе покинути це приміщення. Проте, потерпілий був трейсером (людиною, що займається паркурром), тому одразу ж безперешкодно та без жодних проблем покинув це приміщення. Чи вчинив винний закінчене кримінальне правопорушення, передбачене ст. 146 КК України? Чи, все ж таки такі дії слід кваліфікувати як замах на незаконне позбавлення волі? Видається, що ствердну відповідь можна дати лише на друге запитання.

До слова кажучи, більшість авторів, які стверджують, що незаконне позбавлення волі є формальним складом кримінального правопорушення, одночасно вважають, що це кримінальне правопорушення визнається закінченим з моменту фактичного позбавлення людини свободи пересування. Таким чином – самі собі протирічать (адже вказують не на діяння, а власне на наслідок, як на момент закінчення кримінального правопорушення).

Для ілюстрації того, як одне поняття вказує одночасно і на діяння, і на наслідок, можна використати ще й таку аналогію – підпал будинку з метою його знищення – це ще не «знищення», це лише дія, спрямована на знищення. Для того, щоб це кримінальне правопорушення було закінченим, потрібно дочекатись моменту, коли будинок буде непридатний для його використання за цільовим призначенням.

Адже «нищення» – це ще не «знищення»; «викрадання» – це ще не «викрадення»; «брати» – не означає «взяти». Так само, як «позбавляння» – це ще не «позбавлення».

Наведений вище перелік прикладів можна довго продовжувати, адже усі вони утворюють так звані «видові пари» дієслів доконаного та недоконаного виду. Загальновідомо, що дієслова доконаного виду називають завершеною, обмежену в часі дію та відповідають на питання «що зробити?», натомість дієслова недоконаного виду називають незавершеною, не обмежену в часі дію, без вказівки на її закінчення та відповідають на питання «що робити?».

Згідно з Словником української мови «позбавлення» – це дія за значенням «позбавити»; своєю чергою слово «позбавити» є дієсловом

доконаного виду та утворює видову пару з дієсловом недоконаного виду – «позбавляти» [198, с.803].

Повертаючись до норм кримінального закону варто також згадати, що згідно з ст. 63 КК України «покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу», що також вказує не лише а певні дії з боку уповноважених державою органів, але й на певні наслідки для засудженого.

Також варто зазначити, що наслідок у вигляді позбавлення потерпілого свободи пересування та вільного вибору місця свого перебування може бути спричинений не лише дією, але й бездіяльністю винної особи. Як приклади незаконного позбавлення волі, вчиненого шляхом пасивної поведінки, науковці традиційно вказують на ненадання засобу пересування людині з інвалідністю або невідчинення зачиненого приміщення, в якому потерпілий опинився за власною волею [12, с.181; 42, с.95; 140, с.277]. У той же час, замикання однією особою приміщення, у якому добровільно перебувають інші особи, які не заперечують проти зачинених дверей, оскільки не мають бажання на даний час покидати це приміщення, цілком очевидно не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України.

Таким чином кримінально-правове розуміння змісту та обсягу такого поняття як «позбавлення волі» вбачається у наступному. Зміст «позбавлення волі» характеризується сукупністю таких істотних ознак:

- це активна чи пасивна поведінка
- ця поведінка спрямована на утримування іншої особи в певному місці
- особа, яку утримують, не бажає перебувати в цьому місці
- особа, яку утримують, не може самотійно покинути це місце (тобто вона позбавлена свободи пересування та можливості вільного вибору місця свого перебування).

Отож, під **позбавленням волі** (поневоленням) слід розуміти дію чи бездіяльність, спрямовану на утримування особи в місці, в якому вона не бажає перебувати, внаслідок чого така особа позбавляється можливості вільно пересуватися та самостійно обирати місце свого перебування.

Обсяг цього поняття не включає в себе ті випадки, яким не притаманна хоча б одна із вказаних вище ознак. Наприклад: 1) якщо особа, вийшовши на балкон, сама зачинила балконні двері (забувши, що вони відчиняються лише з середини, а не ззовні), і таким чином позбавила себе можливості вийти з балкону (за таких умов відсутня активна чи пасивна поведінка іншої особи, спрямованої на це утримання на балконі); 2) якщо одна особа зачиняє приміщення, в якому за власною волею знаходиться інша особа (в такому випадку відсутнє бажання «утримуваної» особи покинути місце «утримання»); 3) якщо особу зачинили в приміщенні, яке вона одразу ж покинула через таємний підземний хід (за таких умов відсутній наслідок у вигляді позбавлення свободи пересування та вільного вибору місця перебування).

Обсяг поняття «позбавлення волі» включає в себе як законне, так і незаконне позбавлення волі, адже охоплює усі можливі випадки позбавлення волі, яким притаманні вказані вище ознаки. Для звуження обсягу цього поняття лише до тих випадків, які є кримінально-караними, потрібно додати ще одну ознаку – «протиправність», або ж «незаконність». Незаконне позбавлення волі має місце у тих випадках, коли воно вчиняється з порушенням чинного національного чи міжнародного законодавства. Позбавлення волі може бути і законним (у випадках, якщо воно вчиняється з отриманням порядку, передбаченого законодавством).

Аналіз норм кримінального закону, якими встановлена відповідальність за діяння, пов'язані із позбавленням волі, на предмет наявності чи відсутності у них вказівки на таку ознаку, як «незаконність», демонструє наступне:

- пряма вказівка на «незаконність» дій наявна в статті 146 КК України та в статті 371 КК України;
- в статті 151 КК України вказівка на «незаконність» є у назві статті, проте в її диспозиції така пряма вказівка відсутня (така логіка законодавця, вочевидь, пояснюється тим, що неможливим є законне поміщення особи, яка завідомо є психічно здоровою, в заклад з надання психіатричної допомоги);
- відсутня пряма вказівка на «незаконність» в решті статей, які є предметом цього дослідження (ст. 146-1, 147, 349, 349-1, 444 КК України).

Щодо норм статей 147, 349, 349-1 КК України відсутність такої вказівки, на наш погляд, є цілком обґрунтованою. Адже, ці три склади кримінальних правопорушень включають в себе такі діяння, як захоплення та тримання особи як заручника. Законними такі дії визнаватись не можуть за жодних умов чи обставин, тому їх протиправність презюмується. Проте, у двох інших нормах (ст. 146-1 та 444 КК України) передбачено низку діянь, які можуть бути вчинені і на законних підставах, зокрема – арешт, затримання, позбавлення волі. Для точності кримінального закону та задля дотримання вимог щодо його якості слід доповнити диспозиції цих статей вказівкою на незаконність, а саме:

1. частину 1 статті 146-1 КК України доповнити словом «Незаконні» перед словами «арешт, затримання»;
2. частину 1 статті 444 КК України доповнити словом «незаконне» перед словами «позбавлення волі».

Загалом, суспільно небезпечні діяння, які є «центральними» обов'язковими ознаками об'єктивних сторін складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із позбавленням волі, в тексті кримінального закону позначені різними поняттями:

Рис.2.3.

Стаття КК України	Суспільно небезпечне діяння
Стаття 146	- незаконне позбавлення волі - викрадення людини
Стаття 146 ¹	- арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі з подальшою відмовою визнати факт таких дій або з приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування - видання наказу або розпорядження про вчинення таких дій - невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення таких дій його підлеглими, заходів для їх припинення та неповідомлення компетентних органів про злочин
Стаття 147	- захоплення як заручника - тримання як заручника
Стаття 149	- торгівля людиною - вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини
Стаття 151	- поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги
Стаття 349	- захоплення як заручника - тримання як заручника
Стаття 349 ¹	- захоплення як заручника - тримання як заручника
Стаття 371	- завідомо незаконне затримання або незаконний привід - завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою
Стаття 444	- напад на службові або житлові приміщення - викрадення - позбавлення волі - погроза вчинення таких дій

Для з'ясування співвідношення цих понять із поняттям «позбавлення волі» спершу класифікуємо їх за наступним критерієм – за можливістю їх вчинення без спричинення такого наслідку, як позбавлення потерпілого свободи пересування та можливості вільно обирати місце свого перебування.

За цим критерієм усі вказані вище суспільно небезпечні діяння можна поділити на три групи:

1) ті, які неможливо вчинити без вказаного наслідку (тобто без позбавлення волі). До цієї групи відноситься більшість вказаних вище діянь, а саме: викрадення людини, захоплення як заручника, тримання як заручника, поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, затримання, привід, арешт, домашній арешт, тримання під вартою;

2) ті, які вчиняються як із позбавленням волі потерпілого, так і без позбавлення волі (торгівля людиною, вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини);

3) ті, які не спричиняють наслідку у вигляді позбавлення потерпілого свободи пересування та можливості вільно обирати місце свого перебування (напад на службові або житлові приміщення; погроза вчинення такого нападу; погроза викрадення або позбавлення волі).

Розглянемо суспільно небезпечні діяння, що віднесені до першої з цих груп. Щодо поняття «викрадення людини» в теорії кримінального права існують різні точки зору та різні підходи до його тлумачення. Доволі детально вони проаналізовані А.В. Андрушком, який також визнає це поняття «вкрай неоднозначним та дискусійним» [12, с.182-188]. Не вдаючись до детальної характеристики змісту цієї дискусії, зазначу, що обґрунтованим видається визначення цього поняття, запропоноване В.О. Навроцьким, який пропонує під викраденням людини розуміти її переміщення в інше місце поза її волею [137, с.214], а також зазначає, що термін «викрадення» у статті 146 КК України за своїм змістом позначає лише діяння (хоча в переважній більшості випадків його вживання в тексті кримінального закону викрадення вказує і на діяння, і на наслідок) [137, с.207].

Варто ще раз зауважити, що викрадення людини є одним із способів її поневолення, незаконного позбавлення її волі та особистої свободи. Якщо особу переміщують з її дозволу, з її волі, то мова може йти лише про інсценування її викрадення, а не про реальне викрадення.

У той же час, вказівка в тексті кримінального закону на «викрадення людини» здебільшого позначає діяння, альтернативне до «позбавлення волі» людини (з використанням сполучника «або» між двома цими діяннями). Саме такі конструкції містяться в статтях 146, 444 КК України. У той же час, конструкція, яка використана в ст. 146-1 КК України, вказує власне на те, що викрадення людини є однією із можливих форм позбавлення її волі, адже ця кримінально-правова норма сконструйована таким чином: «арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі».

В статті 149 КК України «викрадення» людини не вказане, як альтернатива чи форма позбавлення волі, проте в цій кримінально-правовій нормі даний термін використаний для опису способу вчинення кримінального правопорушення, а не для опису суспільно небезпечного діяння.

Видається, що конструкція «незаконне позбавлення волі або викрадення людини», як і конструкція «викрадення або позбавлення волі людини» порушують правила формальної логіки. Адже «викрасти» людину, не позбавивши її волі, не можливо. У той же час сполучник «або» вживається на означення того, що з низки перелічуваних предметів (чи явищ) можливий тільки один [199, с.4]. В цій ситуації доречніше було б застосовувати конструкцію «незаконне позбавлення волі, в тому числі викрадення людини». Але чи доцільне взагалі в тексті кримінального закону таке «уточнення»?

На мою думку, – не доцільне. Натомість обґрунтованим видається підхід, застосований авторами проекту нового КК України, згідно з яким, термін «викрадення» використовується лише для позначення посягань на чужі рухомі речі і не застосовується для вказівки на протиправне заволодіння іншою людиною [137, с.214].

Принагідно зазначу, що караність «викрадення» людини за чинним КК України аналогічна до караності незаконного позбавлення волі цієї людини. Тому виключення слів «викрадення людини» із диспозицій статей 146 та 444 КК України за суттю ніяк не вплине на обсяг та зміст кримінально-правового регулювання.

Натомість, таке виключення зніме цілу низку дискусійних питань, які обговорюються науковцями, як от: чи доцільно застосовувати термін «викрадення» щодо людини?; у кого винний викрадає людину, якщо мова йде про повнолітнього «викраденого»?; чи можна «викрасти» людину шляхом її обману?; з якого моменту викрадення людини вважається закінченим кримінальним правопорушенням? чи є воно триваючим кримінальним правопорушенням? чи має значення відстань, на яку переміщено викрадену людину? тощо.

Таким чином задля уникнення різнотлумачень, для забезпечення єдності судової практики, а також заради лаконічності тексту кримінального закону, пропоную виключити: слова «або викрадення» із частини 1 статті 146 КК України; слова «викрадення або» із частини 1 статті 444 КК України. Натомість варто використати розглянутий вище термін «поневолення», який адекватніше відображатиме вчинюване.

Такі кримінально-протиправні діяння, як захоплення заручника, тримання заручника, поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, затримання, привід, арешт, домашній арешт, тримання під вартою за своїм змістом також є формами незаконного позбавлення волі. Вчиняючи їх, винний неминуче спричиняє такий наслідок, як поневолення потерпілого, позбавлення його свободи пересування та можливості вільно пересуватись та обирати місце свого перебування. Традиційно, в теорії кримінального права, під згаданими вище поняттями розуміють:

- заручником є особа, яку незаконно позбавили волі з метою спонукати іншу особу (чи осіб) до вчинення (або невчинення) певної дії, як умови звільнення поневоленого;
- захоплення особи як заручника – це насильницьке (у тому числі шляхом нападу) встановлення безпосереднього контролю над потерпілим в частині обмеження чи повної ліквідації його можливості діяти на власний розсуд [105, с.112];

- тримання особи як заручника – це насильницьке перешкоджання особі залишити певне місце чи унеможливлення цього шляхом використання зовнішніх перепон [12, с.202];

- під поміщенням в заклад з надання психіатричної допомоги розуміють госпіталізацію до такого закладу [142, с.389].

Виходячи з положень чинного законодавства України:

- арешт полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції (ст. 60 КК України);

- домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби (ст. 181 КПК України);

- привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час (ст. 140 КПК України);

- затримання – це захід забезпечення кримінального провадження, а також тимчасовий запобіжний захід, який обирається органом досудового слідства чи органом дізнання в разі нагальної потреби запобігти злочину чи припинити його і який полягає в тому, що особа, яка затримується, позбавляється волі на певний термін (ст. 131, 176 КПК України);

- тримання під вартою є винятковим та найбільш суворим запобіжним заходом, пов'язаним із позбавленням особи свободи, і полягає в примусовій ізоляції підозрюваного, обвинуваченого шляхом поміщення його в установи тримання під вартою на певний строк (ст. 176, 183 КПК України).

Таким чином, на наш погляд, ті склади кримінальних правопорушень, які описані в кримінальному законі з використанням термінів «захоплення», «затримання», «тримання», «арешт», «привід» слід визнавати матеріальними складами та вважати закінченими з моменту настання такого суспільно небезпечного наслідку, як позбавлення потерпілої особи свободи пересування та можливості вільного вибору місця свого перебування. Специфічним у цьому

відношенні є такі склади кримінальних правопорушень, як насильницьке зникнення та незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги.

Для визнання насильницького зникнення закінченим кримінальним правопорушенням недостатньо настання вказаного вище наслідку. Обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони є подальша відмова визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування. Таким чином, насильницьке зникнення, згідно з ст. 146-1 КК України, вважається закінченим або з моменту, коли винний відмовився визнати факт вчиненого ним позбавлення волі; або з моменту, коли винний почав приховувати дані про долю поневоленої ним людини чи про місце її перебування.

Питання про момент закінчення кримінальним правопорушенням, передбаченого частиною 2 статті 146-1 КК України, є доволі проблематичним. Вочевидь, цей момент повинен визначатись залежно від форми суспільно небезпечного діяння, адже частина 2 статті 146-1 КК передбачає три форми діяння, які утворюють два альтернативних варіанти об'єктивної сторони:

1) видання наказу або розпорядження про вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 146-1 КК України;

2) невжиття керівником заходів для припинення вчинення його підлеглими дій, передбачених ч. 1 ст. 146-1 КК України та неповідомлення компетентних органів про цей злочин.

Щодо першого варіанту вчинення цього кримінального правопорушення виникає запитання – він вважається закінченим з моменту видання наказу або розпорядження? Чи з моменту виконання такого наказу або розпорядження? Якщо такий наказ (розпорядження) видано, але не виконано, як слід кваліфікувати дії особи, яка видала цей наказ (розпорядження)? Виходячи із буквального тлумачення змісту ч. 2 ст. 146-1 КК України такі дії є кримінально-караними, незалежно від того, чи було виконано наказ (розпорядження) тією

особою, якій він був виданий. Якщо ж керуватись тією логікою, що частина друга цієї статті передбачає кваліфікований склад насильницького зникнення, то за загальним правилом він має містити усі ознаки основного складу (додаючи до нього одну чи декілька кваліфікуючих ознак).

Проте, із змісту ч. 2 ст. 146-1 КК України доволі важко зробити однозначний висновок про те, чи закріплює вона кваліфікований, чи ще один основний склад кримінального правопорушення. Така ситуація, на наш погляд, зумовлена тим, що законодавець, доповнюючи кодекс ст. 146-1 «механічно» переписав міжнародно-правові норми, «забувши» про такий кримінально-правові інститути, як співучасть та причетність. До слова кажучи, у Зауваженнях Головного юридичного управління ВРУ до проекту Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» (цим законом власне і було доповнено КК України статтею 146-1 про насильницьке зникнення) також йдеться про «механічне перенесення» та «буквальне повторення» положень статті 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. А також наголошується на порушеннях процедури прийняття цих змін до КК України, зокрема:

1) зміни до Кримінального кодексу України не були розглянуті за процедурою першого читання, а відтак не були враховані вимоги статті 116 Регламенту Верховної Ради України;

2) не була проведена наукова експертиза відповідних положень статті 146¹ Кримінального кодексу України, як того вимагає стаття 103 Регламенту Верховної Ради України;

3) відсутні висновки Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України, які відповідно до статті 196 зазначеного Регламенту мають подаватись разом з проектами Законів, спрямованих на виконання міжнародних договорів України [83].

Таким чином, більшість проблем, які виникають під час тлумачення та застосування норм, закріплених ст. 146-1 КК України, першочергово, обумовлені недосконалістю законотворчої діяльності і,

відповідно, можуть бути вирішені лише шляхом внесення змін до кримінального закону.

Якщо ж повертатись до моменту закінчення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 146-1 КК України, то, виходячи із буквального тлумачення її тексту, це кримінальне правопорушення є закінченим:

- з моменту видання наказу або розпорядження про вчинення насильницького зникнення (незалежно від того, чи було приведено у виконання цей наказ (чи розпорядження));
- або з моменту, коли керівнику стало відомо про вчинення його підлеглим дій, зазначених у ч. 1 ст. 146-1 КК України (адже власне з цього моменту в такого керівника виникає обов'язок вжити заходів для припинення насильницького зникнення та обов'язок повідомити компетентні органи про цей злочин).

Щодо такого діяння, як поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи, то зазвичай воно вчиняється проти волі потерпілого, проте, воно також може бути вчинене за згоди психічно здорової особи на поміщення її в заклад з надання психіатричної допомоги. Адже диспозиція частини 1 статті 151 не містить вказівки на те, що поміщення в заклад має здійснюватись проти волі потерпілого. Також, як уже згадувалось вище – не містить вона і вказівки на незаконність такого поміщення. Звісно, законодавча логіка створення цієї норми, вочевидь полягала в тому, що психічно здорова особа протиправно та проти її волі госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги (ця логіка, зокрема, вбачається в назві статті 151 КК України, де вказівка на незаконність наявна). Проте, на практиці цілком можливі випадки, коли «потерпілий» сам просить (і навіть готовий оплатити ці «послуги») госпіталізувати його до закладу з надання психіатричної допомоги (наприклад, з метою ухилення від мобілізації, або ж для уникнення кримінальної відповідальності чи з будь-яких інших мотивів чи міркувань). Формально, дії лікаря, який помістив таку особу за її волею в заклад з надання психіатричної допомоги, містять

ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 151 КК України.

Хоча існує і інша точка зору, яка полягає в тому, що добровільна згода дієздатної особи на поміщення її в такий заклад виключає посягання на її свободу, честь та гідність, що своєю чергою свідчить про відсутність об'єкта злочину [12, с.241]. Проте, якщо одна особа просить у когось, до прикладу, заподіяти їй тілесні ушкодження або вчинити щодо неї евтаназію, і хтось вчиняє такі дії на прохання потерпілого, таке прохання і така згода не тлумачаться як відсутність об'єкта посягання. Щоправда, об'єкти тут інші – суспільні відносини з охорони життя та здоров'я особи.

Натомість, якщо повернутись до «волі», як об'єкта посягання, то знову варто згадати про полісемантичність цього терміну. Адже в описаному вище випадку добровільної госпіталізації виходить, що особа позбавлена волі за власною волею. Фактично її свобода пересування незаконно обмежена, проте вона сама дала на це згоду.

Видається, що під час кримінально-правової оцінки такого роду дій варто згадати про малозначність діяння. Адже, на наш погляд, описане вище діяння формально містить усі ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 151 КК України, проте не заподіяло та не могло заподіяти істотної шкоди суспільним відносинам, поставленим під охорону цієї статті.

Як уже зазначалось вище, під поміщенням в заклад з надання психіатричної допомоги переважно розуміють госпіталізацію до такого закладу. Загально визнано, що місце вчинення (заклад з надання психіатричної допомоги) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення. Проте, щодо моменту закінчення цього кримінального правопорушення в теорії кримінального права точаться дискусії. Зокрема, таким моментом визнають: момент доставки особи до такого закладу, момент оформлення в якості пацієнта такого стаціонарного закладу, момент прийняття рішення про госпіталізацію, момент перешкодження особі в реалізації наміру покинути заклад. Відповідно, думки вчених

розходяться і щодо того, чи є цей склад кримінального правопорушення формальним чи матеріальним.

На наш погляд, це правопорушення є різновидом незаконного позбавлення волі, а тому також відноситься до матеріальних складів, обов'язковими ознаками його є: суспільно небезпечне діяння (прийняття незаконного рішення про госпіталізацію завідомо психічно здорової особи); суспільно небезпечний наслідок (позбавлення потерпілого свободи пересування та можливості вільно обирати місце свого перебування) та причинний зв'язок між цим діянням та наслідком. Тому повністю погоджуємось з думкою, що у випадку, коли прийняте лікарем незаконне рішення не призвело до фактичного поневолення психічно здорової особи в закладі з надання психіатричної допомоги, таке рішення слід кваліфікувати як закінчений замах на кримінальне правопорушення, передбачене ст. 151 КК України [140, с.285].

Переходячи до характеристики тих діянь, які не завжди пов'язані із позбавленням волі потерпілої особи, нагадаємо, що до цієї групи відносяться діяння, передбачені ст. 149 КК України. Це впливає із диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України, яка не містить вказівки на те, що перелічені у них діяння мають вчинятись проти волі потерпілого. У той же час, частина 1 статті 149 КК України містить перелік способів вчинення таких діянь, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини з метою, а саме:

- примус,
- викрадення,
- обман,
- шантаж,
- використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого,
- використання його уразливого стану,
- підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

З переліку цих діянь та способів їх вчинення, які на практиці можуть довільно поєднуватись та утворювати найрізноманітніші комбінації, можна зробити висновок, що торгівля людьми не завжди спричиняє такий наслідок, як позбавлення волі (свободи пересування) потерпілого. Тому цей склад кримінального правопорушення, на нашу думку, слід відносити до формальних та визнавати закінченим з моменту вчинення будь-якого (з зазначених вище альтернативних діянь) будь-яким із зазначених вище способом. Якщо потерпілий є неповнолітнім, то відповідальність за його вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання з метою подальшої експлуатації настає з моменту вчинення хоча б одного із цих діянь, незалежно від способу (відповідно до абз. 3 примітки до ст. 149 КК України).

Проте, у цьому аспекті варто зауважити, що склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, слід правильно відмежовувати від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України задля точної та об'єктивної кримінально-правової оцінки вчиненого. Таке відмежування буде проведено згодом, наприкінці цієї роботи.

Щодо третьої групи діянь, які фактично не пов'язані із незаконним позбавленням волі потерпілого, нагадаємо, що до них відноситься напад на службові або житлові приміщення; погроза вчинення такого нападу; погроза викрадення або позбавлення волі. Усі вони передбачені статтею 444 КК України. Традиційно в теорії кримінального права під нападом розуміють протиправні дії, які спрямовані на досягнення певної злочинної мети, які поєднані з застосуванням фізичного насильства або погрозою застосування фізичного насильства до потерпілого. При цьому насильство при нападі може бути як небезпечним для життя та здоров'я, так і не небезпечним [218, с.154]. До характерних ознак «нападу» відносять: активні дії (напад шляхом бездіяльності неможливий); раптовість; короткочасність (одномоментність); агресивність (супроводжується насильством або погрозою його застосування) [137, с.274].

Вочевидь, тлумачення «нападу» в аспекті застосування статті 444 КК України має свої особливості, оскільки в якості суспільно небезпечних діянь нею передбачено і напад (ч. 1 ст. 444 КК України), і погрозу вчинення такого нападу, а також ще й погрозу викрадення або позбавлення волі потерпілої особи (ч. 2 ст. 444 КК України). Видається, що в контексті даного складу кримінального правопорушення під нападом слід розуміти дії, поєднані саме із фізичним насильством, оскільки психічне насильство описане в ньому як окрема альтернативна форма його об'єктивної сторони. При цьому, даний склад кримінального правопорушення є усіченим, адже вважається закінченим з моменту висловлення погрози (частина 2 статті 444 КК України) або з моменту нападу (частина 1 статті 444 КК України). Якщо ж в ході вчинення цього кримінального правопорушення спричинено ще й такий наслідок, як позбавлення потерпілого свободи пересування та права вільного вибору місця свого перебування, то на кваліфікацію дій винного це не впливає, в силу того, що позбавлення волі також є однією із альтернативних форм об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, закріпленого ч. 1 ст. 444 КК України.

2.3. Суб'єкти складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі

За суб'єктом усі склади кримінальних правопорушень, що є предметом цього дослідження можна поділити на три групи:

1) ті, що характеризуються загальним суб'єктом і відповідальність за які настає з 16-річного віку (склади кримінальних правопорушень, передбачені ст. 146, 149, 349-1, 444 КК України);

2) ті, що характеризуються загальним суб'єктом і відповідальність за які настає з 14-річного віку (склади кримінальних правопорушень, передбачені ст. 147, 349 КК України);

3) ті, що характеризуються спеціальним суб'єктом (склади кримінальних правопорушень, передбачені ст. 146-1, 151, 371 КК України).

Щодо перших двох груп кримінальних правопорушень загально зрозуміло, що ознаками їх суб'єкта є: фізична особа, осудність та досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Проте, варто зауважити на існуюче порушення системності в частині встановлення віку, з якого настає кримінальна відповідальність за захоплення людини як заручника. Адже, коли мова йде про загальну норму (ст. 147 КК України) та спеціальну норму, якою встановлена відповідальність за захоплення як заручника представника влади, працівника правоохоронного органу (ст. 349 КК України), то вік кримінальної відповідальності згідно з ч. 2 ст. 22 КК України за ці кримінальні правопорушення знижений до 14 річного віку. У той же час, відповідальність за захоплення журналіста як заручника настає лише з 16-річного віку.

В теорії кримінального права на цю невідповідність уже неодноразово зверталась увага. Зокрема, зауважено аналогічну невідповідність, яка стосується посягання на життя журналіста, адже частина 2 статті 22 КК у переліку кримінальних правопорушень, відповідальність за які настає з 14-річного віку, «перераховує усі злочини, пов'язані із посяганням на життя спеціальних потерпілих, проте, статтю 348-1 КК до цього переліку не включено» [54, с.42]. В.І. Павликівський вказав на «системну невідповідність ознак суб'єкта злочинних порушень свободи слова та професійної діяльності журналістів вимогам Загальної частини КК України» та запропонував «зменшити до 14 років мінімальний вік, з якого настає кримінальна відповідальність за посягання на життя, здоров'я, волю та майно журналістів, його близьких родичів та членів сім'ї (ч. 2, 3 ст. 345-1, ч. 2 ст. 347-1, ст. 348-1, ст. 349-1 КК України)» [160, с.6]. Ю.В. Сподарик також вважає, що «у спеціальних статтях, а саме ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 відповідальність за скоєне повинна наставати з 14-ти річного віку», щоправда, мотивує таку пропозицію не системністю кримінального закону, а тим, що ці «злочини є тяжкими та особливо тяжкими» [202, 5].

Вбачається, що така неузгодженість віку кримінальної відповідальності за захоплення заручників (як і за інші «спеціальні» склади кримінальних правопорушень проти журналістів) зумовлена тим, що законодавець, доповнюючи Кримінальний кодекс статтею 349-1 (а також статтями 345-1, 347-1, 348-1) «забув» внести відповідні доповнення в частину 2 статті 22 КК України, якою закріплено вичерпний перелік тих кримінальних правопорушень, відповідальність за які настає з 14-річного віку. Такі, прийняті поспіхом та без належної наукової експертизи законотворчі рішення, безумовно, порушують системність кримінального закону, породжують труднощі в правозастосуванні та не відповідають вимогам правової визначеності та якості кримінального закону.

Зокрема, щодо застосування норм кримінального закону в частині притягнення до кримінальної відповідальності за захоплення заручників постає питання, як слід кваліфікувати дії винного, який до досягнення 16-річного віку вчинив діяння, передбачене ст. 349-1 КК України?

Згідно з чинним КК України така особа не може нести відповідальність за ст. 349-1, оскільки не наділена необхідними ознаками суб'єкта даного складу кримінального правопорушення. У той же час, такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 147 КК України (за умови наявності усіх інших ознак цього складу кримінального правопорушення).

З іншого боку, видається нелогічним (та потребує внесення змін на рівні кримінального закону) нормативне регулювання, за якого відповідальність за захоплення «загальних» потерпілих як заручників (ст. 147 КК України); захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України) настає з 14-річного віку, а за захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК України) – з 16-річного віку.

Також алогічним є підхід, при якому захоплення заручників (ст. 147 КК України) та захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України)

визнаються підставами для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (за умови, що вони вчинені уповноваженою особою юридичної особи, від імені юридичної особи та в інтересах юридичної особи), а захоплення журналіста як заручника – не відноситься до таких підстав.

Найочевиднішим способом виправлення цих алогічних підходів є доповнення ч. 2 ст. 22 та п. 5 ч. 1 ст. 96-3 КК України вказівкою на ст. 349-1 КК України. Проте, існує і інший, на наш погляд, більш обґрунтований спосіб виправлення цієї недосконалості кримінального закону (який підтверджує висловлену вище гіпотезу) – виключення ст. 349-1 із Кримінального кодексу України.

Переходячи до аналізу суб'єктів тих складів кримінальних правопорушень, які вище віднесені до третьої групи, зазначу, що окрім ознак загального суб'єкта, вони повинні бути наділені ще й додатковою спеціальною ознакою (або додатковими спеціальними ознаками), зокрема:

1) суб'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146-1 КК України, може бути представник держави, в тому числі іноземної;

2) суб'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 151 КК України, може бути працівник закладу з надання психіатричної допомоги, до повноважень якого відноситься поміщення осіб на стаціонарне лікування;

3) суб'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 371 КК України, можуть бути службові особи, до кола повноважень яких входить здійснення приводу, затримання, домашнього арешту або тримання під вартою.

Варто зауважити, що лише стаття 146-1 КК України прямо вказує на ознаку спеціального суб'єкта складу «насильницького зникнення». Натомість, ст. 151 та 371 КК України не містять таких прямих вказівок на ознаки спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень, проте, такі ознаки прямо впливають із змісту цих кримінально-правових норм, а саме – із опису суспільно небезпечних діянь. Зокрема, нести

кримінальну відповідальність за незаконне «поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги» можуть ті особи, які за законом мають право здійснювати таке поміщення (але здійснили його у незаконний спосіб); нести кримінальну відповідальність за незаконне «затримання», «привід», «домашній арешт», «тримання під вартою» можуть ті особи, які за законом мають право здійснювати такі дії (але здійснили будь-яку з них у незаконний спосіб).

Аналіз спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146-1 КК України, варто розпочати із визначень, що містяться в примітці до ст. 127 КК України. Абзац 1 цієї примітки зазначає, що «під представниками держави у цій статті і статті 146-1 цього Кодексу слід розуміти службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні, чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди». Слід зауважити, що раніше стаття 146-1 КК України також мала свою примітку (яка була виключена Законом № 2812-IX від 01.12.2022 року). Ця примітка визначала представника держави дещо по-іншому – як «службову особу, а також особу або групу осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави».

Обидва зазначені визначення містять розширювальне тлумачення поняття «представник держави», яке, на нашу думку, є невинуватим і таким, що породжене внаслідок невдалого інтерпретування та некоректної імплементації міжнародно-правових актів. Адже, стаття 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [135], визначаючи поняття насильницького зникнення, вказує, що це дії, вчинені «представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави». В статті 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поводження та покарання [97] мова йде про біль або страждання, які «заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди».

Отож, міжнародні акти цілком логічно застосовують сполучник «чи» між «представниками держави» та «особами, що діють з дозволу, за підтримки або за згодою держави» чітко відмежовуючи одних від інших, тим самим підкреслюючи, що такі особи не є представниками держави, хоча теж повинні нести кримінальну відповідальність за насильницьке зникнення, якщо вони його вчинили з дозволу, за підтримки чи за згодою держави. Також сполучниками «чи» розмежовані «державні посадові особи», «особи, що виступають, як офіційні» та «особи, що діють з підбурювання, з відома, за мовчазної згоди» посадових чи офіційних осіб.

«Українське ж кримінальне законодавство особу або групу осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, долучає до поняття «представник держави», змушуючи у такий спосіб наділяти винних осіб додатковими ознаками, які не впливають зі змісту Конвенції» [126, с.124].

У такий спосіб чинний кримінальний закон України «змішав» усі ці поняття (спершу в Примітці до ст. 146-1, а надалі – в Примітці до ст. 127 КК України) і таким чином визнав представником держави будь-якого найманця, який діє на замовлення певної службової особи. Вочевидь, абсурдність такої позиції слід неодмінно виправляти шляхом внесення змін до КК України.

А.В. Андрушко зазначає, що на відміну від згаданої вище міжнародної конвенції про захист від насильницьких зникнень, український законодавець окремо вказав ще й на представників іноземної держави та вважає, що «вочевидь, такий крок пов'язаний з триваючою агресією Російської Федерації проти України, яка різко актуалізувала проблему протидії насильницьким зникненням» [12, с.262]. Підтвердженням такої думки А.В. Андрушко вважає те, що у Примітці до ст. 146-1 КК України є вказівка на рф.

І справді, згідно з визначенням представника іноземної держави, яке на даний час міститься в абз. 2 Примітки до ст. 127 КК України (а до доповнення КК цією приміткою практично ідентичне визначення містилось в абз. 2 Примітки до ст. 146-1 КК України) під

представниками іноземної держави у статтях 127 та 146-1 КК України слід розуміти:

- осіб, які діють як державні службовці іноземної держави,
- або осіб, які проходять військову службу у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах,
- або осіб, які займають посади в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства,
- або осіб, які діють за наказом вище зазначених осіб,
- а також представників іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, утворених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією,
- а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, до якої входять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України,
- та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

І знову бачимо низку алогічних та необґрунтованих, хибних нормативних положень, зокрема:

1) члени незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців визнаються представниками іноземної держави, як і будь-які інші особи, які не займають жодних державних посад, але діють за наказом «справжніх», дійсних представників держави;

2) казуїстичний підхід, який зведений до опису лише теперішньої ситуації в нашій державі і обмежується вказівкою лише на представників російської окупаційної влади (у випадку, якщо раптом якась інша сусідня держава окупує частину території України, на її окупаційні органи це визначення уже не буде поширюватись?);

3) у визначені спершу згадуються державні службовці, потім особи, які проходять військову службу в певних органах, а згодом – усі інші особи, які займають посади в зазначених або будь-яких інших

державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства (це коло осіб можна було б окреслити значно лаконічніше – «особи, які займають посади в будь-яких державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави»);

4) органи поліції у цьому визначенні включені до воєнізованих, хоча фактично вони такими не є;

5) до представників держави поряд зі службовими особами віднесено ще й осіб, які діють з підбурювання, з відома чи мовчазної згоди держави; натомість згадка про цю категорію осіб у контексті поняття «представник іноземної держави» відсутня (тоді яку правову оцінку слід давати насильницьким зникненням, вчиненим з підбурювання, чи з відома, чи за мовчазної згоди представника іноземної держави?).

Видається, що настільки недосконале визначення «представника іноземної держави» також потребує законодавчого втручання. До слова кажучи, на етапі «створення» Примітки до ст. 127 КК України Головне юридичне управління Верховної ради України висловило такі зауваження «запропоноване визначення того, хто розуміється під представниками іноземної держави у статті 127 Кримінального кодексу України, на нашу думку, спотворює зміст положень Конвенції. Подібне визначення поняття «представники іноземної держави» у контексті вчинення катування потребуватиме, на наш погляд, додаткового тлумачення при правозастосуванні» [82]. Однак, ці зауваження не були враховані під час прийняття відповідного закону.

Для усунення усіх означених вище алогічних та суперечливих положень, які містяться у визначеннях «представника держави» «представника іноземної держави» найбільш оптимальною видається наступна пропозиція – виключити Примітку із статті 127 КК України. Визначення, що містяться у ній, лише ускладнюють правозастосування. Якщо ж цієї примітки не буде, ситуація стане більш зрозумілою – суб'єктом кримінального правопорушення (і в ст. 146-1, і в ст. 127) будуть представники держави, в тому числі іноземної

(у буквальному, а не розширювальному розумінні). Діяння ж тих осіб, які вчинятимуть ці діяння за наказом, чи з підбурювання, чи з відома, чи за мовчазної згоди представника держави (у тому числі іноземної) за таких умов можна буде кваліфікувати із застосуванням такого інституту, як співучасть.

Стосовно суб'єкта складу кримінального правопорушення, закріпленого ст. 151 КК України, в науці кримінального права також існують різні точки зору. Переважна більшість авторів, на наш погляд, цілком обґрунтовано вважає, що ним може бути лікар-психіатр, який відповідно до закону, одноосібно чи в складі комісії лікарів, уповноважений приймати рішення про госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги. Проте, існує і інша точка зору – що суб'єкт цього кримінального правопорушення загальний. Тобто ним може бути будь-яка фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку і «насамперед, особи які є опікунами або піклувальниками потерпілого, а також працівники медичних закладів...» [141, с.124]. Також існує думка, згідно з якою суб'єктом незаконного поміщення в такий заклад може бути будь-який працівник закладу з надання психіатричної допомоги (медсестри чи медбрати, санітари, сторожі, технічний персонал, які можуть без відома лікарів на певний час помістити потерпілого у такий заклад) [12, с.271].

Такі думки, вочевидь, виникають тому, що в диспозиції ст. 151 КК України немає чіткої вказівки на ознаки спеціального суб'єкта. Висновок про його «спеціальність» впливає з таких двох факторів – з об'єктивної сторони даного кримінального правопорушення та з обов'язкового додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади та займатись певною діяльністю, яке передбачене санкціями обидвох частин статті 151 КК України [12, с.270].

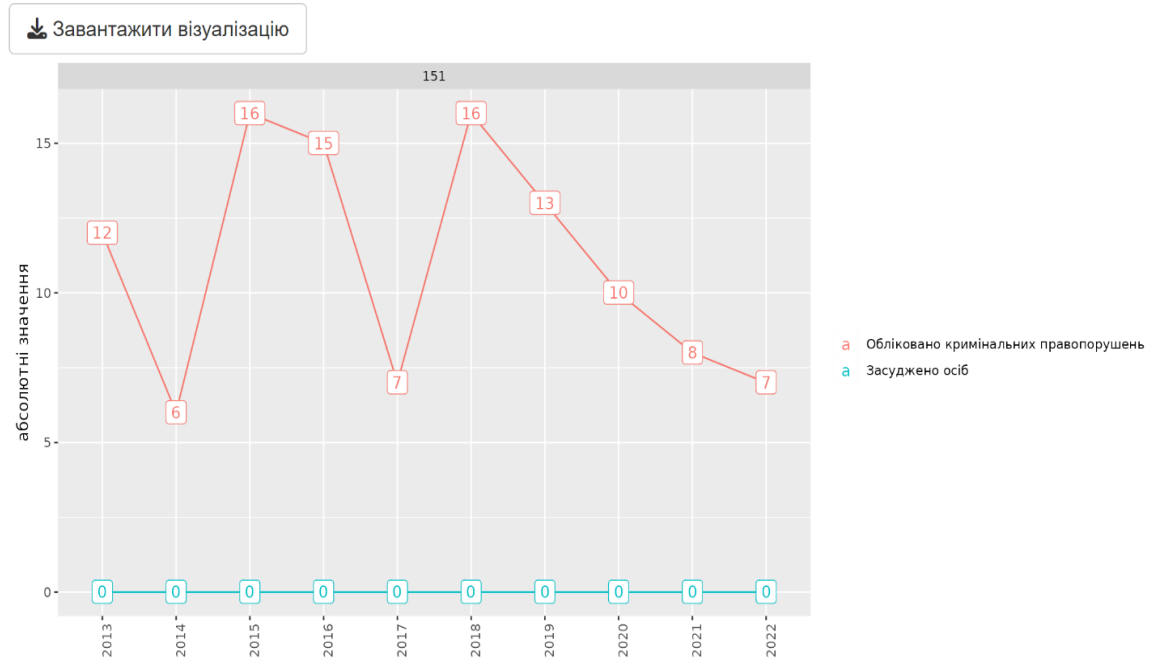
Повертаючись до питання про доцільність виокремлення такого радянського рудименту, як окремий склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 151 КК України, зазначу наступне:

- для пом'якшення кримінальної відповідальності лікарів-психіатрів за незаконне позбавлення волі психічно здорової особи, вчинене способом її госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги, немає жодних соціальних передумов (а виходячи із порівняння санкцій статей 146 та 151 КК України, вона на даний час пом'якшена, особливо у випадку спричинення тяжких наслідків; адже, за незаконне позбавлення волі або викрадення людини, яким спричинено тяжкі наслідки, передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років; натомість за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, що спричинило тяжкі наслідки, передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від 2 до 5 років);

- випадки вчинення цього кримінального правопорушення не є поширеними (Єдиний державний реєстр судових рішень на запит щодо цієї категорії справ не знаходить жодного вироку; згідно з статистичними даними також жодна особа не була засуджена за ст. 151 КК України [204]);

Рис. 2.4.

Візуалізації та набори даних створюються на підставі звітів за період з 2013 по 2022 рік, представлених на офіційних сайтах
Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації

- в державах Європейського Союзу окрема кримінальна відповідальність за поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги не передбачена; такий склад злочину характерний лише для пост-радянських держав; лише КК Литви, Данії та Болгарії передбачають незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги в якості кваліфікованого (але аж ніяк не привілейованого) складу незаконного позбавлення свободи [12, с.141].

Усе це свідчить про недоцільність виокремлення складу кримінального правопорушення «Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги» у вітчизняному кримінальному законі, тому пропоную виключити статтю 151 з Кримінального кодексу України.

З огляду на суспільно небезпечні діяння, якими характеризується об'єктивна сторона складів, закріплених статтею 371 КК України, їх суб'єкт також є спеціальним та обмежується тією процесуальною діяльністю, зміст якої полягає в застосуванні таких заходів, як затримання, привід, домашній арешт і тримання під вартою. Частина 5 статті 12 КПК України закріплює положення про те, що «затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб під час кримінального провадження, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого цим кодексом, тягне за собою відповідальність, установлену законом».

Тобто, при визначенні ознак суб'єктів завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту чи тримання під вартою, варто виходити з кримінально-процесуальної правоздатності, що визначає як загальні правові підстави, які визначають здатність особи здійснювати процесуальну діяльність, виходячи з її функціональних обов'язків, так і додаткові умови – певні процесуальні повноваження, що необхідні для реалізації конкретних процесуальних процедур.

В доктрині кримінального права суб'єктом кримінального правопорушення у формі завідомо незаконного приводу визнають слідчого суддю, який прийняв рішення про здійснення незаконного приводу та суд, який виніс ухвалу про незаконний привід особи;

суб'єктом завідомо незаконного домашнього арешту та тримання під вартою визнають в першу чергу слідчого суддю, який виносить ухвалу про застосування цих запобіжних заходів до особи; крім слідчого судді суб'єктами також можуть виступати як прокурор, так і особа, яка здійснює нагляд за затриманою особою, начальник установи, де особа відбуває даний запобіжний захід; крім цього, до числа суб'єктів завідомо незаконного затримання відносять і уповноважених службових осіб органів дізнання, слідчих та прокурорів [81, с.8].

Очевидно, що характеристика суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 371 КК України, прямо залежить від форми суспільно небезпечного діяння, яке є ознакою об'єктивної сторони відповідного складу.

Як уже зазначалось, привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час (ч. 1 ст. 140 КПК України). Ухвала про здійснення приводу під час досудового розслідування приймається слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи, а під час судового провадження – судом за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, або з власної ініціативи. При цьому, виконання ухвали про здійснення приводу може бути доручене відповідним підрозділам органів Національної поліції, органів безпеки, органів Бюро економічної безпеки України, Національного антикорупційного бюро України або Державного бюро розслідувань (ч. 1 ст. 143 КПК України).

Таким чином, суб'єктом незаконного приводу (за умови, що відповідні дії вчиняються завідомо незаконно) можуть бути:

- слідчий суддя, який виносить ухвалу про привід
- слідчий, прокурор, які подають клопотання про привід
- особа, яка виконує ухвалу при привіді
- особа, що здійснює привід без ухвали слідчого судді.

Згідно з ст. 207 КПК України «ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом». Такі винятки, зокрема, встановлені ст. 208 КПК України, яка закріплює право уповноважених службових осіб затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі без ухвали слідчого судді у таких випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 КК України.

Таке ж право затримання без ухвали слідчого судді, суду є і щодо особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у тому випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання підтверджуючого документа.

Згідно з ст. 212 КПК України в підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. Серед обов'язків цієї категорії осіб є обов'язок негайного звільнення затриманого після

зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого законом.

Таким чином, спеціальним суб'єктом незаконного затримання (за умови, що відповідні дії вчиняються завідомо незаконно) є:

- слідчий суддя, суд, які виносять ухвалу про затримання;
- слідчий, прокурор, які подають клопотання про дозвіл на затримання;
- уповноважені службові особи, які здійснюють затримання без ухвали про затримання;
- особи, відповідальні за перебування затриманих в органі досудового розслідування.

Домашній арешт та тримання під вартою є запобіжними заходами, які застосовуються, які під час досудового розслідування та до початку підготовчого судового засідання застосовуються слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора; а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити з-під варти підозрюваного, обвинуваченого, стосовно якого на день закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або закінчення строку тримання під вартою, не надійшла ухвала слідчого судді, суду, постанова прокурора про продовження такого строку [181].

Таким чином, спеціальним суб'єктом незаконного тримання під вартою та домашнього арешту (за умови, що відповідні дії вчиняються завідомо незаконно) є:

- слідчий суддя, суд, які виносять ухвалу про застосування цих запобіжних заходів;
- слідчий, прокурор, які подають клопотання про застосування цих запобіжних заходів;
- начальник установи попереднього ув'язнення.

Щодо суддів та слідчих суддів, як суб'єктів складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 371 КК України, варто зазначити

наступне. До 11.06.2020 року, коли Конституційний суд виніс рішення №7-р/2020 про визнання неконституційною статті 375 КК України, судді не визнавали суб'єктом складу «Завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою». Адже стаття 375 КК України передбачала відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Тому, у випадку, коли суддя (або слідчий суддя) виносили завідомо незаконну ухвалу про привід, затримання, домашній арешт чи тримання під вартою їх дії підпадали під ознаки кримінального правопорушення, закріпленого ст. 375 КК України.

Проте, на практиці трапляються випадки, коли суди «за інерцією» тлумачать ці кримінально-правові норми та їх суб'єктний склад. Так, до прикладу, Богодухівський районний суд Харківської області в виправдальному вирoku, постановленому 19.10.2021 року зазначив, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 371 КК України «може бути службова особа органу дізнання, слідчий, прокурор, а у випадку завідомо незаконного тримання під вартою - також начальник місця попереднього ув'язнення. Судді за дії, передбачені ст. 371 КК України, несуть відповідальність за ст. 375 КК України, а інші службові особи – за ст. ст. 365 КК України або 424 КК України» [31]. Також суд у вирoku зазначив, що підсудна «на період інкримінованого їй органом досудового розслідування діяння, працювала суддею Ковпаківського районного суду м. Суми, а тому не була та не є суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 371 КК України».

Проте, на момент постановлення цього вироку, стаття 375 КК України уже була визнана неконституційною і суд не міг розглядати її, як більш спеціальну норму по відношенню до статті 371 КК України. Натомість, стаття 371 КК України була чинною і на момент вчинення підсудною особою суспільно небезпечного діяння (яке полягало в постановленні завідомо неправосудної ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту), і на момент постановлення судом вироку у цій справі.

Отож, оскільки чинний КК України не передбачає відповідальності за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, то у випадку винесення суддями чи слідчими суддями завідомо незаконних ухвал про привід, затримання, домашній арешт чи тримання під вартою їх дії слід кваліфікувати за відповідною частиною статті 371 КК України.

Варто також зауважити, що особи, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта певного складу кримінального правопорушення, не можуть бути виконавцями цього правопорушення. Проте, загально визнано, що вони можуть виступати в інших ролях співучасників. Так, до прикладу, якщо родич потерпілого від незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги шляхом підкупу схилив лікаря-психіатра до проведення цієї незаконної госпіталізації, то його дії слід кваліфікувати як підбурювання до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 151 КК України. Те саме стосується і організаторських чи пособницьких ролей і характерне для усіх складів, що характеризуються спеціальним суб'єктом (у тому числі й тих, що закріплені ст. 146-1, 151, 371 КК України).

2.4. Суб'єктивні сторони складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі

З суб'єктивної сторони усі склади кримінальних правопорушень, пов'язані із незаконним позбавленням волі (ст. 146, 146-1, 147, 149, 151, 349, 349-1, 371, 444 КК України), характеризуються виною у формі умислу; деякі з них характеризуються такими факультативними ознаками як мета та мотив вчинення кримінального правопорушення; емоційний стан не включений в жоден із аналізованих складів. Схематично ознаки суб'єктивної сторони цих складів кримінальних правопорушень відображено у таблиці:

Рис. 2.5.

Стаття КК	Форма вини	Мета	Мотив
ст. 146	Умисел		Корисливий мотив (ч. 2 ст. 146 КК)
ст. 146-1	Умисел		
ст. 147	Умисел (лише прямий)	Спонування родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника	
ст. 149	Умисел (лише прямий)	Експлуатації	
ст. 151	Умисел		
ст. 349	Умисел (лише прямий)	Спонування державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника	
ст. 349-1	Умисел (лише прямий)	Спонування журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника	
ст. 371	Умисел		Корисливі мотиви чи інші особисті інтереси (ч. 3 ст. 371)

2.4. Суб'єктивні сторони складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі

Стаття КК	Форма вини	Мета	Мотив
ст. 444	Умисел (лише прямий)	Впливу на характер діяльності потерпілих або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ч. 1 ст. 444 КК)	

Варто зауважити, що прямої вказівки на форму вини немає в жодній із аналізованих законодавчих конструкцій. Проте, висновок про умисну форму вини у кожному з аналізованих складів впливає з характеру суспільно небезпечної поведінки, яка ними заборонена, а також із використання законодавцем при їх формулюванні таких слів, як «незаконне», «завідомо». Ще одним свідченням умисності є наявність в багатьох складах кримінальних правопорушень таких факультативних ознак, як мотив та мета. Загально відомо, що мета та мотив характерні лише тим діянням, що вчиняються з прямим умислом (коли винний не лише усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї поведінки, але й передбачає її суспільно небезпечні наслідки та бажає їх настання).

Не вдаючись до детальної характеристики тих ознак, які є достатньо дослідженими в доктрині кримінального права та не викликають проблем в практичному застосуванні згаданих вище кримінально-правових норм, зосередимось на тих ознаках, які є проблемними, спірними та неоднозначними.

Одне з них – це мета експлуатації в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України. В доктрині кримінального права спірним є питання щодо того, для яких саме форм суспільно небезпечного діяння (із тих, що утворюють об'єктивну сторону торгівлі людьми) обов'язковою є вказана в диспозиції ч. 1

ст. 149 КК мета експлуатації. Дискусія ця точиться між двома базовими позиціями:

1) мета експлуатації є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони торгівлі людьми незалежно від форми суспільно небезпечного діяння [159, с.52];

2) мета є обов'язковою лише для таких діянь, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини; натомість таке суспільно небезпечне діяння, як «торгівля людиною» є кримінально протиправним та кримінально караним незалежно від того, з якою метою воно вчинене [12, с.279-280].

На наш погляд, варто погодитись із другою позицією. Аргументи на її користь є наступні: першочергово, це впливає із буквального тлумачення змісту кримінально-правової норми, яка міститься в ч. 1 ст. 149 КК, а саме: «торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням певних способів. Така законодавча конструкція, вочевидь, закріплює два альтернативні варіанти вчинення цього кримінального правопорушення. Перший – торгівля людиною у власному розумінні цих слів (тобто купівля-продаж людини, або будь-яка інша незаконна угода щодо людини). Для цього варіанту ані мета, ані спосіб вчинення кримінального правопорушення не виступають конструктивними ознаками його складу. Другий варіант – це вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини. Для цього варіанту власне і є обов'язковими такі ознаки складу кримінального правопорушення, як мета експлуатації та спосіб (один із тих, які вказані в ч. 1 ст. 149 КК України). Саме таке розуміння конструкції ч. 1 ст. 149 КК України впливає із сполучних слів «а так само», використаних законодавцем.

Також варто погодитись із аргументацією, висловленою А.В. Андрушком, зокрема, щодо того, що особа, яка вербує, переміщує, переховує чи передає людину, передусім, зацікавлена у особистій матеріальній вигоді; проте важливо, щоб вона при цьому усвідомлювала, що завербовану (переміщену і т. д.) нею людину

надалі експлуатуватимуть інші особи [12, с.279]. Без усвідомлення подальшої експлуатації такого потерпілого, склад торгівлі людьми буде відсутнім (до прикладу, вербування (прийняття) людини на роботу саме собою не є кримінально протиправним; воно стає таким лише, якщо наявна мета експлуатації такої особи і якщо воно вчинене одним із способів, згаданих вище). Натомість, якщо мати продає свою новонароджену дитину будь-якій сторонній особі, то склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 149 КК України (у форму власне торгівлі людиною) наявний у діях і матері, і в діях покупця, навіть коли він не переслідує мету експлуатації цієї дитини.

Варто зазначити, що на практиці суди також дотримуються цієї позиції. До прикладу, вироком Хмельницького міськрайонного суду особу визнано винною у вчиненні замаху на торгівлю людиною за таких обставин. Будучи вагітною, підсудна домовилась про те, що після пологів продасть свою дитину іншій людині, яка в силу особливостей свого організму, не мала можливості народити дитину, проте бажала дитину виховувати. Для реалізації цієї домовленості вони розробили план, проте реалізувати його не змогли через причини, що не залежали від їх волі. Суд кваліфікував ці дії як незакінчений замах на торгівлю людиною, при цьому жодного разу не згадавши у вирoku про мету експлуатації [39].

Варто також зауважити, що в теорії кримінального права неодноразово висловлювалась пропозиція про виключення такої ознаки, як мета, із складу торгівлі людьми [123, с.123; 166, с.13, 15-16; 24, с.27]. При цьому, науковці аргументують таку пропозицію наступним: мету експлуатації на практиці складно довести, а відсутність цієї ознаки в складі торгівлі людьми розширить можливості для притягнення до відповідальності осіб, які укладають угоди щодо людини; в багатьох випадках торгівлі людьми (насамперед дітьми) торговці не переслідують мету їхньої експлуатації, що фактично залишає такі випадки безкарними; мету експлуатації людини переслідує лише одержувач (або ж покупець) людини, тоді як інші особи, які здійснюють вербування, переміщення, переховування та

передачу потерпілого, такої мети зазвичай не переслідують; вони зацікавлені в матеріальній або іншій вигоді, яка не завжди пов'язана з експлуатацією людини.

Вважаю, що такого роду аргументи не є достатніми для виключення мети з складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України. Першочергово, мета дозволяє відмежувати кримінально протиправну поведінку від поведінки, яка не є кримінально протиправною. Адже, далеко не кожне вербування, переміщення чи переховування людини є торгівлею людьми (і відповідно - кримінально-протиправним). Саме в поєднанні з метою експлуатації (а також з переліченими в ст. 149 КК України способами) ці дії визнаються торгівлею людьми згідно з міжнародним правом. Окрім того, як уже зазначалось вище, вітчизняний кримінальний закон не вимагає наявності мети експлуатації для такої форми суспільно небезпечного діяння, як «торгівля людиною». Тому при вірному його тлумаченні і правильному застосуванні випадки купівлі-продажу дітей (без мети їх подальшої експлуатації) не залишатимуться безкарними, а цілком можуть (та повинні) кваліфікуватись за відповідними частинами ст. 149 КК України.

Ще одним проблемним питанням, яке стосується суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, які є предметом даного дослідження, є характеристика мотиву та мети захоплення спеціальних потерпілих, як заручників. При цьому проблема мотиву полягає у тому, що він не вказаний в якості обов'язкової ознаки цих спеціальних складів кримінальних правопорушень. Зокрема, відсутня вказівка на будь-який зв'язок захоплення журналіста як заручника із його професійною діяльністю. Якщо, до прикладу, журналіст був позбавлений волі з метою спонукати його віддати його картярський борг тій особі, яка його захопила та утримує, то формально наявні усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 349-1 КК України.

Хоча логіка законодавця при створенні цього спеціального складу кримінального правопорушення, вочевидь, полягала в тому,

щоб надати посилену кримінально-правову охорону журналістам саме у зв'язку з здійсненням ними своєї професійної діяльності. Принаймні, про таку мету йде мова в Пояснювальній записці до законопроекту, яким доповнювався КК цією нормою, зокрема у ній зазначено «про необхідність встановлення на законодавчому рівні додаткових гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів, зокрема і в частині посилення кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти журналістів» [177]. В доктрині кримінального права також звертається увага на цей недолік нормативно-правового регулювання, зокрема, зазначається, що «привілей бути спеціальним потерпілим, безумовно, повинен бути пов'язаний із законною професійною діяльністю журналіста» [52, с.7].

Також це стосується і ст. 349 КК України, яка передбачає захоплення в якості заручника представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів і при цьому жодним чином не вказує на зв'язок цього кримінального правопорушення із службовою діяльністю чи службовим становищем таких «спеціальних» потерпілих.

Щодо мети такого кримінального правопорушення, як захоплення журналіста як заручника, то в статті 349-1 КК України вона сформульована наступним чином: «спонукання цього журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника». В науці кримінального права звертається увага на некоректність цього формулювання. Ця некоректність полягає в тому, що конструкція даного складу кримінального правопорушення передбачає, що журналіст захоплюється і утримується кимось як заручник, при цьому виконання умов його звільнення (чи не звільнення) залежить від самого потерпілого – того ж журналіста. Постає питання, чи є він «заручником» в такій ситуації. Адже, згідно з законодавчим визначенням «заручник – це фізична особа, яка захоплена і (або) утримується з метою спонукання державного органу, підприємства, установи чи організації або окремих осіб здійснити якусь дію або утриматися від здійснення якоїсь дії як умови звільнення

особи, що захоплена і (або) утримується» [178]. Інші норми кримінального закону, які передбачають кримінальну відповідальність за захоплення заручників (ст. 147, 349 КК України) також виходять із такого розуміння цього поняття. І лише ст. 349-1 КК України порушує цю системність та послідовність, адже передбачає можливість висловлення вимог щодо умов звільнення «заручника» до самого «заручника», а не до третіх осіб.

Це непослідовність та несистемність у поєднанні з різним віковим цензом кримінальної відповідальності за захоплення заручників призводить до виникнення проблем кримінально-правової кваліфікації. Зокрема, якщо особа у віці від 14 до 16 років захопила журналіста як заручника, з метою спонукання цього журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії, то такого роду діяння не можна кваліфікувати, ані за ст. 147 ККУ як захоплення заручників (бо ця стаття передбачає іншу мету), ані за ст. 349-1 ККУ (бо вік кримінальної відповідальності в цьому кримінальному правопорушенні – 16 років), ані за ст. 146 як незаконне позбавлення волі або викрадення людини (бо там також встановлений загальний, а не знижений вік кримінальної відповідальності). А от у випадку, коли винний у віці від 14 до 16 років затримає журналіста як заручника з метою спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення журналіста-заручника, тоді його дії слід кваліфікувати за ст. 147 ККУ, як захоплення заручників [52, с.13-14].

Усе наведене вище додатково аргументує висловлену вище гіпотезу про доцільність виключення статей 349 та 349-1 із Кримінального кодексу України.

Ще однією проблемою, пов'язаною із встановленням ознак суб'єктивної сторони, є мотив завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту та тримання під вартою, який закріплений в ч. 3 ст. 371 КК України. У цій кримінально-правовій нормі, начебто, в якості кваліфікуючої ознаки вказується на «дії,

передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони ... були вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах».

Проте, на наш погляд, не можна погодитись з думкою, що «кваліфікуючі ознаки вчинення завідомо незаконних дій щодо затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою, передбачених ч. 3 ст. 371 КК, мають чітко виражений і встановлений характер» [49, с.56]. Адже, використання законодавцем такої конструкції, як «вчинення діяння в інших особистих інтересах», фактично перетворює склад кримінального правопорушення, закріплений ч. 3. ст. 371 КК України із кваліфікованого в єдиний основний склад цього кримінального правопорушення, при цьому унеможливаючи застосування тих кримінально-правових норм, які містяться в частинах 1 та 2 статті 371 КК України.

В теорії кримінального права існує помилкова, на наш погляд, точка зору, згідно з якою «кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 і ч. 2 ст. 371 КК України, можуть бути вчинені переважно з мотиву хибно зрозумілих інтересів служби». Прибічники такої думки вважають, що цей мотив проявляється в прагненні розкрити кримінальне правопорушення і покарати «правопорушника», що провокує фальсифікацію матеріалів кримінальних справ і застосування незаконних методів і засобів розкриття кримінальних правопорушень і викриття винних [81, с.30].

Але ж «хибно зрозумілі інтереси служби» – це також особистий інтерес. Хибне розуміння певною службовою особою інтересів служби не перетворює незаконний привід, затримання, домашній арешт, тримання під вартою на такі, що вчинені в інтересах служби. Адже завідомо незаконні дії апріорі не можуть бути вчиненими «в інтересах служби».

Отож, варто підсумувати, що будь-яке умисне кримінальне правопорушення вчиняється з якихось особистих мотивів чи інтересів. В теорії кримінального права на цю проблему уже давно зверталася увага. Так, В.І. Павликівський ще 20 років тому цілком доречно зауважив, що «якщо говорити про мотив у широкому смислі цього

слова, то всі мотиви, які визначають поведінку людини, є особистими»; «кожний усвідомлюваний мотив, у тому числі злочинний, проходить через призму внутрішніх потреб та інтересів людини. І тільки потім реалізується в об'єктивній реальності в конкретній поведінці або діях. А тому, всі мотиви є особистими». На підставі цього, автор запропонував виключити вказівку на особистий мотив із статті 172 КК (про незаконне звільнення). Проте, послідовне дотримання цієї позиції вимагає, щоб вказівка на інші особисті мотиви (чи на вчинення кримінального правопорушення в інших особистих інтересах) була виключена з тексту кримінального закону у всіх тих випадках, де чинний закон її використовує. Адже, насправді «опис мотиву, як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за допомогою конструкцій «з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб» або «з корисливих чи інших особистих мотивів» немає жодного сенсу, адже жодним чином не обмежує мотивацію тих чи інших діянь» [51, с.9].

Тому варто погодитись із пропозицією про виключення вказівки на «особисті мотиви» та «особисті інтереси» із тексту усіх тих кримінально-правових норм, в яких вони використовуються, а саме із статей 148, 172, 232, з частини 1 статті 319, частини 1 статті 357, статті 365-3 КК України.

Відносно ж статті 371 КК України, яка містить таку вказівку в частині 3, пропоную виключити цю статтю в цілому, натомість доповнивши частину 3 статті 146 такою кваліфікуючою ознакою, як «вчинене службовою особою з використанням службового становища».

Таким чином такий спеціальний вид незаконного позбавлення волі, як «завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою» залишаться кримінально караними діяннями і буде утворювати кваліфікований склад незаконного позбавлення волі.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, закріпленого ст. 444 КК України також характеризується проблемним

питанням. Зокрема, частина 1 цієї статті містить вказівку на таку спеціальну мету у таких двох альтернативних видах:

- з метою впливу на характер діяльності осіб, які мають міжнародний захист, або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють,
- з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень.

У той же час, частина 2 цієї статті сформульована наступним чином: «погроза вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті». Із таких законодавчих конструкцій не зрозуміло, чи є мета обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 444 КК України?

Виходячи з буквального тлумачення тексту кримінального закону – мета не є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, закріпленого ч. 2 ст. 444 КК України. Проте, системне його тлумачення свідчить про зворотнє. Адже, цей склад кримінального правопорушення віднесений законодавцем до розділу «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Особи, які мають міжнародний захист, є спеціальними потерпілими у цьому складі кримінального правопорушення власне в силу своєї службової діяльності. Зв'язок цього кримінального правопорушення з діяльністю потерпілих (або з діяльністю держав чи організацій, які вони представляють) в законодавчій його конструкції проявляється саме через опис його мети.

Тому, якщо хтось погрожує вчинити напад на особу, яка має міжнародний захист, переслідуючи будь-яку іншу мету – склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 2 ст. 444 КК України, за логікою повинен бути відсутній. Адже, якщо сам «напад» криміналізований у поєднанні із такою метою, той «погроза нападу» цілком логічно має бути криміналізована лише за наявності такої ж мети. Для точності і уникнення дискусійності щодо цього тлумачення, а отже і для єдності правозастосування, пропоную доповнити

частину 2 статті 444 словами «з тією самою метою» після слів «цієї статті».

Висновки до розділу 2

Проведений у даному розділі юридичний аналіз складів кримінальних правопорушень, які пов'язані з незаконним позбавленням волі, дав змогу виявити низку проблемних питань теоретико-прикладного характеру. В результаті пошуку шляхів вирішення цих проблемних аспектів зроблено наступні висновки та пропозиції:

1. Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених статтями 146, 146¹, 147, 149, 151 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують охорону волі, честі та гідності особи. Поняття «воля», при цьому, слід тлумачити як синонім поняття «особиста свобода» та антонім слів «неволя» та «рабство»; як право кожної людини перебувати не під арештом, не бути ув'язненою, не перебувати в неволі. Зміст поняття «позбавлення волі» на рівні кримінального закону фактично зводиться до позбавлення можливості вільного вибору свого місця перебування (особистої свободи, свободи пересування). Для уникнення різнотлумачень та підвищення якості кримінально-правового регулювання пропоную внести такі зміни до чинного КК України:

а) назву Розділу III Особливої частини КК України викласти у такій редакції «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи, честі та гідності особи»;

б) у назві та диспозиції частини 1 статті 146 КК України слова «Незаконне позбавлення волі» замінити словами «Незаконне поневолення»

в) в частині 1 статті 146-1, частині 1 статті 444 КК України слова «позбавлення волі» замінити словом «поневолення»;

г) назву покарань «позбавлення волі на певний строк» та «довічне позбавлення волі» замінити відповідно на «ув'язнення на певний

строк» та «довічне ув'язнення»; назву покарання «обмеження волі» замінити на «обмеження особистої свободи».

2. Проблематика об'єкта насильницького зникнення здебільшого «породжена» тим, що законодавець доповнив КК України новим складом кримінального правопорушення, не дотримуючись цілої низки правил. Таке кримінальне правопорушення, як насильницьке зникнення може мати три прояви (кожен із цих проявів має свої особливості, які відображаються на кожному із елементів складу цього кримінального правопорушення, у тому числі – і на об'єкті):

- одиничні прояви таких діянь (ці дії повністю охоплюються складами кримінальних правопорушень, передбаченими ст. 146, 371 КК України);

- широко поширена та систематична практика таких діянь (є злочином проти людства);

- вчинення таких діянь в ході широкомасштабного або систематичного усвідомленого нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення (є злочином проти людяності).

3. Суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу, свободу пересування, право вільного вибору місця свого перебування, є основним безпосереднім об'єктом в складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 146, 146¹, 147, 149, 151 КК України; у складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 349, 349¹, 371, 444 КК України, вони виступають додатковим безпосереднім об'єктом. При цьому, лише в складі кримінального правопорушення, який закріплений статтею 444 КК України, вони є додатковим факультативним об'єктом.

4. Доведено помилковість розміщення складу «Захоплення журналіста як заручника» (як і інших складів кримінальних правопорушень проти журналістів), а отже, суспільні відносини, що забезпечують охорону авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, не слід визнавати ані родовим, ані безпосереднім об'єктом аналізованого складу кримінального правопорушення. Єдиним об'єктом, на який посягає

закріплений статтею 349-1 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу журналіста, його свободу пересування, право вільного вибору ним місця свого перебування.

5. Опис потерпілих від кримінальних правопорушень, що пов'язані з незаконним позбавленням волі, в тексті кримінального закону здійснено за допомогою двох різних понять, які за змістом є синонімічними. Так, в статтях 146, 146¹, 149 КК України законодавець послуговується поняттям «людина», а в статтях 147, 151, 444 КК України – використовує поняття «особа». Для реалізації такої пропозиції слід внести відповідні зміни до статті 147 КК України – замінити слова «особи як заручника» словами «людини як заручника». За умови, якщо не буде врахована інша пропозиція, висловлена в цій роботі (про виключення статей 151 та 371 з чинного КК України), то відповідні зміни варто буде внести також і до цих норм:

- в статті 151 КК України – замінити слова «психічно здорової особи» словами «психічно здорової людини»;
- частину 1 статті 371 КК України викласти в редакції «завідомо незаконне затримання людини або її незаконний привід»;
- частину 2 статті 371 КК України викласти в редакції «завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою людини».

6. Здебільшого, склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, характеризуються «загальним» потерпілим. Так, потерпілими від правопорушень, передбачених статтями 146, 146¹, 147, 149, 371 КК України, можуть бути будь які фізичні особи, незалежно від статі, громадянства, статусу чи жодних інших ознак. В решті складів кримінальних правопорушень, що є предметом цього дослідження, потерпілі – «спеціальні». Такою факультативною ознакою об'єкта, як предмет, характеризується лише один склад кримінального правопорушення, який пов'язаний із незаконним позбавленням волі, а саме – «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист». Опис в КК України цього предмета не відповідає вимогам Конвенції ООН про запобігання та покарання кримінальних правопорушень проти осіб, які користуються

міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів. У зв'язку з чим висловлено пропозицію про доповнення частини 1 статті 444 КК України словами «чи транспортні засоби» після слів «житлові приміщення».

7. В кримінально-правовому розумінні позбавлення волі (поневолення) – це дія чи бездіяльність, спрямована на утримування особи в місці, в якому вона не бажає перебувати, внаслідок чого така особа позбавляється можливості вільно пересуватися та самостійно обирати місце свого перебування. Обсяг цього поняття включає в себе як законне, так і незаконне позбавлення волі, адже охоплює усі можливі випадки позбавлення волі, яким притаманні вказані вище ознаки. Тому, задля точності кримінального закону та задля дотримання вимог щодо його якості варто доповнити окремі диспозиції кримінально-правових норм вказівкою на незаконність, а саме:

- частину 1 статті 146-1 КК України доповнити словом «Незаконні» перед словами «арешт, затримання»;
- частину 1 статті 444 КК України доповнити словом «незаконне» перед словами «позбавлення волі» (поневолення).

8. Суспільно небезпечні діяння, якими характеризуються об'єктивні сторони кримінальних правопорушень, пов'язаних із позбавленням волі, класифікуються на три групи (за можливістю їх вчинення без спричинення такого наслідку, як позбавлення потерпілого свободи пересування та можливості вільно обирати місце свого перебування):

- ті, які неможливо вчинити без вказаного наслідку (тобто без позбавлення волі). До цієї групи відноситься більшість вказаних вище діянь, а саме: викрадення людини, захоплення як заручника, тримання як заручника, поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, затримання, привід, арешт, домашній арешт, тримання під вартою;
- ті, які вчиняються як із позбавленням волі потерпілого, так і без позбавлення волі (торгівля людиною, вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини);

- ті, які не спричиняють наслідку у вигляді позбавлення потерпілого свободи пересування та можливості вільно обирати місце свого перебування (напад на службові або житлові приміщення; погроза вчинення такого нападу; погроза викрадення або позбавлення волі).

9. Викрадення людини є одним із способів її поневолення, незаконного позбавлення її волі та особистої свободи. Тому вказівка в тексті кримінального закону на «викрадення людини» як на діяння, альтернативне до «позбавлення волі» людини (з використанням сполучника «або» між ними) порушує правила формальної логіки. Задля уникнення цієї помилки та її різнотлумачень, для забезпечення єдності судової практики, а також заради лаконічності тексту кримінального закону, запропоновано виключити: слова «або викрадення» із частини 1 статті 146 КК України; слова «викрадення або» із частини 1 статті 444 КК України.

10. Під час аналізу ознак суб'єктів кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, встановлено, що законодавець, доповнюючи КК України статтею 349-1 (а також статтями 345-1, 347-1, 348-1) «забув» внести відповідні доповнення в частину 2 статті 22 КК України, якою закріплено вичерпний перелік тих кримінальних правопорушень, відповідальність за які настає з 14-річного віку. Такі, прийняті поспіхом та без належної наукової експертизи законотворчі рішення, порушують системність кримінального закону, породжують труднощі в правозастосуванні та не відповідають вимогам правової визначеності та якості кримінального закону. Алогічним також є підхід, при якому захоплення заручників (ст. 147 КК України) та захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України) визнаються підставами для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, а захоплення журналіста як заручника (ст. 349-1 КК України) – не відноситься до таких підстав.

11. Алогічних та суперечливих положення містяться також у визначеннях «представника держави» «представника іноземної держави». Визначення, що містяться у Примітці до ст. 127 КК України не полегшують, а лише ускладнюють правозастосування. Пропонується виключити Примітку із статті 127 КК України.

12. Прямої вказівки на форму вини немає в жодному із складів кримінальних правопорушень, які пов'язані із незаконним позбавленням волі. Проте, висновок про умисну форму вини у кожному з них випливає з характеру суспільно небезпечної поведінки, яка ними передбачена, а також із використання законодавцем при їх формулюванні таких слів, як «незаконне», «завідомо».

13. В складі кримінального правопорушення «Торгівля людьми» мета є обов'язковою лише для таких діянь, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини; натомість таке суспільно небезпечне діяння, як «торгівля людиною» є кримінально протиправним та кримінально караним незалежно від того, з якою метою воно вчинене. Пропозиції про виключення мети з складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, які висловлюються в теорії кримінального права є недостатньо аргументованими. Адже саме мета у цьому складі кримінального правопорушення дозволяє відмежувати кримінально протиправну поведінку від поведінки, яка не є кримінально протиправною.

14. Відсутність вказівки на мету в ч. 2 ст. 444 КК України спричиняє можливість різнотлумачень її змісту. Задля точності і уникнення дискусійності щодо цього тлумачення, а отже і задля єдності правозастосування, запропоновано доповнити частину 2 статті 444 словами «з тією самою метою» після слів «цієї статті».

15. Підтримуючи думку про те, що будь-яке умисне кримінальне правопорушення вчиняється з якихось особистих мотивів чи інтересів, зроблено такий висновок: використання законодавцем такої конструкції, як «вчинення діяння в інших особистих інтересах», фактично перетворює склад кримінального правопорушення,

закріплений ч. 3. ст. 371 КК України із кваліфікованого в єдиний основний склад цього кримінального правопорушення, при цьому унеможливаючи застосування тих кримінально-правових норм, які містяться в частинах 1 та 2 статті 371 КК України. Висловлено аргументи на користь пропозиції про виключення вказівки на «особисті мотиви» та «особисті інтереси» із тексту усіх тих кримінально-правових норм, в яких вони використовуються, а саме із статей 148, 172, 232, з частини 1 статті 319, частини 1 статті 357, статті 365-3 КК України.

16. Доведено недоцільність існування низки кримінально-правових норм та запропоновано виключити із КК України: 1) статтю 151 КК України; 2) статтю 349 та 349-1 КК України; 3) статтю 371 КК України (доповнивши частину 3 статті 146 такою кваліфікуючою ознакою, як «вчинене службовою особою з використанням службового становища»).

РОЗДІЛ 3. КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НЕЗАКОННИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

3.1. Ознаки, що кваліфікують склади кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі

У попередніх розділах роботи було окреслено коло статей КК України, які містять склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, розкрили зміст конститутивних ознак відповідних складів. Тепер же розглянемо один із засобів диференціації кримінальної відповідальності за відповідні посягання, визначені у статтях Особливої частини КК України – ознаки, що кваліфікують склади кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі.

Як випливає з наведеного вище, кримінально-правова протидія незаконному позбавленню волі забезпечується низкою кримінально-правових норм. Звісно, насамперед йдеться про норми розділу III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини КК України. Окрім цього, склади кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, передбачені також і у інших розділах Особливої частини КК України. Зокрема: ст. 349 «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника»; ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника»; ст. 371 «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»; ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист».

Практично кожна із наведених статей Особливої частини складається із декількох частин. Друга і наступні частини цих статей КК України, як правило, містять кваліфікований або особливо кваліфікований склад відповідного кримінального правопорушення.

Відсутні кваліфіковані склади лише в кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 146-1 «Насильницьке зникнення»,

ст. 349 «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника», ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника», ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист». На перший погляд може здатися, що це істотно спрощує кримінально-правову оцінку відповідних посягань, однак це, на превеликий жаль, не так. Адже норми, які містяться у статтях, що не мають других та наступних частин, є спеціальними, або, точніше кажучи, частково спеціальними.

Поняття, функції та різновиди спеціальних норм у науці кримінального права розкриті у роботах І.З. Сень. Так, авторка визначає спеціальну норму у кримінальному праві як охоронну (заборонну) кримінально-правову норму, яка є похідною від загальної та виокремлюється в результаті диференціації кримінальної відповідальності з метою зміни способу, а в деяких випадках і зміни меж, регулювання певного виду суспільних відносин. Також авторкою розкрито зміст функцій спеціальних кримінально-правових норм: функції уточнення (конкретизації) характеру та ступеня суспільної небезпеки певних різновидів діянь, коло яких охоплюється загальною нормою (зокрема, відображення вищого чи нижчого ступеня суспільної небезпеки порівняно із загальною нормою), а також превентивної функції (попередження вчинення конкретних різновидів кримінальних правопорушень) [195, с.6-7].

Отже, використання законодавцем спеціальних норм також є проявом диференціації кримінальної відповідальності. Відмінність цього засобу диференціації від використання ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення, як видається, полягає у тому, наскільки істотно ознаки, які впливають на ступінь суспільної небезпечності – обумовлюють потребу створення нової, більш суворої санкції, – здатні впливати на характер суспільної небезпеки – перетворювати правове значення об'єкта посягання у структурі безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення. Якщо ознака, що обтяжує відповідальність, впливає лише на ступінь суспільної небезпеки – конструюється кваліфікований та особливо кваліфікований склад;

якщо ж ця ознака перетворює основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення на додатковий безпосередній – конструюється спеціальна норма, яка розміщується у іншому Розділі Особливої частини КК України.

Відповідальність же за посягання, які передбачені загальним нормами – відображеними у ст. 146 та 147 КК України диференційована із використанням ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення. Тому відсутність у спеціальних нормах таких ознак, як показує практика, не спрощує правозастосування, а ще більш його ускладнює, наштовхуючи, часом, на вирішення проблеми шляхом порушення принципу *non bis in idem*, приклад якого ми маємо у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України стосовно кваліфікації умисних вбивств. Так, у абзаці 5 п.12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2002 року № 2 наведене досить спірне з точки зору відповідності принципам кримінального права правило: «Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів, начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за статтями 112, 348, 379, 400, ч.4 ст. 404, ст. 443 КК. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті» [184].

Щодо кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, у літературі є позиції, які наслідують вказане правило. Так, зокрема, зазначається, що потерпілим від кримінального

правопорушення, передбаченого ст. 146 чи ст. 147 КК, може бути будь-яка особа, незалежно від соціального статусу чи вікового цензу. Проте кримінально-правова охорона осіб, які мають міжнародний захист, передбачена спеціальною нормою – ст. 444 КК. У випадку викрадення чи позбавлення волі особи, яка має міжнародний захист, якщо ці дії вчинені організованою групою чи спричинили тяжкі наслідки, діяння мають кваліфікуватися за правилами сукупності кримінальних правопорушень, передбачених ч.1 ст. 444 та ч.3 ст. 146 КК України [57, с.46].

Ми не можемо погодитися із висловленими міркуваннями як щодо кримінальних правопорушень проти життя особи, так і щодо посягань на волю людини. Йдеться про очевидне порушення наведеного вище принципу *non bis in idem*, його широкого розуміння. Видається, що єдино правильним у випадку вчинення, наприклад, викрадення особи, яка має міжнародний захист організованою групою лише за ч.1 ст. 444 КК України. Організований же характер таких дій можна врахувати при кваліфікації вчиненого всіма співучасниками як виконавцями кримінального правопорушення і при призначенні покарання – п.2 ч.1 ст. 67 КК України, адже організована група охоплює собою й ознаки групи осіб за попередньою змовою.

Повертаючись до ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, варто вказати на те, що вони були предметом нечисельних досліджень цієї групи кримінально-протиправних посягань. Теоретичні положення, які стали основою цієї статті відображено у відповідних структурних частинах монографії А.В. Андрушко [12, с.296-317] та дисертації О.С. Наумової [145, с.142-160]. Крім того, зміст окремих ознак, які стали предметом нашої уваги, розкритий у роботах М.О. Акімова, О.Ф. Бантишева, М.К. Гнєтєєва, С.Ф. Денисова, В.О. Навроцького, О.І. Саско, І.М. Ткаченко, В.А. Федорова тощо. Щодо розуміння правової природи ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, на відзначення заслуговує робота О.З. Мармури

[132], теоретичні положення якої лягли у основу міркувань, висловлених у цій монографії.

Метою цієї структурної частини роботи є з'ясування правової природи та визначення поняття ознак, що кваліфікують кримінальні правопорушення, які пов'язані із незаконним позбавленням волі, та представлення передбаченої кримінальним законом їх сукупності у вигляді системи на підставі проведеної класифікації та групування.

Реалізуючи наведену мету, варто зупинитися на декількох питаннях: 1) яку законодавчо закріплену сукупність ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, пропонує чинний КК України? 2) що слід розуміти під ознаками, які кваліфікують кримінальне правопорушення і які характерні ознаки властиві цьому поняттю? 3) чи наділені закріплені у КК України ознаки, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі цими ознаками? 4) як можна класифікувати або згрупувати такі ознаки із урахуванням відповідей на попередні питання? 5) яке кримінально-правове значення матимуть наведені класифікації ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі? 6) який кримінально-правовий зміст ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі?

1. Ознаками, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, є:

- щодо малолітнього (ч.2 ст. 146 КК, ч.3 ст. 149 КК);
- з корисливих мотивів (ч.2 ст. 146 КК, ч.3 ст. 371 КК);
- щодо двох чи більше осіб (ч.2 ст. 146 КК);
- за попередньою змовою групою осіб (ч.2 ст. 146 КК, ч.2 ст. 149 КК);
- способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч.2 ст. 146 КК);
- таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань (ч.2 ст. 146 КК);

- із застосуванням зброї (ч.2 ст. 146 КК);
- здійснюване протягом тривалого часу (ч.2 ст. 146 КК);
- організованою групою (ч.3 ст. 146 КК, ч.2 ст. 147 КК; ч.3 ст. 149 КК);
- такі, що спричинили тяжкі наслідки (ч.3 ст. 146 КК, ч.2 ст. 147 КК; ч.3 ст. 149 КК; ч.2 ст. 151 КК, ч.3 ст. 371 КК);
- щодо неповнолітнього (ч.2 ст. 147 КК, ч.2 ст. 149 КК);
- поєднані з погрозою знищення людей (ч.2 ст. 147 КК);
- щодо кількох осіб (ч.2 ст. 149 КК);
- повторно (ч.2 ст. 149 КК);
- службовою особою з використанням службового становища (ч.2 ст. 149 КК);
- поєднане з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.2 ст. 149);
- поєднане із погрозою застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.2 ст. 149);
- щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками (ч.3 ст. 149 КК);
- поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.3 ст. 149 КК);
- поєднані із погрозою застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.3 ст. 149 КК);
- в інших особистих інтересах (ч.3 ст. 371 КК).

Характеризуючи зміст відповідних ознак, варто зазначити, що відносно окремих з них ні у теорії кримінального права, ні у практиці правозастосування, проблем зі встановленням їх конкретного змісту немає. Так, наприклад, ні в кого не виникає сумнівів, що вчинення кримінального правопорушення щодо малолітнього (ч.2 ст. 146 КК, ч.3 ст. 149 КК) означає вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини, чи торгівлі людьми відносно дитини, яка не досягла чотирнадцятирічного віку. Якщо законодавець вказує на

неповноліття потерпілого як обставину, яка кваліфікує вчинене (ч.2 ст. 147 КК, ч.2 ст. 149 КК), то зрозуміло, що йдеться про особу, яка не досягла вісімнадцятирічного віку.

Так само в цілому зрозумілим є використання положень інституту співучасті у вчиненні кримінального правопорушення. Коли у відповідній частині статті КК зазначено, що відповідальність настає за вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб (ч.2 ст. 146 КК, ч.2 ст. 149 КК) або організованою групою (ч.3 ст. 146 КК, ч.2 ст. 147 КК; ч.3 ст. 149 КК), то для з'ясування змісту відповідних обставин необхідно звернутися до положень інституту співучасті, які викладено у відповідних частинах ст. 28 КК України.

Не складає труднощів також тлумачення та застосування ознаки, яка є відображенням інституту множинності кримінальних правопорушень: повторно (ч.2 ст. 149 КК). Відповідно до ч.1 ст. 32 КК повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Серед ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, є такі ознаки, які використовуються законодавцем не лише у цій групі правопорушень, а є, так би мовити, наскрізними кримінально-правовими поняттями. Йдеться про, наприклад, корисливий мотив (ч.2 ст. 146 КК, ч.3 ст. 371 КК). У теорії кримінального права щодо цієї ознаки висловлюються наступні міркування, які варто підтримати. Так, В.О. Навроцький зазначає, що корисливий мотив – це мотив отримання наживи, прагнення збагачення завдяки вчиненню злочину. При цьому ознаками корисливого мотиву є: 1) це прагнення до вигоди матеріального характеру, наживи; 2) корисливий мотив передбачає прагнення або отримати матеріальні цінності у будь-якій формі, або ж ухилитися від обов'язкових платежів; 3) відповідні дії вчиняються або у власних інтересах, або ж в інтересах осіб, близьких до винного; 4) корисливий мотив повинен виникнути до початку виконання об'єктивної сторони злочину [137, с.361].

Отже, корисливим, наприклад, буде таке незаконне позбавлення волі, яке вчинене винною особою задля того, щоб перешкодити потерпілому подати позовну заяву про стягнення збитків до суду у зв'язку із спливом строків позовної давності.

Для торгівлі людьми, як кримінальному правопорушенню проти волі особи, притаманні специфічні способи його можливого вчинення, які полягають у застосуванні до потерпілої особи насильства ми погрози його застосування. При цьому правове значення цього способу вчинення кримінального правопорушення змінюється залежно від інтенсивності насильства, яке застосовується чи яке погрожують застосувати: якщо йдеться про насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого – це кваліфікуюча ознака, передбачена ч.2 с. 149 КК; якщо йдеться про насильство, небезпечне для життя або здоров'я потерпілого або його близьких – особливо кваліфікуюча, передбачена ч.3 ст. 149 КК. Зміст цих ознак усталений у судовій практиці і незважаючи на оцінне формулювання у законі, має цілком визначений сталою судовою практикою зміст. Так, п.5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 року № 10 зазначає, що під насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого..., слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння. П. 9 цієї ж постанови вказує, що небезпечне для життя чи здоров'я насильство ... – це умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості тілесне ушкодження або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. До них слід відносити, зокрема, і насильство, що призвело до втрати свідомості чи

мало характер мордування, придушення за шию, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо [186].

Видається, що буде цілком правомірним поширити наведене розуміння цих ознак і на кримінальне правопорушення, передбачене ст. 149 КК України. Тим самим ми зможемо забезпечити єдність судової практики та її сталість, стабільність.

Дотичною до розглянутої вище за своїм змістом є ознака, яка кваліфікує кримінальне правопорушення, передбачене ч.2 ст. 146 КК – способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Використання у тесті закону замість терміну «наси́льство», терміну «способом...» не впливає на встановлення змісту ознаки, оскільки за своєю функцією у структурі складу розглядуваних кримінальних правопорушень, насильство виступає саме способом вчинення кримінального правопорушення. Тож зміст наведених вище ознак: насильство, небезпечне для життя чи здоров'я потерпілого та способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого – співпадає.

Підтвердженням цього є положення навчальної літератури з цього питання. Так, зокрема, зазначається, що «незаконне позбавлення волі чи викрадення людини способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, означає дії, які заподіяли особі легкі тілесні ушкодження, що спричинили короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння реально створювали небезпеку настання смерті потерпілого, загрозу заподіяння йому тяжких, середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень з короточасним розладом здоров'я, загрозу заподіяння іншої шкоди його здоров'ю» [91].

Не складає труднощів встановлення змісту такої ознак, яка кваліфікує захоплення заручників, як «поєднані з погрозою знищення людей (ч.2 ст. 147 КК). Використання терміну «поєднані...» означає обов'язкове вчинення відповідного кримінального правопорушення саме із таким способом. При цьому використання терміну «знищення

людей» наштовхує на потребу розуміти під цією ознакою щось більше, ніж погроза заподіяння смерті заручнику, як це робиться здебільшого у навчальній та науковій літературі. Так, наприклад, автори мультимедійного підручника з кримінального права відзначають, що захоплення або тримання особи як заручника, поєднане з погрозою знищення людей, кваліфікується за ч.2 ст. 147 КК у випадку, якщо під час вчинення кримінального правопорушення винний висловлює реальні погрози вбивством заручника самому потерпілому або погроза висловлюється представникам державної або іншої установи, підприємства чи організації або родичам заручника... У зазначених випадках погроза вбивством охоплюється складом кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст. 147 КК, і додаткової кваліфікації за ст. 129 чи ст. 345 КК не потребує [91]. Якщо підходити до розуміння цієї кваліфікуючої ознаки саме з такого боку, а іншого розв'язання теорія кримінального права і не пропонує, виникає питання, чому б не назвати вказану ознаку у ч.2 ст. 147 КК як «поєднане з погрозою вбивства», тим самим знявши потенційні питання про кількість потенційних потерпілих та способи заподіяння їм шкоди.

Кваліфікуючою ознакою, яка характеризує спосіб вчинення кримінального правопорушення та таку ознаку об'єктивної сторони складу як знаряддя кримінального правопорушення, є визначена у ч.2 ст. 146 КК ознака «із застосуванням зброї». У теорії кримінального права загальновизнаним є положення про те, що застосування зброї – це фактичне використання її для фізичного впливу на потерпілого, коли цими діями створювалася реальна загроза його здоров'ю або життю (здійснення прицільного пострілу або інший спосіб використання її бойових властивостей), або для психічного впливу (демонстрування оголеної вогнепальної зброї, приведення її в бойове положення, прицілювання, поєднане зі словесною погрозою, тощо) [143, с.355-356]. При цьому варто мати на увазі, що правовий режим зброї також повинен бути врахований при здійсненні кримінально-правової оцінки кримінального правопорушення в цілому і за

наявності необхідних ознак, вчинене повинно додатково кваліфікуватися за ст. 263 КК України.

Ознакою, що об'єднує у собі і спеціального суб'єкта, і специфічний спосіб вчинення кримінального правопорушення, є ознака, визначена у ч.2 ст. 149 КК України «службовою особою з використанням службового становища». При цьому під службовою особою варто розуміти особу, яка наділена ознаками, визначеними у ч.3 ст. 18 КК України, а використання нею свого службового становища полягає у умисному вчиненні діянь, які входять у коло владних або службових повноважень, або використання можливостей, які обумовлені статусом службової особи. При цьому немає значення, чи службова особа є представником влади чи представником місцевого самоврядування, чи вона виконує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки в юридичній особі приватного права чи в юридичній особі, яка перебуває у державній чи комунальній власності [128, с.272-277]. У всіх випадках, якщо буде встановлено що поведінку, визначену у ст. 149 КК України вчинила службова особа будь-якого виду і при цьому використала можливості свого статусу, обумовленого саме тим, що ця особа є службовою, вчинене слід кваліфікувати за ч.2 ст. 149 КК України.

Подібними, якщо не тотожними за своїм змістом є ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, передбачені ч.2 ст. 146 КК – щодо двох чи більше осіб; та ч.2 ст. 149 КК – щодо кількох осіб. Незважаючи на термінологічну відмінність їх зміст співпадає. Йдеться про те, що кримінальне правопорушення вчиняється щодо більш як однієї особи. При цьому тут також варто застосувати аналогію тлумачення і використати усталену у судовій практиці позицію щодо аналогічної ознаки умисного вбивства. Нагадаємо, що Верховний Суд України у відповідній постанові свого Пленуму наголосив на тому, що умовою застосування п.1 ч.2 ст. 115 КК є те, що вчинене охоплювалося єдиним умислом винного. При цьому для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи він був однаковим... для кожного з потерпілих. Важливо також те, що наявність розриву у

часі при реалізації єдиного умислу ... значення для кваліфікації злочину ... не має [184]. Таке ж тлумачення застосовне і щодо аналізованих ознак: вчинене варто кваліфікувати за ч.2 ст. 146 КК або ч.2 ст. 149 КК у разі, якщо вчинення діянь, передбачених цими статтями відбувається стосовно декількох осіб і саме це охоплюється умислом суб'єкта кримінального правопорушення.

Ще однією комплексною кваліфікуючою ознакою, яка у своєму складі об'єднує декілька простих ознак, є ознака, визначена у ч.3 ст. 149 КК «щодо неповнолітнього його батьками, усиновителям, опікунами чи піклувальниками». Зміст цієї ознаки цілком зрозумілий. У теорії кримінального права застереження виникає у питанні потреби виокремлення такої ознаки як самостійної і співвідношення її із іншими ознаками. Так, А.В. Андрушко відзначив, що здійснене дослідження засвідчило, що малолітніми дітьми торгують, як правило, їхні батьки. Водночас, поряд із аналізованою особливо кваліфікуючою ознакою у ч.3 ст. 149 КК України законодавець виокремив таку, як вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками. З огляду на сказане, зазначає автор, доцільність виділення такої особливо кваліфікуючої ознаки як вчинення вказаних дій щодо малолітнього, видається сумнівною [12, с.297]. Нам же ж видається, що обидві ці ознак можуть самостійно існувати у структурі особливо кваліфікованого складу торгівлі людьми, оскільки вони відображають цілком самостійні обставини, які істотно підвищують суспільну небезпеку вчиненого: використання особливої вразливості малолітньої особи та зловживання можливостями, довірою, якщо можна так сказати, особами, які або є батьками, або виконують їх функції. Єдине, що тут варто точно застережити, що використану у ч.3 ст. 149 КК термінологію варто привести у відповідність із положеннями Сімейного кодексу України. Так, ст. 211 СК України встановлює вимоги до осіб, які можуть бути усиновлювачами. Отже, у КК варто використати замість «усиновителя» термін «усиновлювач».

Певну складність для правозастосування становлять ті кваліфікуючі ознаки, які позначаються оцінними поняттями. Оцінне поняття (іноді можна зустріти термін «оціночне») або оцінна ознака – це ознака складу кримінального правопорушення, яка позначає таке поняття точний зміст якого може бути встановлено у кожному конкретному випадку правозастосування. При цьому немає жодної суперечності у тому, що у цій роботі використовуються поняття й «оцінна ознака», і «оцінне поняття». Варто погодитись із позицією, висловленою М.І. Пановим, що оцінній ознаці складу кримінального правопорушення завжди кореспондує відповідне оцінне поняття, яке а узагальненому вигляді виражає та фіксує (позначає) властивості та риси конкретної оцінної ознаки. При цьому ці ознаки можуть належати до будь-якого з елементів складу кримінального правопорушення: об'єкта (характеристика предмета кримінального правопорушення та потерпілого), об'єктивній стороні (діяння, його наслідків, способу вчинення кримінального правопорушення, іншим ознакам), суб'єкта та суб'єктивної сторони кримінального правопорушення [161, с.5]. Можна розвинути наведену думку і зазначити, що законодавець активно використовує оцінні поняття та ознаки, що їх позначають не лише у основних складах кримінальних правопорушень, а й у кваліфікованих та особливо кваліфікованих. При цьому оцінку такому способу вираження ознак можна надавати як позитивну [115, с.203-206], так і негативну [216]. Однак сьогодні це об'єктивна реальність, з якою приходиться рахуватись.

У цьому контексті не є винятком і кримінальні правопорушення, що полягають у позбавленні волі, у складі кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак є типові оцінні ознаки. Нам видається, що до таких варто віднести «таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань» (ч.2 ст. 146 КК); «здійснюване протягом тривалого часу» (ч.2 ст. 146 КК), «такі, що спричинили тяжкі наслідки» (ч.3 ст. 146 КК, ч.2 ст. 147 КК; ч.3 ст. 149 КК; ч.2 ст. 151 КК, ч.3 ст. 371 КК) та «в інших особистих інтересах» (ч.3 ст. 371 КК).

Головне питання, яке виникає із тлумаченням оцінної ознаки «фізичне страждання» полягає у потребі його вирізнення з-поміж випадків застосування насильства. Так, А.В. Андрушко, вивчаючи судову практику з цього питання, цілком вдало підмітив, що здебільшого відповідна кваліфікація має місце у разі силового захоплення та насильницького утримування потерпілої особи, заподіяння їй при цьому легких тілесних ушкоджень. Позаяк вказане діяння, як правило вчиняється шляхом застосування до потерпілої особи фізичного насильства, суди, надаючи йому кримінально-правову оцінку, кваліфікують його як таке, що супроводжувалось заподіянням фізичних страждань. При цьому жодних аргументів на користь такого рішення зазвичай не наводять [13, с.12]. Розділяючи негативну оцінку такої ситуації з боку автора, варто зауважити, що поняття «фізичне страждання» характеризує стан потерпілої особи, а не спосіб вчинення правопорушення. Тому, застосовуючи цю ознаку, суди повинні виходити насамперед з того, що фізичне страждання це стан потерпілої особи, який може бути викликаний або вчиненням діяння з арсеналу основного складу кримінального правопорушення, або ж додаткового діяння, яке потребує самостійної кримінально-правової оцінки за сукупністю із ст. 146 КК. При цьому нам імпонує таке доктринальне розуміння страждання – це або біль із постійним очікуванням можливості його повторення, або особливо сильний біль [90, с.126].

Здійснення посягання протягом тривалого часу також належить до оцінних ознак і стосується швидше незаконного позбавлення волі, а не викрадення людини. Більше того, у спеціальній кримінально-правовій літературі наголошувалось на тому, що передбачивши для викрадення людини тривалий характер вчинюваних дій, законодавець припустився логічної помилки, яка набула рис логіко-юридичної. Бажаючи уніфікувати розглядувані кримінальні правопорушення (*незаконне позбавлення волі або викрадення людини – курсив наш*) шляхом створення однієї статті з однаковими кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками, він породив прогалину, адже така

кваліфікуюча ознака, як «здійснене протягом тривалого часу» через особливості юридичного складу викрадення людини не може бути застосована на практиці [120, с.126-129].

Складнощі становить чітке визначення меж часу, про які йдеться у ч.2 ст. 146 КК саме у контексті цієї кваліфікуючої ознаки. У науці справедливо помічено, що поняття «тривалий час» законодавець визначив як певний астрономічний період, протягом якого утримання потерпілої особи у неволі становитиме підвищену суспільну небезпеку. Однак у даній нормі не визначені межі часу, необхідні для розкриття змісту даного оціночного поняття. Тому визначення кваліфікуючої ознаки автоматично стало компетенцією правозастосовних органів, а також кримінально-правової доктрини [194, с.111].

Питанням науки стало також визначення часових меж «тривалого...» як ознаки, що кваліфікує незаконне позбавлення волі. Наведені науковцями позиції істотно різняться у своїх оцінках: починаючи від необхідності встановлення такого часу, й до відсутності такої необхідності.

Щодо необхідності встановлення такого часу досить вдало висловились О. Саско, зазначаючи, що доречним є закріпити до ст. 146 КК примітку, в якій визначити, що під тривалим часом потрібно розуміти незаконне позбавлення волі особи здійснюване більше трьох днів. Це, на думку авторки, дозволить, по-перше, окреслити чіткий стандарт розуміння меж її застосування; по-друге, підвищити загальну функціональність статті та забезпечити належний рівень кримінально-правової охорони особи і ступінь державної репресії [194, с.111]. Наведений підхід розвиває висловлену у науці позицію, яка звучала у роботах Я.Г. Лизогуба [118] та А.С. Політової [169, с.12]. У різний час звучали позиції про інші часові межі цієї ознаки: понад 7 діб (Н.В. Бойко [21, с.90], О.О. Володіна [41, с.172] та О.С. Наумова [145, с.76-77]), понад тиждень (С.Д. Шапченко [140, с.365]), понад два тижні (М.І. Хавронюк [143, с.208]).

Не менш обґрунтованою і такою, що заслуговує не підтримку, є позиція, висловлена у роботах З.А. Загинеї та А.В. Андрушка. Суть її у тому, що конкретизація цієї кваліфікуючої ознаки не сприятиме належній кримінально-правовій оцінці дій особи... При тлумаченні тривалого часу як кваліфікуючої ознаки... слід виходити не лише з об'єктивних темпоральних критеріїв, а й з чинників суб'єктивного характеру (зокрема, віку потерпілої особи, стану її здоров'я, умов тримання), вплив яких на сприйняття тривалості вказаного посягання не менш важливий [79, м.348-349]. Заслуговує на увагу й застереження А.В. Андрушка, який помітив, що тривалість незаконного позбавлення свободи є доволі умовною хоча б тому, що залежить від причин звільнення потерпілої особи. Якщо звільнення такої особи відбулося з волі винного, можна чітко визначити строк, протягом якого вона незаконно утримувалась. Інша справа – коли звільнення відбулося з незалежних від волі винного причин (наприклад, потерпілому вдалося текти з приміщення, в якому його протиправно утримували). Скільки б ще тривало незаконне позбавлення свободи у таких випадках – говорити складно [6, с.93-95]. Отже, встановлюючи конкретний зміст цієї ознаки, яка кваліфікує незаконне позбавлення волі, варто виходити як із об'єктивних, так й з суб'єктивних критеріїв: дійсної тривалості поневолення особи та сприйняття цієї тривалості потерпілим.

У ч.3 ст. 146, ч.2 ст. 147; ч.3 ст. 149; ч.2 ст. 151, ч.3 ст. 371 КК України законодавець як кваліфікуючу та особливо кваліфікуючу ознаку використав поняття «тяжкі наслідки». Ця типова оцінна ознака наділена всіма тими позитивними та негативними властивостями, що й інші оцінні ознаки. Загальновизнаним у теорії кримінального права є те, що зміст цієї ознаки повинен охоплювати такі наслідки, які знаходять свій вияв у смерті або самогубстві потерпілої особи, втрати нею будь-якого органу чи втрати органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності [91].

Окрім спроб ефективного визначення конкретного змісту поняття «тяжкі наслідки» кримінальних правопорушень, що пов'язані з позбавленням волі людини, у кримінально-правовій науці наводяться позиції, які полягають у уникненні використання у КК такої оцінної ознаки. Так, Р.І. Лемеха, зокрема, відзначив, що ним запропоновано відмовитись від застосування у законі вказівок на тяжкі, особливо тяжкі та інші тяжкі наслідки під час визначення фізичної шкоди, заподіяної потерпілому. Натомість запропоновано вказувати у відповідній диспозиції статті конкретні наслідки (смерть, загибель кількох осіб, доведення до самогубства, заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень і тяжких тілесних ушкоджень). Таке нововведення спростить понятійний апарат чинного КК України, оскільки термінологічні звороти «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» використовуються більше як у статтях КК України [116, с.11].

У кримінально-правовій науці наводяться аргументи на користь виключення подібних ознак з КК. Так, наприклад, А.В. Андрушко зазначає, що проведене дослідження засвідчило доцільність відмови від такої кваліфікуючої (особливо кваліфікуючої) ознаки розглядуваних кримінальних правопорушень... Заподіяння потерпілому від незаконного позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, торгівлі людьми чи незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги фізичної шкоди слід кваліфікувати за сукупністю зі статтями, що передбачають відповідальність за заподіяння відповідної шкоди. Інші можливі появи тяжких наслідків доцільно враховувати при призначенні покарання (відповідно до п.5 ч.1 ст. 67 КК) [7, с.274]. У розвиток наведеної позиції варто додати, що те саме правило можна використати і у випадку, передбаченому ч.3 ст. 371 КК України.

До оцінних ознак належить також ознака «в інших особистих інтересах», яка використана законодавцем у ч.3 ст. 371 КК. Оцінний характер цієї ознаки полягає у тому, що необхідно встановити, які ж інтереси вважати «іншими особистими» у контексті вчинення

кримінального правопорушення. У спеціальній літературі з цього приводу відзначається, що «під іншими особистими інтересами (мотивами) слід розуміти кар'єризм, протекціонізм, конформізм, ревності, сімейність, помсту, заздрість, ненависть, бажання прикрасити стан речей (проваджень), отримати взаємну послугу, залучитися підтримкою у вирішенні будь-якого питання, приховати свою некомпетентність тощо» [49, с.56; 50]. Наведене підтримане й іншими вченими. Так, В.О. Навроцький помітив, що особистий мотив чи інтерес має місце тоді, коли особа, вчиняючи злочинне посягання, хоче задовільнити свої власні прагнення і потреби нематеріального характеру, такі, які виражають її індивідуальні нахили – співчуття та приязнь, чи, навпаки, антипатію до певної групи людей, родинні почуття, кумівщина, земляцтво, заздрість, ревності, сексуальний потяг, власне розуміння службових інтересів, помста тощо [137, с.364].

Як вже зазначалося, не мають кваліфікуючих ознак склади кримінальних правопорушень, передбачені ст. ст. 146-1, 349, 349-1 та 444 КК України. Поряд із тим, конститутивні ознаки цих складів кримінальних правопорушень виступають такими, які «вирізняють» їх з-поміж загальних кримінально-правових норм, надають їм характеру спеціальних норм або частково-спеціальних норм. Так, норма, визначена у ч.1 ст. 146-1 КК України є спеціальною стосовно норм, зазначених у ст. 146 КК України за ознакою суб'єкта – представника держави, та «...подальшої відмови визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування...». Примітно, що поняття «представник держави» як спеціальний суб'єкт цього складу кримінального правопорушення раніше, до грудня 2022 року, визначався у примітці до ст. 146-1 КК, а після грудня 2022 відповідне визначення «перенесено» до примітки до ст. 127 КК України «Катування». Так, відповідно до цього нормативного положення – під представниками держави у цій статті і статті 146-1 Кодексу слід розуміти службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні, чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи

за їх мовчазної згоди. А під представником іноземної держави – у цій статті і статті 146-1 Кодексу слід розуміти осіб, які діють як державні службовці іноземної держави або проходять військову службу у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах, або осіб, які займають посади в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства, або які діють за наказом таких осіб, а також представників іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, утворених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, до якої входять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Очевидно, що контекст і впровадження самотійної відповідальності за насильницьке зникнення у КК України, і розуміння спеціального суб'єкта цього складу кримінального правопорушення – агресивна війна російської федерації проти України. У в умовах відсутності належного кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти людяності та воєнні злочини, наявність у КК ст. 146-1, можливо, є цілком виправданою [126, с.122-130]. Однак формулювання цього складу і визначення його суб'єктом не лише представника іноземної держави, а й представника держави і цілому (у тому числі, й України, думається), ставить питання не лише про співвідношення складів, передбачених ст. 146-1 та ст. 146 КК як загальної та спеціальної норми як мінімум за ознакою суб'єкта, а й між складами, визначеними у ст. 146-1 КК та ст. 371 КК «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою», де суб'єктом виступають також окремі види службових осіб, які так чи інакше є представниками держави. Визначаючи

співвідношення між цими нормами, думається, що воно також є співвідношенням «загальна - спеціальна». Враховуючи ступінь конкретизації ознак, спеціальною нормою тут буде виступати норма, визначена у ч.1 ст. 146-1 КК саме за ознакою «...подальшої відмови визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування...». Враховуючи наведене, варто зауважити, що висловлена раніше пропозиція виключити з тексту КК України визначення суб'єкта складу цього кримінального правопорушення (примітка до ст. 127 КК України), знаходить свою підтримку і у контексті диференціації кримінальної відповідальності.

Щодо складу кримінального правопорушення, що міститься у ст. 349 КК України, від передбачається спеціальною нормою відносно складу, визначеного у ст. 147 КК України. Ознакою, що робить цю норму спеціальною, виступає вчинення захоплення або тримання як заручника відносно спеціальних категорій потерпілих, визначених у ст. 349 КК – представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів. При цьому спостерігається певне порушення виявлених у доктрині кримінального права закономірностей встановлення відповідальності за посягання на так званих спеціальних потерпілих. Йдеться про те, що у багатьох статтях Особливої частини КК України, у тому числі й у статтях розглядуваного тут Розділу XV законодавець, формулюючи спеціальні норми щодо певних категорій потерпілих, які заслуговують на спеціальний захист, серед ознак складів відповідних правопорушень вказує не лише на самого потерпілого, а й на мотив заподіяння йому шкоди. Так, наприклад, встановлюючи відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу у ст. 345 КК обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони відповідного складу – є мотив «...у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків». Так само мотив є обов'язковий й у складах, передбачених, наприклад, у ст. ст. 346, 347, 348 та ін. КК України. Саме наявність цього мотиву – заподіяння шкоди людині у зв'язку із її службовою діяльністю і

перетворює додатковий об'єкт – порядок управління у основний, а основний – вітальні блага людини: життя, здоров'я, тілесну недоторканість та власність – у додатковий. Так би мало бути й у складі, передбаченому ст. 349 КК «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника», однак диспозиція цієї статті відповідного мотиву не передбачає. Це є очевидним недоліком кримінально-правового регулювання, виправити який можна було б вказавши на відповідний зв'язок у ст. 349 КК України. Однак, послідовно відстоюючи позицію про усунення з КК України спеціальних норм, які не виконують своєї функції, підтримаємо висловлену у попередньому розділі монографії пропозицію про виключення з КК України ст. 349 КК України із одночасним передбаченням у ст. 147 КК України відповідної ознаки, що кваліфікує кримінальне правопорушення.

У контексті наявності у КК України надміру правового регулювання кримінальної відповідальності за однорідну поведінку, складно визначити справжнє співвідношення норм, передбачених у ст. 147 КК та 349-1 КК «Захоплення журналіста як заручника». На перший погляд, якщо не заглиблюватися у зміст ознак відповідних складів, співвідношення цих норм мало би бути таким, як і у попередньо розглянутих – загальної та спеціальної. Однак це не зовсім так, оскільки у складі кримінального правопорушення, закріпленого у ст. 349-1 зазначено: захоплення або тримання як заручника журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї з метою спонукання цього журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Тобто законодавець, формулюючи склад кримінального правопорушення, допускає об'єднання заручника та адресата вимоги у одній особі – журналіста. Таке об'єднання не передбачене у ст. 147 КК України «Захоплення заручників» і тому норми, передбачені наведеними статтями не повною мірою співвідносяться як «загальна та спеціальна». Норма, передбачена у ст. 349-1 КК буде спеціальною відносно норми, визначеної у ст. 147 КК лише у разі, коли як заручники захоплені і утримуються близькі

родичі чи члени сім'ї журналіста, до якого звернена відповідна вимога. Якщо ж захоплено у утримується сам журналіст, то ця норма має характер спеціальної вже відносно іншої норми з Розділу III Особливої частини КК України, передбаченої у ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини».

Крім того, аналізуючи склад кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 349-1 КК, нагадаємо також відсутність такої необхідної складової суб'єктивної сторони вчиненого, як мотив. Адже очевидно, що захоплення журналіста як заручника стане кримінальним правопорушенням проти журналістів (за формулюванням частини назви Розділу XV Особливої частини КК України) лише у разі, коли така поведінка пов'язана із законною професійною діяльністю такого журналіста. Тому формулювання диспозиції ст. 349-1 КК «вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника» є занадто широким, не передбачає описаного вище зв'язку. І знов ж таки, у цій роботі, виходом із ситуації, що склалася, є реалізація наведеної раніше пропозиції про виключення ст. 349-1 з КК України.

Аналізуючи склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 444 КК України, варто відзначити, що позбавлення волі осіб, які мають міжнародний захист, є альтернативною ознакою об'єктивної сторони відповідного складу. Ознаками, які дають можливість стверджувати, що норма, передбачена ст. 444 КК є спеціальною відносно норми, визначеною у ст. 146 КК є спеціальний потерпілий – особа, яка має міжнародний захист та мета - вплив на характер діяльності таких осіб або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або провокація війни чи міжнародних ускладнень. Як бачимо, у цьому випадку законодавець був послідовний і передбачив не лише ознаки спеціального потерпілого, але й завдяки формулюванню мети вчинення караної поведінки, підкреслив зв'язок вчинених дій із об'єктом посягання – міжнародним правопорядком.

Підсумовуючи викладене у цій частині монографії, відзначимо, що засобом диференціації кримінальної відповідальності є, крім

іншого, конструювання законодавцем спеціальних або частково спеціальних норм із урахуванням ознак, які впливають і на ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення, й на її характер, «перетворюючи» основний безпосередній об'єкт у складі, що закріплений у загальній норми (воля особи) у додатковий безпосередній у складі, що закріплений у нормі спеціальній. У зв'язку із специфічним кримінально-правовим значенням таких ознак, вони є не кваліфікуючими, а конститутивними у цих складах кримінальних правопорушень. Так, аналізуючи відповідні норми, що містяться у Розділах Особливої частини КК України, родовим об'єктом у яких не виступає воля особи, виокремимо наступні відповідні ознаки:

- щодо представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів (ст. 349 КК України);
- щодо журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї (ст. 349-1 КК України);
- щодо осіб, які мають міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ст. 444 КК України).

Щодо ч.1 ст. 146-1 КК України «Насильницьке зникнення», то такою ознакою буде «вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування». Однак, враховуючи місце норми у системі особливої частини КК, законодавець не вважав цю сукупність ознак такою, що істотно впливає на зміну характеру суспільної небезпеки вчиненого. Щоправда, таке рішення можна вважати не достатньо обґрунтованим, оскільки, аналіз міжнародно правових актів (зокрема, Римського статуту Міжнародного кримінального суду) [193] дає підстави для висновку про те, що насильницьке зникнення залежно від контекстуального елементу його вчинення є альтернативною формою або кримінальних правопорушень проти людяності, або воєнних

кримінальних правопорушень. Таким чином, наведена ознака здатна спричинити відповідний вплив на зміну якості об'єкта кримінального правопорушення, однак з якихось причини, не враховується українським законодавством у чинному кримінальному законодавстві.

Наступним правовим інструментом, за допомогою якого законодавець проводить диференціацію кримінальної відповідальності, як вже зазначалося, є конструювання кваліфікованих складів із використанням ознак, які впливають на ступінь суспільної небезпеки вчиненого – ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення. Їх вичерпний перелік було наведено на початку цього підрозділу монографії.

Питанням поняття ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення, приділено достатньо повну увагу у доктрині кримінального права. Крім того, практично всі дослідження, які стосувалися певної групи кримінальних правопорушень, містять положення, які стосуються розуміння цього кримінально-правового феномену. Не є виключенням, звісно, й кримінальні правопорушення, що полягають у незаконному позбавленні волі особи.

У кримінально-правовій літературі достатньо аргументовано зазначається, що правова природа ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, подвійна. З одного боку вони входять у сукупність ознак складу кримінального правопорушення і у цьому відношенні повинні бути наділені набором тих рис, які властиві ознакам складу. Завдяки цим рисам вони набувають здатності впливати на кваліфікацію вчиненого, викликати появу нової санкції, що відображає специфіку диспозиції. Саме тому, що розглядувані ознаки належать до ознак складу кримінального правопорушення, їх встановлення складає виключну прерогативу законодавця. Відповідно, види, а рівно межі кожного з видів ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, повинні бути визначені чітко і однозначно самим законодавцем у кримінально-правовій нормі, яка відображена у статті КК. З другого боку, аналізовані ознаки не входять у ту єдино можливу сукупність ознак суспільно небезпечного діяння, яка визначає його відповідно до

кримінального закону як кримінально-протиправне та каране. Дані ознаки використовуються законодавцем для конструювання більш небезпечного різновиду діянь, встановлення в законі нових меж караності, посиленої санкції порівняно з тією, що поєднана з основним складом кримінального правопорушення [114, с.80-81].

Ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення виступають засобом диференціації кримінальної відповідальності і у зв'язку із цим іманентно наділені ознаками, які характерні саме для цього інструменту кримінально-правового регулювання. Вони не створюють нової кримінально-правової заборони, натомість змінюють конкретний прояв її кримінальної протиправності та, відповідно, караності вчиненого. Крім того, диференціація кримінальної відповідальності, це діяльність, яка провадиться виключно законодавцем шляхом прийняття закону про кримінальну відповідальність у необхідній редакції.

Враховуючи наведене вище варто погодитись із О.З. Мармурою, що ознаками, що кваліфікують кримінальне правопорушення, є прямо вказані у законодавстві про кримінальну відповідальність ознаки складу кримінального правопорушення, які є узагальненим позначенням обставин його вчинення, що змінюють ступінь суспільної небезпеки порівняно з відображеним в основному складі кримінального правопорушення, впливають на кваліфікацію, змінюють інтенсивність караності через створення нової санкції, є додатковими до ознак основного складу кримінального правопорушення та мають імперативний характер [132, с.24].

У кримінально-правовій літературі для позначення аналізованих ознак часто застосовується термінологічний зворот «кваліфікуючі» або «особливо кваліфікуючі ознаки» [12, с.296-297]. Видається, що використання такої мовної конструкції не достатньо обґрунтовано. Це словосполучення одержане шляхом дослівного перекладу з російської мови і є типовим «русизмом». Ця ситуація була досить вдало підмічена у літературі. Зокрема, зазначалося, що слово «кваліфікуючі» є активним дієприкметником теперішнього часу, а дієприкметники зі

суфіксами -уч – (-юч) та -ач – (-яч) (їх не слід плутати із віддієслівними прикметниками з такими ж суфіксами), як зазначають мовознавці, для української мови, на відміну від російської, не є властиві, їх необхідно уникати [132, с.28]. Саме тому для позначення предмету аналізу у цій статті використовується словосполучення «ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення».

Таким чином, видається цілком обґрунтованим твердження про те, що істотними необхідними ознаками «ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення» є:

- містяться безпосередньо у кримінальному законі;
- входять до структури складу кримінального правопорушення;
- «перетворюють» основний склад у кваліфікований;
- є узагальненим позначенням обставин вчинення кримінального правопорушення;
- впливають на небезпечність вчиненого чим зумовлюють самотійну кримінально-правову санкцію, яка відображається у самотійній структурній частині кримінального закону;
- вимагають кримінально-правової оцінки вчиненого за іншою структурною частиною кримінального закону, відмінною від тієї, що містить основний склад правопорушення;
- мають імперативний характер, тобто застосовуються обов'язково.

Перераховані на початку цього розділу роботи ознаки, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, наділені всіма виокремленими нами ознаками досліджуваного поняття. На цьому наголошується і у спеціальній літературі.

Варто підтримати позицію О.С. Наумової, яка відмітила, що конструювання кваліфікуючих ознак складів кримінальних правопорушень, що забезпечують права на особисту свободу та недоторканість, позначають підвищений ступінь суспільної небезпеки порівняно з основним складом злочину та шляхом встановлення більш

тяжкого виду та розміру покарання у санкції кваліфікованих складів кримінальних правопорушень обумовлює окрему кримінально-правову оцінку фактично вчиненого [145, с.142].

А.В. Андрушко також цілком справедливо відзначає, що кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, наявність яких є підставою для застосування більш суворого покарання, ніж те, яке передбачене у санкції частини статті, що містить основний склад злочину, є Важливим засобом диференціації кримінальної відповідальності за злочини проти волі, честі та гідності особи [12, с.296].

Справді, якщо «приміряти» ознаки загального поняття на конкретні ознаки, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, ми одержимо збіг щодо повного їх переліку.

Ці ознаки містяться у тексті аналізованих статей Особливої частини КК України, входять до структури складів відповідних правопорушень, містяться у самотійних, відмінних від основного складу, структурних частинах відповідних статей КК, мають власні санкції, що передбачають більш суворе покарання, і застосовуються обов'язково.

Зв'язок кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, позначається шляхом використання традиційних для законотворчої техніки КК, конструкцій. У кримінально-правовій літературі зазначається, що нерідко ознаки простого кваліфікованого складу доповнюють, розвивають ознаки основного складу, що підкреслюється початковими словами диспозиції їх другої частини: «ті ж діяння, вчинені...» [113, с.175].

Аналіз положень чинного КК України у частині аналізованих кримінальних правопорушень, дає підстави для висновку про те, що конструкціями, які позначають основний склад кримінального правопорушення у аналізованих статтях КК України, є:

- «ті самі діяння...» (ч.2 ст. 146 КК);

- «діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті» (ч.3 ст. 146 КК);
- «ті самі дії...» (ч.2 ст. 147 КК);
- «дії, передбачені частиною першою цієї статті...» (ч.2 ст. 149 КК);
- «дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті...» (ч.3 ст. 149 КК; ч.3 ст. 371 КК);
- «те саме діяння...» (ч.2 ст. 151 КК).

Використання таких конструкцій з огляду на те, що основні склади відповідних правопорушень за конструкцією об'єктивної сторони, є формальними, є цілком виправданим [230].

У контексті описаного вище, варто наголосити іще на одному аспекті аналізу. Всі наведені тут ознаки є такими, що кваліфікують кримінальні правопорушення. Справа у тому, що у теорії кримінального права зустрічається підхід, відповідно до кого аналізовані ознаки поділяють на ті, що кваліфікують кримінальне правопорушення та ті, які таке правопорушення «особливо» кваліфікують. Видається, що такий поділ аналізованих ознак справедливий лише у випадках, коли ознаки, які «особливо» кваліфікують кримінальне правопорушення стосуються виключно кваліфікованого складу, перетворюючи його у особливо кваліфікований. Серед тих ознак, які є предметом нашого розгляду, саме таких ознак немає. Всі вони стосуються основного складу і тією чи іншою мірою обтяжують саме його. При цьому використання «з'єднувальної» конструкції, наприклад, «діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті...» (ч.3 ст. 146 КК України) не змінює сутності розглядуваних ознак, оскільки вони не стосуються кваліфікованого складу виключно, а поширюються і на основний склад відповідного кримінального правопорушення.

Вся сукупність ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення і передбачені у КК України, потенційно підлягає групуванню або класифікації, які відбуваються за різними критеріями. При цьому варто враховувати, що основна системоутворююча ознака

системи ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення – функція диференціації кримінальної відповідальності. У кримінально-правовій доктрині відзначається, що саме вона формує структуру відповідного інституту та визначає напрями його розвитку. Очевидно, що диференціація відповідальності за допомогою ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення, обумовлює їх наскрізну регламентацію у ряді предметних інститутів Особливої частини і у предметних інститутах Загальної частини кримінального законодавства [117, с.162]. Якщо брати до уваги такий предметний інститут Особливої частини кримінального права як кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, то наведена вище сукупність ознак також підлягає класифікації та групуванню.

Здебільшого таке групування ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, у науковій літературі групують за ознаками складу кримінального правопорушення. Так О.С. Наумова зазначає, що кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень, що забезпечують кримінально-правову охорону особистої свободи та недоторканості можна об'єднати у певні групи та виокремити такі: 1) кваліфікуючі ознаки, що характеризують потерпілого (вчинення щодо кількох осіб, неповнолітнього або ж малолітнього); 2) кваліфікуючі ознаки, що характеризують об'єктивну сторону видів позбавлення особистої свободи та недоторканості; 3) кваліфікуючі ознаки, що характеризують ознаки суб'єкта кримінальних правопорушень проти особистої свободи та недоторканості (попередня змова групи осіб, організована група, вчинення службовою особою з використанням службового становища); 4) кваліфікуючі ознаки, що характеризують суб'єктивну сторону відповідних кримінальних правопорушень (спеціальна мета та корисливі мотиви) [145, с.143]. Авторка надалі наповнює відповідні групи конкретними ознаками та розглядає їх зміст.

А.В. Андрушко, також групує відповідні ознаки за елементами складу кримінального правопорушення та почергово розглядає зміст кожної з ознак. Проте автор виокремлює вже не чотири класифікаційні групи, а п'ять: 1) кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, що характеризують потерпілого від вказаних кримінальних правопорушень; 2) кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, що характеризують об'єктивну сторону кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи; 3) кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, що характеризують суб'єкта розглядуваних кримінальних правопорушень; 4) кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, що характеризують суб'єктивну сторону кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи; 5) кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, які вказують на повторність кримінальних правопорушень [12, с.296-297].

Не заперечуючи обґрунтованість наведених класифікацій, варто зазначити, що вони мають здебільшого пізнавальний характер і використовуються вченими для структурування матеріалу, присвяченого розкриттю кримінально-правового змісту відповідних ознак. Видається, що такого підходу недостатньо. Класифікація та групування – гносеологічні інструменти, які дають дослідникові більші можливості, ніж просто опис змісту елементів, які входять до множини. Вибір критерію класифікування та групування дає можливість подивитися на значення ознак, що кваліфікують кримінальні правопорушення, під іншим кутом зору, залежно від мети, які ставить перед собою дослідник.

Наука кримінального права містить й інші, крім ознак складу кримінального правопорушення, критерії класифікації ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення. Так, цілком можливим є погодитись із твердженням про те, що сукупність ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, є певним чином структурованою та організованою. Серед використаних у тесті КК України ознак чітко вирізняються ознаки, не прив'язані до конкретного складу кримінального правопорушення (повторно,

групою осіб, службовою особою з використанням службового становища) і використані наскрізно, ознаки, які характерні для певної сукупності складів кримінальних правопорушень (щодо двох і більше осіб...), та ознаки, специфічні для конкретного складу кримінального правопорушення і використані в одиничних випадках. Різновиди кваліфікуючих ознак можна виявити і за ступенем визначеності змісту, стабільності обсягу, мірою зміни санкції тощо [132, с.35-36].

Варто зупинити свою увагу на групуванні аналізованих ознак за специфікою їх впливу на кримінально-правову кваліфікацію. Видається, що така класифікація матиме безпосереднє кримінально-правове значення, оскільки «включатиме» різноманітні механізми кримінально-правової кваліфікації, що залежатимуть від тих ситуацій правозастосування, які обумовлені відповідними класифікаційними групами.

Отже, враховуючи наведене, уявімо собі такі групи ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі:

1) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації множинності кримінальних правопорушень: повторно (ч.2 ст. 149 КК України);

2) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні: за попередньою змовою групою осіб (ч.2 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 149 КК України); організованою групою (ч.3 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 147 КК України; ч.3 ст. 149 КК України);

3) ознаки, які вимагають застосування правил подолання конкуренції частин і цілого або поглинання кримінальних правопорушень: способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч.2 ст. 146 КК України); таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань (ч.2 ст. 146 КК України); із застосуванням зброї (ч.2 ст. 146 КК України); такі, що спричинили тяжкі наслідки (ч.3 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 147 КК України; ч.3 ст. 149 КК України; ч.2 ст. 151 КК України, ч.3 ст. 371 КК України);

поєднані з погрозою знищення людей (ч.2 ст. 147 КК України); поєднане з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.2 ст. 149 КК України); поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.3 ст. 149 КК України); поєднані із погрозою застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.3 ст. 149 КК України);

4) ознаки, які є типовими ознаками, що кваліфікують кримінальне правопорушення, створюють простий кваліфікований склад і вимагають застосування правил подолання конкуренції загальної та спеціальної норм: щодо малолітнього (ч.2 ст. 146 КК України, ч.3 ст. 149 КК України); з корисливих мотивів (ч.2 ст. 146 КК України, ч.3 ст. 371 КК України); щодо двох чи більше осіб (ч.2 ст. 146 КК України); здійснюване протягом тривалого часу (ч.2 ст. 146 КК України); щодо неповнолітнього (ч.2 ст. 147 КК України, ч.2 ст. 149 КК України); щодо кількох осіб (ч.2 ст. 149 КК України); службовою особою з використанням службового становища (ч.2 ст. 149 КК України); поєднане із погрозою застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.2 ст. 149 КК України); щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками (ч.3 ст. 149 КК України); в інших особистих інтересах (ч.3 ст. 371 КК України).

Отже, ознаки, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі наділені всіма істотними необхідними властивостями свого родового поняття, а саме: містяться у тексті аналізованих статей Особливої частини КК України, входять до структури складів відповідних правопорушень, містяться у самотійних, відмінних від основного складу, структурних частинах відповідних статей КК, мають власні санкції, що передбачають більш суворе покарання, і застосовуються обов'язково.

Найважливіше кримінально-правове значення для кримінально-правової кваліфікації, має групування ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним

позбавленням волі, на такі групи: 1) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації множинності кримінальних правопорушень; 2) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні; 3) ознаки, які вимагають застосування правил подолання конкуренції частин і цілого або поглинання кримінальних правопорушень; 4) ознаки, які вимагають застосування правил подолання конкуренції загальної та спеціальної норм.

Доктрина кримінального права, розглядаючи проблеми, пов'язані із сукупністю ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення, зосереджує свою увагу здебільшого на системності цього інституту, а також на дотриманні кримінологічної обґрунтованості та техніки законодавчої регламентації відповідних кваліфікуючих ознак. Ми пропонуємо розглянути ці ознаки через призму їх системності, обґрунтованості та дотримання правил юридичної техніки при формулюванні ознак.

Широке використання такого засобу диференціації кримінальної відповідальності, як ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, дає підстави розпочати його розгляд із використанням системного підходу. Яскравим прикладом саме такого дослідження є дисертація О. З. Мармури, присвячена системі ознак, що кваліфікують злочин за кримінальним правом України [131]. Більше того, окремі автори зазначають, що інтеграція правової матерії в сфері кваліфікуючих та привілеюючих ознак призводить до формування інституту кваліфікуючих ознак у кримінальному законі, який перебуває у даний час на стадії становлення та оформлення. Розглядуваний інститут належить, на нашу думку, до типу виділених у теорії функціональних комплексних інститутів [5, с.136, 140]. Специфіка інститутів полягає в головному системоутворюючому факторі, який обумовлює відокремлення певного комплексу правових приписів в правовий інститут. Основна системоутворююча ознака системи кваліфікуючих та привілеюючих ознак – функція диференціації кримінальної відповідальності. Саме вона формує

структуру інституту та визначає напрями його розвитку [117, с.163-164].

Відображенням системного характеру ознак, що кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі є те, що незважаючи на їх різноманітність, головна властивість ознаки, що кваліфікує (особливо кваліфікує) кримінальне правопорушення цілком збережена – вони позначають собою такі обставини, які істотно впливають на ступінь суспільної небезпечності вчиненого і вимагають конструювання самостійної санкції. Систематизувати ці ознаки ми пропонуємо за специфікою впливу таких ознак на кримінально-правову оцінку вчиненого – тягнуть за собою застосування певних правил кримінально-правової кваліфікації. Такий підхід відображає функціональний бік системи кваліфікуючих ознак, адже, враховуючи зміст тієї чи іншої обставини, яка кваліфікує вчинене, обумовлює застосування певних правил оцінки вчиненого. Так, наприклад, використання ознаки «повторно» у ч.2 ст. 149 КК України тягне за собою потребу використання правил кваліфікації множинності кримінальних правопорушень. Перевірка цієї ознаки на обґрунтованість та дотримання юридико-технічних правил її закріплення [132, с.131-168] показує, що порушень тут немає і ця ознака може бути збережена.

Наступна група ознак – ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні: за попередньою змовою групою осіб (ч.2 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 149 КК України); організованою групою (ч.3 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 147 КК України; ч.3 ст. 149 КК України) – належать також до найбільш поширених ознак, що кваліфікують кримінальні правопорушення і у аспекті їх обґрунтованості та юридичної техніки відображення у тексті КК застережень не викликають. Щодо самих правил кримінально-правової оцінки кримінального правопорушення, вчиненого у співучасті – наука кримінального права багата високоякісними розробками, у тому числі й на рівні докторських дисертацій [92].

Наступна група кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, з точки зору обґрунтованості та юридичної техніки є найбільш проблемними. Вони сформульовані у законі таким чином, що передбачають можливість вчинення кримінального правопорушення способом, який становить собою інше кримінальне правопорушення, або ж передбачають настання наслідків, характерних для інших кримінальних правопорушень. Так, наприклад, «способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого» (ч.2 ст. 146 КК) передбачає вчинення щодо потерпілого насильства, яка виражається у заподіяння останньому легких тілесних ушкоджень, які потягнули наслідки, передбачені ч.2 ст. 125 КК України, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень. При цьому виникає питання про потребу кваліфікації вчиненого за сукупністю із статтями КК, які передбачають відповідальність за діяння, які у кримінальному правопорушенні, пов'язаному із незаконним позбавленням волі, становить собою спосіб його вчинення. Наука кримінального права для таких випадків виробила правила подолання конкуренції частини і цілого (здебільшого такі випадки відносяться саме до конкуренції частини і цілого) [130]. При цьому слід мати на увазі, якщо санкція статті про кримінальне правопорушення, який становить собою спосіб вчинення діяння, пов'язаного із незаконним позбавленням волі, дорівнює або більша за санкцію статті про «основне» кримінальне правопорушення – все вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень.

Така рекомендація актуальна і відносно випадків, коли кваліфікуюча ознака позначає наслідки, які характерні для інших кримінальних правопорушень: «так, що спричинили тяжкі наслідки» (ч.3 ст. 146 КК, ч.2 ст. 147 КК; ч.3 ст. 149 КК; ч.2 ст. 151 КК, ч.3 ст. 371 КК).

Що стосується «застосування зброї» (ч.2 ст. 146 КК), то варто, видається, підтримати висловлену у літературі позицію, яка полягає у тому, що вчинення кримінальних правопорушень, під час яких особа

використовує зброю, бойові припаси, вибухові речовини й цими речами вона поводить без належно оформлених дозволів, необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень [93, с.73]. Інші ж випадки використання зброї (із наявністю відповідного дозволу, або зброї, яка не є предметом ст. ст. 263 та 263-1 КК України), охоплюватимуться ч.2 ст. 146 КК України.

Враховуючи наведене вище, розв'язання проблеми кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень із кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками цієї групи лежить у площині саме обґрунтованості застосування певних ознак як кваліфікуючих та юридичної техніки їх законодавчого відображення.

Тенденцією розвитку кримінального законодавства України, якщо брати до уваги проєкт нового КК, буде відмова від так званих складених складів кримінальних правопорушень [192]. І навіть якщо врахувати, що робочій групі із підготовки проєкту це не повною мірою вдалося [129, с.72-75], обґрунтованість використання складених складів як кваліфікованих та особливо кваліфікованих, є сумнівною. Уявімо собі ситуацію, що з ч. 2 ст. 146 КК було виключено ознаку «способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого», а винна особа вчинила викрадення людини способом, у результаті якого людині завдано середньої тяжкості тілесні ушкодження. У такому разі ми можемо кваліфікувати вчинене за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч.1 ст. 146 та ч.1 ст. 122 КК України. Це щодо обґрунтованості.

Щодо додержання вимог юридичної техніки, то варто відзначити, що законодавець міг би використовувати термінологію, яка б більш точно позначала б характер поведінки винної особи. Прикладом такого недоречного використання термінології буде, розглянута вище ознака «поєднані з погрозою знищення людей» (ч. 2 ст. 147 КК), яку без зміни парадигми можна замінити на ознаку «поєднані із погрозою вбивства», а зі зміною такої – взагалі виключити з КК і кваліфікувати вчинене за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 129 та 147 КК України.

Остання, виділена у цій роботі, група кваліфікуючих ознак – це ознаки, які є типовими ознаками, що кваліфікують кримінальне правопорушення, створюють простий кваліфікований склад і вимагають застосування правил подолання конкуренції загальної та спеціальної норм. До них належать ці ознаки, які позначають обставини, які не можуть одержати самостійної кримінально-правової оцінки: вік потерпілої особи, мотив, погроза застосування менш інтенсивного насильства, кількість потерпілих тощо. Співвідношення між кримінально-правовими нормами, які закріплюють основний склад кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним позбавленням волі, в кваліфікований (особливо кваліфікований) склад такого кримінального правопорушення, є нічим іншим як співвідношенням загальної та спеціальної норми. Кваліфікація у такому разі відбуватиметься із застосуванням правила подолання цього виду конкуренції.

Якщо йдеться про співвідношення між кваліфікованим складом та особливо кваліфікованим складом одного кримінального правопорушення, що пов'язаний із незаконним позбавленням волі, то воно може мати характер конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правової норми (ч.2 та ч.3 ст. 146 КК у частині форм співучасті) або кількох спеціальних норм між собою. Так, наприклад у разі вчинення незаконного позбавлення волі із застосуванням зброї організованою групою, кваліфікація буде відбуватися тільки за ч.3 ст. 146 КК України.

3.2. Розмежування складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, та їх відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень

Передумовою правильної кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі є встановлення чітких та однозначних критеріїв, які дадуть можливість правозастосовувачу розмежувати такі кримінальні

правопорушення між собою та відмежувати їх від суміжних складів посягань. У доктрині кримінального права з цього приводу обґрунтовано зазначається, що кожен конкретний склад кримінального правопорушення перебуває у зв'язках та взаємозалежності з іншими законодавчими моделями кримінально-караної поведінки. Тому є всі підстави в межах такого системного утворення, як кримінальний закон, виокремити систему всіх законодавчих моделей кримінально-караної поведінки. Є підстави констатувати, що система всіх законодавчих моделей кримінально-караної поведінки наділена всіма ознаками системи. Ця система, як і будь-яка інша, характеризується наявністю вичерпної множини елементів, розташованих у певному порядку (для такої системи за чинним законодавством це конкретні склади кримінальних правопорушень), наявністю взаємозв'язків між ними та цілісністю [25, с.133-134]. Більше того, розглядувана система є середовищем існування та взаємодії підсистем складів відповідних кримінальних правопорушень, які передбачені спеціальними нормами.

При цьому варто погодитись із В.О. Навроцьким, який зазначає, що потяг українського законодавця до створення спеціальних та складених норм щодо кримінальних правопорушень, які полягають у торгівлі людьми, незаконній міграції досяг свого апогею. Чи не кожна із відповідних статей Особливої частини КК передбачає діяння, які охоплюються й іншими статтями. Це породжує необхідність визначення типу співвідношення, проведення розмежування, вирішення питань конкуренції кримінально-правових норм. Щоб не бути голослівним – конкретні приклади (які, звісно, не вичерпують усього масштабу проблеми):

- у ч.1 ст. 146 КК передбачена відповідальність за викрадення людини. Але таке посягання навряд чи можливе без незаконного позбавлення волі цього ж потерпілого, що становить інше альтернативне діяння, передбачене цією ж нормою;

- захоплення заручників (ст. 147 КК) також неминуче передбачає незаконне позбавлення волі, яке охоплюється вже згадуваною ст. 146

КК. Ця стаття також включає в себе мету – спонукання до вчинення чи не вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Але така мета, чи відповідні дії, спрямовані на її досягнення, є складовими цілого ряду інших кримінальних правопорушень, включаючи терористичний акт, вимагання;

- підміна дитини (ст. 148 КК) теж може бути здійснена лише шляхом незаконного позбавлення її волі чи викрадення, тобто вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК;

- торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК) так само як і названі вище посягання, може бути поєднана з викраденням чи незаконним позбавленням волі [138, с.122].

Навіть ілюструючи «засилля» спеціальних норм у чинному КК, автор без особливих складнощів наводить приклади із використанням статей КК, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним позбавленням волі.

Як влучно зазначається у спеціальній літературі, розмежування складів кримінальних правопорушень відбувається на трьох рівнях:

- на рівні конструювання складу кримінального правопорушення, що здійснюється у процесі законотворчої діяльності;
- на рівні тлумачення кримінального закону;
- на рівні застосування кримінального закону, що здійснюється у процесі кримінально-правової кваліфікації [26, с.49].

На рівні законотворчої діяльності розмежування складів будь-яких кримінальних правопорушень, у тому числі й кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі людини, є процесом, який змістовно означає диференціацію кримінальної відповідальності і був предметом попереднього розділу цієї роботи.

У попередніх частинах монографії ми також виокремили сукупність кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі і після розгляду їх об'єктивних та суб'єктивних ознак, а такої характеристики ознак, що кваліфікують (особливо кваліфікують) відповідні посягання, варто розглянути проблему розмежування складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із

незаконним позбавленням волі між собою, та їх відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Фактично, у цій частині роботи, буде розглянуто проблему розмежування відповідних складів на інших, виділених тут рівнях: тлумачення кримінального закону та його застосування – кримінально-правової кваліфікації.

Варто підтримати висловлену у спеціальній літературі тезу про те, що відправним пунктом, моментом для розмежування в ході кримінально-правової кваліфікації є наявність у вчиненому ознак, що відповідають ознакам одночасно кількох складів кримінальних правопорушень. Тому ми й ведемо мову про наявність системи складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками. Тому і йдеться про розмежування складів кримінальних правопорушень, а не про розмежування кримінально-правових норм. Що стосується про розмежування в ході кримінально-правової кваліфікації, то проблема врешті решт зводиться до з'ясування, який саме із кількох складів кримінальних правопорушень, що мають спільні (тотожні за змістом) ознаки має місце у даному конкретному випадку. І лише після з'ясування цього вирішується, яка кримінально-правова норма, закріплена у якій статті (статтях) КК, підлягає застосуванню в даному випадку [26, с.62-63].

Побудуймо матеріал саме у такому порядку, про який йшлося вище. Спочатку розглянемо проблеми встановлення типів співвідношень між складами кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі між собою, а потім спробуємо відмежувати їх від суміжних складів посягань, які не містять у структурі безпосереднього об'єкта посягання волі особи. І у першому, і у другому випадку, склади відповідних правопорушень містять спільні ознаки, які створюють потребу у розмежуванні.

При цьому варто пам'ятати, що процес розмежування складів кримінальних правопорушень у кримінально-правовій кваліфікації повинен проходити у такій послідовності:

- виявлення спільних ознак складів кримінальних правопорушень: 1) встановити ознаки, зміст яких збігається; 2) виділити ті з них, які є спільними;
- виявлення кола складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками, які відповідно потребують розмежування;
- виявлення ознак складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками, за якими вони відрізняються;
- з'ясування їх змісту та функцій;
- виявлення типу співвідношення складів кримінальних правопорушень зі спільними ознаками й відповідного виду розмежування, який має місце стосовно конкретної пари чи групи складів кримінальних правопорушень;
- застосування правил кримінально-правової кваліфікації, іманентних встановленому виду розмежування складів кримінальних правопорушень [26, с.70].

Найпершим питанням розмежування складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, є потреба визначитись із тим, чи обґрунтовано законодавець об'єднав у одній, базовій для предмета нашого дослідження, статті 146 КК України два по суті самотійні склади: незаконне позбавлення волі та викрадення людини. Про потребу розрізнення цих двох складів неодноразово йшлося у спеціальній кримінально-правовій літературі. Та й у попередніх частинах цієї роботи про це вже йшлося.

Варто нагадати, що цілком справедливо зазначалося, що зіставлення ознак, що характеризують об'єктивну сторону складів кримінальних правопорушень викрадення людини та незаконного позбавлення волі, призводить до висновку, що ці кримінальні правопорушення відрізняються за змістом діяння: незаконне позбавлення волі виражається тільки у незаконному обмеженні свободи людини, а викрадення людини – в захопленні людини, вилученні її зі звичайного, звичного, природного мікросоціального середовища і переміщенні її з одного місця в інше з метою подальшого утримання [210, с.41-42]. У результаті досліджень відповідних

проблем розрізнення незаконного позбавлення волі та викрадення людини, кримінально правова наука містить низку пропозицій про виокремлення зі ст. 146 КК окремого кримінального правопорушення – викрадення людини. Так, зокрема, М.О. Акімов відзначив, що ст. 146 КК України повинна бути розділена на дві, які б окремо криміналізували незаконне позбавлення волі та за викрадення людини. Ми вважаємо, що для належної кримінально-правової оцінки посягань на свободу особи конкретні суспільно небезпечні діяння повинні бути передбачені різними статтями розділу III Особливої частини КК України. Найбільш доцільним тут убачається збереження норми про відповідальність за незаконне позбавлення волі (під назвою «Незаконне позбавлення свободи») під номером 146 та введення норми про відповідальність за викрадення людини під номером 147 (що «вивільняється» у разі перенесення статті про відповідальність за захоплення заручників до розділу IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки»...) [3, с.147].

На істотні відмінності між цими складами кримінальних правопорушень у межах однієї диспозиції статті КК України вказується у спеціальних джерелах. Так, наприклад, А.В. Андрушко зазначає, що на відміну від незаконного позбавлення волі, котре вчиняється без заволодіння особою та без її подальшого переміщення з одного місця в інше, під час викрадення людини відбувається заволодіння потерпілим будь-яким способом (таємне чи відкрите, шляхом обману чи зловживання довірою тощо) і його переміщення з того місця, де він знаходився, до іншого. Що ж стосується утримування особи всупереч її волі та бажанню, то для незаконного позбавлення волі воно є визначальним, тоді як під час викрадення людини воно визначального значення не має (хоча на практиці здебільшого має місце). Під час розмежування викрадення людини та незаконного позбавлення волі важливо враховувати також місце вчинення кримінального правопорушення. Місцем незаконного позбавлення волі може бути будь-який простір, зокрема й місце постійного чи тимчасового проживання потерпілої особи, місце її

роботи чи навчання і т.ін. Місцем, куди незаконно переміщається потерпілий під час викрадення, може будь яке місце, окрім того, де він вільно перебував згідно із власною волею [9, с.50]. Далі автор також зазначає, що відрізняється також момент закінчення незаконного позбавлення волі та викрадення людини. Перше вважається закінченим із моменту вчинення дій, що дають можливість потерпілому покинути певне місце, в якому його незаконно утримують і де він не бажає перебувати... Натомість моментом закінчення викрадення людини в юридичній літературі та правозастосовній практиці здебільшого вважають момент учинення дій, спрямованих на заволодіння потерпілим будь-яким способом із подальшим його переміщенням із того місця, де він перебував, до іншого [9, с.50].

На більш глибокій проблемі розмежування незаконного позбавлення волі та викрадення людини вказують А.А. Вежитчаніна та І.М. Ткаченко. Автори відзначили, що незаконне позбавлення волі, викрадення людини та захоплення заручників – кримінальні правопорушення не тільки з формальним складом, а й триваючі. Тому в них слід виокремлювати не лише момент юридичного, а й момент фактичного закінчення кримінального правопорушення. Проте у разі незаконного позбавлення волі між моментами фактичного закінчення злочину винна особа здебільшого не вчиняє жодних інших суспільно небезпечних дій у рамках цього складу (якщо ж вчиняє, то вони кваліфікуються за сукупністю). Під час викрадення людини та під час захоплення заручників ситуація зовсім інша. У першому випадку потерпілий, якого вже позбавили свободи, ще формально не може вважатися викраденим, бо його ще не вилучили з місця перебування і не перемістили в інше місце (на розсуд винної особи). У другому випадку свобода потерпілого обмежена, але мета злочину – спонукання третіх осіб – ще не досягнута, і навіть жодних дій для цього особа ще не вчинила [29, с.173].

Поряд із тим, у практиці досить рідко зустрічається потреба у розмежуванні відповідних діянь, адже у абсолютній більшості випадків з проаналізованих нами справ, викрадення людини було

невід'ємним елементом наступного позбавлення такої людини волі. Так, наприклад, достатньо типовою справою є такі обставини: «Реалізуючи злочинний умисел, направлений на викрадення потерпілого ОСОБА_4 та незаконне позбавлення його волі, ОСОБА № 1 та ОСОБА № 2, усадили потерпілого усупереч його волі на заднє сидіння вказаного автомобіля, який обладнаний передніми дверима, поруч з яким сіла ОСОБА_8 та ОСОБА_5, які не усвідомлювали незаконності діяння відносно ОСОБА_4, а ОСОБА № 1 та ОСОБА № 2, матеріали щодо яких виділені в окремі кримінальні провадження, сіли на передні сидіння, чим позбавили ОСОБА_4 можливості вільно покинути салон автомобіля, так як останній обладнаний лише передніми дверима, тим самим продовжили реалізацію свого злочинного умислу та відвезли потерпілого до орендованої ОСОБОЮ № 2 квартири АДРЕСА_3

Прибувши на автомобілі до вищевказаного будинку близько 20:15 години, ОСОБА_8 та ОСОБА_5, які не усвідомлювали незаконності діяння відносно потерпілого ОСОБА_4, пішли в магазин за продуктами, а ОСОБА № 1 та ОСОБА № 2, матеріали щодо яких виділені в окремі кримінальні провадження, діючи відповідно до раніше розробленого плану та розподілених ролей, реалізуючи злочинний умисел, направлений на викрадення потерпілого та незаконне позбавлення його волі, користуючись чисельною перевагою та подавленою волею потерпілого ОСОБА_4 до супротиву та втечі, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій та бажаючи настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді порушення прав ОСОБА_4 на свободу та особисту недоторканність, гарантовані Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, супроводили останнього усупереч його волі до квартири, де завели на кухню і посадили на крісло» [34].

Ще одним прикладом практичної ситуації, коли викрадення людини стало етапом незаконного позбавлення її волі, є обставини провадження, викладені у вирокі Царичанського районного суду Дніпропетровської області: «На вимогу ОСОБА_7 та ОСОБА_8,

ОСОБА_5 сів до салону автомобіля, і вони вчотирьох поїхали в напрямку с. Китайгород, де зупинилися біля території колишньої ферми, розташованої на околиці вказаного села. Знаходячись на вказаному місці ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_4 та ОСОБА_5 вийшли з салону автомобіля і в цей час ОСОБА_7 дістав з багажника автомобіля биту чорного кольору та умисно наніс нею ОСОБА_4 удари по ногах, в районі стегон, після чого, продовжуючи свої протиправні дії, умисно наніс ОСОБА_13 битою удари по ногах, руках та спині, тим самим заподіявши потерпілим фізичних страждань, при цьому вимагаючи від останніх повідомити куди вони поділи гусей, яких вони нібито в нього викрали. В подальшому, ОСОБА_7 та ОСОБА_8, посадивши ОСОБА_4 та ОСОБА_5 до салону автомобіля, привезли їх до домоволодіння, розташованого за адресою: АДРЕСА_2, яке належить ОСОБА_8, чим продовжили реалізацію злочинного умислу, направлено на незаконне позбавлення волі ОСОБА_4 і ОСОБА_5, помістивши їх до приміщення підвалу, вхід до якого накрили дерев'яною кришкою, чим позбавили можливості останніх вільно пересуватись, тобто залишили в умовах, що позбавили ОСОБА_4 та ОСОБА_5 просторової, часової орієнтації та свіжого повітря» [40].

Враховуючи наведене, а також аргументи, наведені у Розділі 2 цього дослідження, підтримуємо висловлену вище пропозицію про те, що альтернативні форми діяння у єдиному складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, якщо сприймати його саме так, варто позначити терміном «поневолення» і внести зміни до ст. 146 КК, назвавши відповідний склад «Незаконне поневолення людини».

Наступною проблемою, яка постає перед правозастосовувачем, є необхідність розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» та ст. 146-1 КК «Насильницьке зникнення». Поверхневий аналіз складів кримінальних правопорушень, закріплених у цих нормах дає підстави для очевидного висновку про те, що основною

ознакою, за якою слід розмежовувати кримінальні правопорушення, передбачені ст. 146-1 та ст.ст. 146, 149 КК України є ознака спеціального суб'єкта кримінального правопорушення (представник держави та представник іноземної держави) [1, с.5]. Проте, якщо придивитися до складу насильницького зникнення дещо глибше, із урахуванням системного контексту впровадження та існування цієї норми у КК України, цілком справедливим буде висновок про те, що практика притягнення до кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення та окремих елементів цього складу кримінального правопорушення вказують на необхідність удосконалення цієї норми. Це пов'язано, по-перше, з неправильним визначенням основного безпосереднього об'єкта, яким є безпека людства, а право на свободу – додатковим безпосереднім об'єктом. Також визначення «представника іноземної держави» створює певні складнощі, оскільки такими особами також можуть бути громадяни України, діяння яких можуть кваліфікуватися за ст. 111-1. Колабораційна діяльність або ст. 111-2. Пособництво державі-агресору КК України [173, с.525-526]. Отже, розмежування відповідних складів повинне проводитись не лише за ознаками суб'єкта посягання, а й за ознаками його об'єкта. Крім того, уваги заслуговує також помічена вченими відмінність й у інших об'єктивних ознаках відповідних складів. Так, Л. Старостенко, зокрема, відзначено, що насильницьке зникнення здійснюється за допомогою, при сприянні чи за мовчазної згодою держави чи політичної організації в країнах з нестабільною політичною обстановкою, високим рівнем злочинності, та в країнах, які беруть участь у збройному конфлікті, де велика кількість людей пропадає безвісти. Такими вважаються особи у випадках, якщо протягом встановленого цивільним законодавством строку в місці їх постійного проживання немає відомостей про місце їх перебування. До числа насильно зниклих відносяться не тільки загиблі, але й таємно полонені особи, викрадені на примусові роботи, в рабство, з певних політичних міркувань. А викрадення людини – це протиправні умисні дії, спрямовані на таємне або відкрите, та за

допомогою обману, захоплення людини, вилучення її з природного мікросоціального середовища, переміщення з її місця проживання з подальшим утриманням проти її волі в іншому місці [203, с.76].

Практично всі дослідження, які присвячені проблемам кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним позбавленням волі, містять позиції щодо необхідності розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» та 147 «Захоплення заручників» КК України. При цьому справедливо відзначається, що Головними недоліками, притаманними статтям 146 та 147 КК України, є:

- поставлення одних і тих самих суспільних відносин – особистої (фізичної) волі та недоторканості особи – під охорони двох дуже подібних одна до одної норм, що утворює зайві проблеми в їх розмежуванні;

- передбачення у ст. 146 КК України норм про відповідальність за два окремі кримінальні правопорушення – незаконне позбавлення волі та викрадення людини;

- недостатньо чітка кримінально-правова регламентація насильства, що їм супроводжується вчинення цих кримінальних правопорушень [3, с.142].

Проблема розмежування складів кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 146 та 147 КК України не залишилось поза увагою і найвищої судової інстанції. Так, Верховний Суд заявляє, що Розмежувальною ознакою між суміжними складами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 147 «Захоплення заручників» КК та ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» КК, є мета, яку переслідує суб'єкт кримінального правопорушення. Вчиняючи захоплення заручників, обвинувачений має на меті спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника, пов'язуючи звільнення заручників із задоволенням своїх

вимог, які він висуває вказаним вище особам. Потерпілим від цього кримінального правопорушення є особа, яка була захоплена обвинуваченим як заручник, а не підприємство, до якого обвинуваченим висувалися вимоги про передачу матеріальних цінностей як умови звільнення цього заручника [176].

Використання мети як розмежувальної ознаки у розглядуваних складах правопорушень є очевидним і впливає із конструкції складу захоплення заручників. Проте, суб'єктивні елементи складу далеко не у всіх випадках є надійними розмежувальними ознаками у практиці правозастосування. Піддається критиці використання мети вчинення кримінального правопорушення у якості розмежувальної ознаки й у спеціальній літературі. Так, зокрема, можна навести позицію М.О. Акімова, який зазначив, що чинна редакція ст. 146 та 147 КК України дозволяє розрізнити ці злочини хіба що за суб'єктивними ознаками їх складів (якщо не брати до уваги, що відповідальність за незаконне позбавлення волі ба за викрадення людини настає з 16 років, а за захоплення заручників – з 14 років). Крім цього, обов'язковою ознакою захоплення заручників є вчинення цього кримінального правопорушення з метою спонукання визначених законом адресатів до вчинення або невчинення певних дій як умови звільнення заручника, тоді як у разі незаконного позбавлення волі або викрадення людини така мета відсутня. Проте чи можна вважати викладене достатнім для безпомилкового відмежування цих діянь? Ми вважаємо, що ні і ось чому.

По-перше, статистичні дані вказують, що неповнолітні дуже рідко беруть участь у вчиненні подібних кримінальних правопорушень. Відповідно, доля осіб у віці від 14 до 16 років серед співучасників ще менша.

По-друге, прості склади посягань за ст. 146 та 147 КК України є формальними за конструкцією, тобто вважаються закінченими з моменту фактичного позбавлення потерпілого свободи (пересування, вибору місця перебування та ін.). На цьому етапі мета кримінального правопорушення може взагалі не виявитись; відповідно, перспектива

відмежування незаконного позбавлення волі або викрадення людини та захоплення заручників є дуже сумнівною [3, с.143].

Підтверджує висловлені сумніви й судова практика. Так, практично аналогічні випадки, різні суди України кваліфікували, відповідно, по різному. Наприклад фактичні обставини, які виявилися у наступному: «В подальшому, 13.07.2018 близько 02 год., перебуваючи на подвір'ї житлового господарства по АДРЕСА_2, приклавши до шиї ОСОБА_8 ніж, який взяв у літній кухні, почав кричати, що вб'є її, вимагав від ОСОБА_8 надати їй мобільний телефон, вимагав щоб працівники поліції ОСОБА_16 та ОСОБА_17, які прибули за викликом, йшли геть, завів ОСОБА_8 до приміщення літньої кухні. Перебуваючи в приміщенні літньої кухні, між ОСОБА_18 та ОСОБА_8 продовжувався конфлікт на ґрунті ревнощів. Приблизно о 2 год.20 хв. 13.07.2018, ОСОБА_11, діючи умисно, усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх дій та настання суспільно-небезпечних наслідків, з метою реалізації свого злочинного умислу – незаконного позбавлення волі потерпілої, поставивши ОСОБА_8 спереду себе, застосувавши до неї фізичне насильство, тримаючи правою рукою біля горла ОСОБА_8 кухонний ніж, обмежив вільний рух останньої, вийшов разом з ОСОБА_8 з приміщення літньої кухні і через подвір'я потягнув її до житлового будинку. Застосувавши силу, лівою рукою відкрив зачинені входні двері до житлового будинку, пошкодивши їх, завів ОСОБА_8 в спальну кімнату. Працівникам поліції заборонив заходити в будинок, погрожуючи, що завдасть тілесні ушкодження ОСОБА_8, вб'є її і дітей останньої, якщо вона не одружиться з ним. Декілька разів ОСОБА_11 виходив з кімнати в коридор і через відкриті двері на вулицю вимагав телефон ОСОБА_8, вимагав, щоб принесли таблетки для ОСОБА_8 та воду, тому що тій стало погано, також просив сигарет. Для того, щоб отримати те, що вимагав, до житлового будинку дозволяв заходити поліцейському ОСОБА_17; пізніше ОСОБА_11 дозволи зайти до кімнати, в якій утримував ОСОБА_8, начальнику сектору превенції Городенківського ВП ОСОБА_19, а через деякий час – начальнику Городенківського ВП ОСОБА_20» [32].

Городенківський районний суд Івано-Франківської області кваліфікував за ч.2 ст. 146 КК України.

Натомість подібні обставини, які виявилися у наступному: «02.06.2021, близько 22 години 30 хвилин, ОСОБА_4, перебував у будинку за адресою: АДРЕСА_2, куди він потрапив з метою з'ясування особистих стосунків зі ОСОБА_6. Не зважаючи на те, що у будинку перебували мати ОСОБА_6 - ОСОБА_7 та його та ОСОБА_6 малолітній син ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_2, діючи умисно, із ревнощів, з метою з'ясування стосунків з потерпілою та чоловіком, з яким вона зустрічалась, усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх дій та настання суспільно-небезпечних наслідків, схопив ОСОБА_6 зі спини, приклав до горла останньої ніж типу «мачете», який приніс з собою, та утримував його біля горла ОСОБА_6, чим з застосуванням фізичної сили обмежив вільний рух останньої та почав погрожувати вбивством ОСОБА_6.

В цей час, на виклик, який надійшов до служби «102» до вказаного будинку прибули поліцейські, яким ОСОБА_4, продовжуючи реалізацію своїх дій, утримуючи ОСОБА_6 та тримаючи біля її горла ніж, висунув вимоги про виклик на місце події коханця ОСОБА_6 - ОСОБА_9 та залишення працівниками поліції місця кримінального правопорушення, погрожуючи при цьому вбити потерпілу ОСОБА_6 в разі невиконання його вимог» [36]. Зміївським районним судом Харківської області було кваліфіковано за ч.2 ст. 147 КК України.

Враховуючи наведене, наука кримінального права пропонує небезсумнівне, але вирішення. Так, зокрема, зазначається, що Для усунення суперечностей у правозастосуванні потрібне законодавче рішення, що нормативно закріпило б підстави для відмежування цих посягань одне від одного. На нашу думку, таке рішення має передбачати:

- віднесення захоплення заручників до числа кримінальних правопорушень з іншим родовим об'єктом;

- внесення змін до ст. 146 КК України шляхом розділу її на дві статті (з диференціацією способу вчинення злочину) [3, с.144].

Відстоюючи свою пропозицію, М.О. Акімов продовжує лінію аргументів і зазначає, що піставою реалізації першої пропозиції є те, що головною сутнісною рисою захоплення заручників є не саме по собі позбавлення потерпілого свободи, а спонукання третіх осіб до вчинення або невчинення тієї чи іншої дії як умови його звільнення. Таким чином, винна особа, завдаючи шкоди відносинам свободи, одночасно зазіхає і на відносини, що регулюють функціонування суспільства в цілому та кожного його члена окремо, тобто на відносини громадської безпеки. Законодавча конструкція диспозиції норми, характер та адресати вимог винної особи, той факт, що заручником може стати кожен, хто з тієї чи іншої причини опинився у певному місці та у певний час – все це свідчить, що вказане посягання завдає шкоди невизначеному широкому колу суспільних відносин, що забезпечують захист особи, її прав, свобод та законних інтересів, нормальну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій. Тому на нашу думку, норма про відповідальність за захоплення заручників має бути перенесена до розділу IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» Особливої частини КК України (під номером 258-6) [3, с.145].

До цієї пропозиції можна висунути як формальне, так і змістовне зауваження: з формальної точки зору наведене складно реалізувати, адже ст. 258-6 у КК України вже існує – Перетинання державного кордону з терористичною метою (введено Законом України від 21.03.2023 року). Змістовно ж виникає питання, а що реалізація цієї пропозиції змінює по суті – зміна розташування без зміни формулювання диспозиції фактично нічого не змінює, адже розмежувальна сила об'єкта дуже сумнівна. Не дивно, що вказані пропозиції піддаються критиці у спеціальній літературі. Так, А.В. Андрушко, реагуючи, відзначив, що неодноразово висловлювалася думка про необхідність перенесення цього діяння до

розділу IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» Особливої частини КК України, оскільки його основним безпосереднім об'єктом ніби то є громадська безпека. Із цим навряд чи можна погодитись, оскільки громадській безпеці, на відміну від особистої свободи, під час учинення захоплення заручника, шкода спричиняється не завжди. Отже, саме особиста свобода має визначати зміст безпосереднього об'єкта такого злочину [9, с.51].

Щоправда і наведена критика не є бездоганною. Так, наприклад і під час розбою шкода власності спричиняється не завжди, однак ніхто не оспорує того, що це є посягання на власність.

Більш обґрунтованою у контексті встановлення чітких розмежувальних ознак між посяганнями, передбаченими ст. ст. 146 та 147 КК України є інша пропозиція М.О. Акімова, яка полягає у зміні складу захоплення заручників: надання спонукання під час захоплення заручників значення конститутивної ознаки (невід'ємної складової) об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. Саме викладення її як диспозиції складеного кримінального правопорушення дозволить безпомилково відмежувати захоплення заручників від інших суміжних діянь і давати належну кримінально-правову оцінку скоєному. Враховуючи це, пише автор, ми пропонуємо змінити формулювання диспозиції простого складу цього посягання, виклавши її як «захоплення або тримання людини як заручника, поєднане із спонуканням ...». Це дозволить, по-перше, кваліфікувати дії винної особи (безпосередньо захоплення заручників та подальші вимоги, з якими пов'язується її звільнення) як єдине кримінальне правопорушення, без штучного утворення сукупності (тим більше, що санкція норми про захоплення заручників порівняно з іншими посяганнями, що можуть бути вчинені винною особою під час здійснення спонукання, все одно є більш суворою), і по друге, більш правильно визначати момент його фактичного закінчення [3, с.144-145].

І хоч це не змінить співвідношення між нормами, визначеними у ст. ст. 146 та 147 КК України як «загальна - спеціальна», однак переведе розмежувальні ознаки із суб'єктивної у об'єктивну площину.

Враховуючи наведене варто підтримати висловлену позицію зміни складу відповідного кримінального правопорушення, увівши до його об'єктивної сторони діяння – спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Подібною, але ще більш складною, є проблема розмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» та ст. 149 «Торгівля людьми» КК України. Враховуючи те, що ці склади містять спільні ознаки - це пара (група) ознак різних складів кримінальних правопорушень, кожна з яких є ознакою окремого складу кримінального правопорушення, зміст яких повністю або частково збігається [26, с.117] – проблема їх розмежування досить актуальна. З практичної точки зору наведену проблему можна проілюструвати такими ззовні подібними фабулами справ, які знайшли свою різну кримінально-правову оцінку у вироках судів України. Так, в одному випадку, який полягав у наступному: «ОСОБА_4 обвинувачується в тому, що упродовж осені 2018 року, усвідомлюючи наслідки своїх дій, вступив до організованої злочинної групи, яка виражалась в стабільних, міцних дружніх і близьких стосунках, внутрішніх зв'язках між її учасниками, існуванні певних правил поведінки, підтримання фізичної підготовки, спільної мети, яка базувалася на бажанні кожного з них отримувати стабільні незаконні прибутки шляхом заволодіння грошовими коштами громадян та вчиненням кримінальних правопорушень, пов'язаних із викраденням людей та незаконним позбавленням їх волі, створеної іншою особою, яка вирішила незаконно збагатитися за рахунок громадян, які страждають на наркотичну чи алкогольну залежність, та/або їх родичів, які здійснювали оплату, за ніби- то лікування від зазначених залежностей,

яке фактично не проводилось, зареєструвавши для злочинних цілей громадську організацію «Краще життя плюс» (далі «Центр») та орендувавши для цього житловий будинок з надвірними будівлями та земельною ділянкою по АДРЕСА_2. Як виконавець ОСОБА_4, відповідно до плану злочинної діяльності та розподілених ролей виконував злочинні накази іншої особи-організатора щодо здійснення охорони Центру з метою забезпечення утримання позбавлених волі громадян в Центрі та недопущення втечі з приміщення Центру. Крім того, ОСОБА_6 за вказівкою іншої особи-організатора надавав практичну допомогу іншим учасникам злочину, а саме, допомагав їм підкорити своїй волі потерпілих та забезпечити відбування останніми покарань, призначених їм як організатором, так і іншими учасниками організованої злочинної групи, за відмову від дотримання вимог і правил перебування в Центрі. Крім цього, ОСОБА_6, діючи з іншими особами-учасниками групи, із застосуванням обману, погроз та/або фізичної сили, забезпечували поміщення потерпілих у спеціально пристосовані приміщення «Центру», також забезпечували потерпілих мінімальними для життєдіяльності запасами продуктів харчування з метою утримання потерпілих у тому ж приміщенні тривалий час, здійснювали цілодобову охорону у вказаному приміщенні, спостерігали за потерпілими, не даючи останнім змоги покинути приміщення «Центру», чинили моральний тиск на потерпілих, обмежували останніх в телефонному зв'язку з їхніми родичами та безпосередньо контролювали час та зміст розмов незаконно викрадених та позбавлених волі осіб із їх родичами, щоб унеможливити витік інформації про незаконне позбавлення волі останніх та вчинення стосовно них інших незаконних дій. Так, 22 лютого 2019 року о 13 год. 09 хв. гр. ОСОБА_7 (зі змінними анкетними даними), прибувши до вищезазначеного центру, під час розмови із організатором в ході контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину повідомила останньому, що має чоловіка який страждає алкогольною залежністю та бажає, щоб він позбувся цієї недуги за допомогою курсу реабілітації у

реабілітаційному Центрі. Надалі, організатор погодився їй допомогти та повідомив умови реабілітації, з яких слідувало, що вартість курсу реабілітації становить 8000 грн., сплата яких проводиться готівковими або безготівковими коштами на картковий рахунок, термін та спосіб реабілітації не визначений, доставка залежного клієнта, як в разі відмови від добровільного прибуття, здійснюється примусово співробітниками «Центру» [39] – суд надав кримінально-правову оцінку за ч.2 ст. 146 КК України.

У іншому, подібному випадку, який виявився у тому, що «Обвинувачені ОСОБА_13 і ОСОБА_14, вступивши в попередню змову на початку 2016 року створили Громадську організацію «Центр соціальної допомоги «Квант Милосердя», яка розташована за адресою: Дніпропетровська область Дніпровський район сел. Дослідне вул. Авіаторів, буд. №13, куди почали шляхом обману під приводом надання допомоги поміщати соціально незахищених людей та безхатченків, з метою подальшої їх трудової експлуатації на підприємствах м. Дніпра. Так ОСОБА_14 взяв на себе обов'язки, в які входили: безпосередній пошук та вербування соціально незахищених осіб, зустрічатися з вказаними особами та використовуючи їх уразливий стан або обманом висловлювати обіцянки щодо надання житла та поліпшення побутових умов, не повідомляючи їм свої реальні злочинні наміри, а саме трудову експлуатацію на різних об'єктах м. Дніпро з метою збагачення за їх рахунок, а інший учасник кримінального правопорушення ОСОБА_13 посилаючись на віру в Бога та представляючись пастором, тим самим підсилюючи довіру останніх, а також в правильності прийнятого ними рішення про поміщення до Громадської організації «Центр соціальної допомоги «Квант Милосердя», яка розташована за адресою: Дніпропетровська область, Дніпровський район сел. Дослідне, вул. Авіаторів, буд. 13, з метою проходження начеб то реабілітації, використовуючи уразливий стан збіг складних особистих і сімейних обставин, а також обман вводив потерпілих в оману і повідомляв, що пропонувані умови значно поліпшать їх матеріальне становище та побутові умови, при цьому

приховав свої злочинні наміри трудової експлуатації на підприємствах м. Дніпра з метою збагачення. Наприклад, В подальшому ОСОБА_13 і ОСОБА_14 реалізуючи злочинний умисел, спрямований на здійснення торгівлі людьми, а саме трудової експлуатації, залучили ОСОБА_16 до роботи на сміттєзвалище, яке розташоване на ж/м Ігрень в м. Дніпро, за що в подальшому отримали грошову винагороду, яку витратили в своїх інтересах» [33] – суд надав іншу кримінально правову оцінку – ч.2 ст. 149 КК України.

Як бачимо, фактично подібні випадки відрізняються лише наявністю у другому прикладі реалізованої мети трудової експлуатації.

Отже, основною і чи не єдиною ознакою, яка дає теоретичну можливість розмежувати аналізовані склади посягання є також мета вчинення кримінального правопорушення – мета експлуатації, характерна для ст. 149 КК України і розкрита у примітці до цієї статті кримінального закону.

У контексті проблем розмежування складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з позбавленням волі між собою, важливо також висловитись з приводу розмежування незаконного позбавлення волі або викрадення людини з підміною дитини (ст. 148 КК України) та незаконним поміщенням в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК України). Ні у спеціальній літературі, ні тим більше у практиці правозастосування, особливих складнощів розмежування цих складів не викликає. Практична складова відсутності відповідної проблеми, і як наслідок – теоретична її складова, полягає у фактичній відсутності кримінальних проваджень за статтями 148 та 151. За останні п'ять років (2019 – 2023 рр.) в Єдиному державному реєстрі судових рішень нами не було виявлено жодного вироку за кримінальні правопорушення, передбачені цими нормами.

Вище у роботі було висловлено пропозицію виключити із КК України ст. 151. Однак, допоки така стаття у кримінальному законі існує, теоретично можуть виникнути випадки потреби її розмежування на практиці.

У науці кримінального права модна зустріти твердження про те, що найбільш складним є розмежування підміни дитини із викраденням малолітнього (ч.2 ст. 146 КК України), а також з торгівлею людьми, вчиненою щодо неповнолітнього (ч.2 ст. 149), щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчиненою щодо малолітнього (ч.3 ст. 149) [10, с.4]. Вирішуючи це розмежування, А.В. Андрушко пропонує виходити з того, що визначальне значення для розмежування має дослідження об'єктивної сторони відповідних складів, передусім специфіки суспільно небезпечного діяння. Так, відмінності у об'єктивній стороні підміни дитини та викрадення малолітнього полягають в способі вчинюваних дій: при викраденні він може бути як таємним, так і відкритим, в т.ч. насильницьким, тоді як підміна дитини обов'язково вчиняється таємно для батьків дитини, але не обов'язково для інших осіб. Крім того, при викраденні відбувається заволодіння потерпілим та його переміщення з того місця, де він знаходиться, до іншого, тоді як при підміні дитини відбувається заміна чужої дитини іншою чужою або своєю дитиною. Дії, що утворюють об'єктивну сторону купівлі продажу людини (в т.ч. дитини), вчиняють дві особи – продавець і покупець, чого немає при підміні дитини, де відбувається заміна дитини, а не її купівля-продаж. При взаємному добровільному та безоплатному обміні дітьми має місце добровільна обопільна угода, тоді як при вчиненні підміни однієї дитини іншою батьки однієї або ж обох дітей не знають про факт підміни [11, с.12-15]. Видається, що у випадку, коли відповідна ситуація виникне на практиці, доцільно буде користатись висловленими вище міркуваннями.

Щодо наступного блоку питань розмежування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, нагадаємо, що мова буде йти про відмежування їх від суміжних складів посягань, які не містять у структурі безпосереднього об'єкта посягання волі людини.

Частину проблем, які виникають саме у цій сфері, ми розглянули у попередньому підрозділі, коли характеризували такий засіб

диференціації кримінальної відповідальності, як конструювання кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі. Справді, законодавець часом використовує такі формулювання кваліфікуючих ознак, застосування яких неодмінно тягне за собою проблему кваліфікації вчиненого за сукупністю, або ж розв'язання конкуренції частини і цілого або загальної та спеціальної норми.

Ця тенденція була багаторазово помічена у спеціальній літературі. Зокрема зазначалося, що на окрему увагу заслуговує питання кримінально-правової оцінки насильства у разі посягання на свободу особи. У ч.2 ст. 146 КК України передбачені кваліфікуючі обставини вчинення цього кримінального правопорушення – «способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого», «що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань» та «протягом тривалого часу» [3, с.148]. Крім того, ставиться питання про те, що Кваліфікацію як фізичного, так і психічного насильства під час захоплення заручників, на нашу думку, можна значно спростити. Для цього слід доповнити ст. 147 КК України кваліфікуючою ознакою «...поєднане з насильством, яке є небезпечним для життя чи здоров'я, чи погрозою застосування такого насильства...» (з одночасним виключенням ознаки «...поєднане з погрозою знищення людей...»). У такому разі спричинення легких тілесних ушкоджень, що не призвели до короткочасного розладу здоров'я або короткочасної втрати працездатності, а так само удару чи побоїв, які не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння, охоплюватиметься простим складом кримінального правопорушення. Заподіяння ж легких тілесних ушкоджень, що спричинили незначний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності, або вчинення інших насильницьких дій, що не призвели до вказаних наслідків але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння (а так само і погроза ними) ми пропонуємо визнати кваліфікованою обставиною захоплення заручників [3, с.149].

Реалізація згаданих пропозицій без сумнівів спростила б кваліфікацію, однак зараз проблема інкримінування вчинених кримінальних правопорушень проти здоров'я особи під час посягання на волю людини повинна вирішуватись із урахуванням наведених вище правил подолання конкуренції кримінально-правових норм та із урахуванням принципу повноти кримінально-правової кваліфікації. При цьому, однак, не варто забувати про можливість вчинення кримінальних правопорушень у так званій реальній сукупності, на яку правила подолання конкуренції кримінально-правових норм не поширюються. Так, видається цілком вірною кваліфікація, наведена у вирокі Зінківського районного суду Полтавської області, який застосував ч.1 ст. 146 та ч.2 ст. 125 КК України до таких обставин: «4.12.2018 року близько 14 год. на плесі озера Артополот, що розташоване між с. Качанове та с. Розбишівка Гадяцького району ОСОБА_5 на ґрунті особистих неприязних відносин умисно наніс ОСОБА_6 по голові близько чотирьох ударів кулаками рук та два удари ногами, після чого залишив останнього. 24.12.2018 року ОСОБА_5, взявши предмет схожий на пістолет, знову направився до озера Артополот, та близько 15 год. 00 хв. зустрів ОСОБА_7 на ґрунтовій дорозі, що сполучає вказане озеро та с. Качанове Гадяцького району Полтавської області і тримаючи в руці предмет зовні схожий на пістолет умисно наніс ОСОБА_6 удар по обличчю, від якого останній впав на спину. Після цього, ОСОБА_5, схилившись над потерпілим умисно наніс декілька ударів предметом зовні схожим на пістолет, який тримав у руці по голові ОСОБА_6. За описаних обставин ОСОБА_5, відповідно до висновку судово-медичної експертизи № 250 від 10.01.2019 року умисно спричинив ОСОБА_6 тілесні ушкодження у вигляді: гематоми чола справа, правої вушної раковини, лівої вушної раковини, правої щоки, з переходом у виличну ділянку, обох повік правого ока, носа, обох повік лівого ока, з переходом у виличну ділянку; рани спинки носа та чола по середній лінії, рани чола по середній лінії, які як в своїй сукупності так і кожне

окремо кваліфікуюся як легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я.

24.12.2018 року, близько 15 год., поблизу с. Качанове Гадяцького району, на ґрунтовій польовій дорозі, що сполучає даний населений пункт озером Артополот, розташованим між с. Качанове та с. Розбишівка Гадяцького району Полтавської області, ОСОБА_5 після спричинення тілесних ушкоджень ОСОБА_6, схопив останнього за верхній одяг та з погрозами нанесення тілесних ушкоджень та застосування предмета, зовні схожого на пістолет підтягнув його до автомобіля «AUDI A6», номерний знак на іноземній реєстрації НОМЕР_1 і відкрив багажне відділення даного транспортного засобу, подолавши волю потерпілого до активного опору, змусив всупереч його волі сісти до багажного відділення автомобіля «AUDI A6», номерний знак на іноземній реєстрації НОМЕР_1, де в подальшому незаконно утримував, протягом 40 хв., перевізши на значне віддалення від даного місця, відпустив останнього. Вказаними протиправними діями ОСОБА_5 позбавив потерпілого ОСОБА_6 вільно пересуватися та обирати за власною волею своє місце знаходження» [35]. У цій справі ми маємо типову реальну сукупність, яка цілком вірно кваліфікована судом першої інстанції.

Щодо реальної сукупності кримінальних правопорушень, то у судовій практиці можна знайти декілька прикладів її класичного виразу. У контексті теми цієї монографії найбільш відомим за останні роки став приклад із так званим «луцьким терористом». Так, відому подію, яка відбулася у м. Луцьку у 2020 році суд оцінив за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч.2 ст.147, ч.1 ст. 258, ч.1 ст. 259, ч.1 ст. 263, ч.2 ст. 263, ч.1 ст. 280, ч.3 ст. 289, ст. 348 КК України і призначив покарання у виді позбавлення волі строком на тринадцять років [37].

Про можливість такої сукупності кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі та транспортних кримінальних правопорушень зазначалося і у спеціальній літературі: захоплення заручників здійснюється як самотійно, так і в сукупності

з іншими кримінальними правопорушеннями, у тому числі з кримінальними правопорушеннями, які посягають на безпеку руху та експлуатації транспорту. Воно супроводжується захопленням (заволодінням) транспортних засобів, транспортної інфраструктури, їх пошкодженням, які слугують місцем вчинення цього кримінального правопорушення, утриманням заручників, їх транспортуванням тощо. Кримінально-правова заборона діянь щонайперше передбачена ст. ст. 278 (Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна), 279 (Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства), 280 (Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків), 289 КК України (Незаконне заволодіння транспортним засобом) [18, с.13].

Теоретично можна сконструювати й інші ситуації, які потребуватимуть відмежування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі від інших кримінально-протиправних посягань. Так, у спеціальній літературі розглядаються такі випадки розмежування:

- за об'єктивною стороною захоплення заручників подібне до піратства (ст. 446 КК), тим паче, що іноді перше кримінальне правопорушення може бути логічним продовженням іншого (якщо піратство вчиняється з метою захоплення заручників). Відрізнити перше від другого дозволяє діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони цих посягань (піратство полягає у насильстві щодо пасажирів та екіпажу, їх пограбуванні та інших ворожих діях; захоплення заручників – у захопленні або триманні особи з подальшим спонуканням третіх осіб до вчинення або утримання від вчинення певної дії як умови її звільнення). Крім цього, обов'язковою ознакою піратства є місце вчинення кримінального правопорушення (відкрите море поза межами територіальних вод будь-якої держави), а захоплення заручників – є мета його вчинення (спонукання визначених диспозицією норм осіб до вчинення або утримання від вчинення певної дії як умови звільнення потерпілого) [57, с.50];

- давання експертом-психіатром під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді завідомо неправдивого висновку, на підставі якого особа поміщається в психіатричний заклад, кваліфікується за ст.384 КК України. Службова ж особа, яка не є лікарем, якщо вона дала вказівку помістити психічно здорову людину в психіатричний заклад, повинна нести відповідальність за такі дії за ст.364 КК України, а суддя, якщо він виніс завідомо неправосудну постанову про направлення особи на примусове лікування, за ст. 375 КК України [67, с.115-116];

- незаконне усиновлення та торгівля людьми (ст. 149 КК) є двома видами одного й того ж кримінального правопорушення, родовою ознакою яких є незаконне поводження з людиною (дитиною). Незаконне усиновлення – це форма та спосіб прикриття незаконної угоди щодо дитини, використання дитини (у тому числі й для наживи), як об'єкта (предмета) незаконної угоди. Склади торгівлі людьми та незаконного усиновлення є спорідненими суміжними складами кримінальних правопорушень, а тому ми не можемо погодитись із думкою деяких науковців про їх співвідношення як загального та спеціального складів кримінальних правопорушень. Ці два склади злочину не можуть утворювати ідеальної сукупності, оскільки матиме місце конкуренція, але не такий її вид, як конкуренція загальної та спеціальної норми, а конкуренція двох спеціальних норм, яка, в свою чергу, виключає можливість ідеальної сукупності цих двох кримінальних правопорушень [224, с.133].

Наведені міркування, звісно, заслуговують на увагу та урахування у виробленні рекомендацій щодо відмежування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, але потребують, як на мене, досить серйозних уточнень. Так, наприклад, говорячи про співвідношенням із піратством, варто наголосити на тому, що захоплення екіпажу чи пасажирів судна як заручників або інше поневолення таких осіб є лише одним із можливих проявів «ворожих дій» щодо потерпілих і потребуватиме, як видається, кваліфікації за сукупністю із ст. 147 або

147 КК України у всіх випадках, оскільки становить собою самостійне кримінально-протиправне діяння.

Щодо службової особи, яка надала вказівку помістити психічно здорову людину в заклад з надання психіатричної допомоги, відповідати за ст. 364 вона буде лише за наявності всіх необхідних ознак цього складу кримінального правопорушення: й наслідків у вигляді істотної шкоди у розумінні положень примітки до ст. 364, й мети одержання неправомірної вигоди. Крім того, якщо це працівник правоохоронного органу, за наявності необхідних ознак, не виключена й кваліфікація за ст. 365 КК України. Щодо судді, то варто нагадати, що ст. 375 КК України визнана Конституційним Судом України такою, що не відповідає Конституції України, а у липні 2023 року – взагалі виключена з КК України. Тому за таку поведінку представників Феміди відповідальність повинна наставати також за ст. 364 КК України, зрозуміло, за наявності інших необхідних ознак кримінального правопорушення.

Щодо співвідношення складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 149 та 164 КК України, не можна погодитись із автором із визначенням співвідношення норм, закріплених у відповідних статтях – як кількох спеціальних норм між собою і неможливості ідеальної сукупності відповідних правопорушень. Якщо ми говоримо про конкуренцію спеціальних норм, необхідно визначитися із тим, яка норма є загальною для цих посягань. Якщо такої норми немає, то й посягання непередбачені не спеціальними нормами. Тому висновки автора є недостатньо аргументовані.

Таким чином, проводячи розмежування складів кримінальних правопорушень між собою та відмежування їх від суміжних складів, слід:

- 1) визначення характер співвідношення між цими складами та кримінально-правовими нормами, що їх передбачають;
- 2) видами таких співвідношень можуть бути:
 - а) суміжні склади – склади які містять ознаки, що виключають їх одночасне застосування (наприклад, різні форми вини);

б) конкуренція кримінально-правових норм у всіх її різновидах: загальної та спеціальної норми, частини і цілого, кількох спеціальних норм між собою. При цьому немає значення, чи передбачені конкуруючі норми в різних частинах однієї статті Особливої частини КК України, чи у різних статтях одного розділу Особливої частини, чи, навіть у різних розділах Особливої частини КК України;

в) різні склади кримінальних правопорушень, які вимагатимуть кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень у всіх її різновидах (реальній та ідеальній сукупності);

3) застосувати вироблені у теорії кримінального права правила розв'язання відповідної ситуації кримінально-правової кваліфікації: провести розмежування; розв'язати конкуренцію кримінально-правових норм застосувавши спеціальну норму або норму про ціле. При цьому варто пам'ятати, що статті, які містять норми, що можуть перебувати у конкуренції можна застосувати одночасно лише у випадку реальної сукупності кримінальних правопорушень.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи викладене у цьому розділі, варто наголосити, що проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень, які пов'язані із незаконним позбавленням волі, лежать у площині їх розмежування між собою та відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень.

1. У монографії підтримана наукова концепція, яка полягає у тому, що розмежування складів кримінальних правопорушень взагалі відбувається на трьох рівнях:

- на рівні конструювання складу кримінального правопорушення, що здійснюється у процесі законотворчої діяльності;
- на рівні тлумачення кримінального закону;
- на рівні застосування кримінального закону, що здійснюється у процесі кримінально-правової кваліфікації.

2. На рівні законотворчої діяльності розмежування складів будь-яких кримінальних правопорушень, у тому числі й кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі людини, є процесом, який змістовно означає диференціацію кримінальної відповідальності.

3. Засобами диференціації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним позбавленням волі, є виділення кваліфікованих складів та спеціальних норм, які містять склади кримінальних правопорушень, які посягають на свободу особи. Ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення виступають засобом диференціації кримінальної відповідальності і у зв'язку із цим іманентно наділені ознаками, які характерні саме для цього інструменту кримінально-правового регулювання. Вони не створюють нової кримінально-правової заборони, натомість змінюють конкретний прояв її кримінальної протиправності та, відповідно, караності вчиненого.

Використання ж законодавцем спеціальних норм також є проявом диференціації кримінальної відповідальності. Відмінність цього засобу диференціації від використання ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення, як видається, полягає у тому, наскільки істотно ознаки, які впливають на ступінь суспільної небезпечності – обумовлюють потребу створення нової, більш суворої санкції, – здатні впливати на характер суспільної небезпеки – перетворювати правове значення об'єкта посягання у структурі безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення. Якщо ознака, що обтяжує відповідальність, впливає лише на ступінь суспільної небезпеки – конструюється кваліфікований та особливо кваліфікований склад; якщо ж ця ознака перетворює основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення на додатковий безпосередній – конструюється спеціальна норма, яка розміщується у іншому Розділі Особливої частини КК України.

4. У монографії проведено групування ознак, що кваліфікують кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним позбавленням

волі за специфікою їх впливу на кримінально-правову кваліфікацію. Видається, що така класифікація матиме безпосереднє кримінально-правове значення, оскільки «включатиме» різноманітні механізми кримінально-правової кваліфікації, що залежатимуть від тих ситуацій правозастосування, які обумовлені відповідними класифікаційними групами. Враховуючи наведене, виокремлено такі групи ознак, які кваліфікують кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі:

1) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації множинності кримінальних правопорушень: повторно (ч.2 ст. 149 КК України);

2) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні: за попередньою змовою групою осіб (ч.2 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 149 КК України); організованою групою (ч.3 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 147 КК України; ч.3 ст. 149 КК України);

3) ознаки, які вимагають застосування правил подолання конкуренції частин і цілого або поглинання кримінальних правопорушень: способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч.2 ст. 146 КК України); таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань (ч.2 ст. 146 КК України); із застосуванням зброї (ч.2 ст. 146 КК України); такі, що спричинили тяжкі наслідки (ч.3 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 147 КК України; ч.3 ст. 149 КК України; ч.2 ст. 151 КК України, ч.3 ст. 371 КК України); поєднані з погрозою знищення людей (ч.2 ст. 147 КК України); поєднане з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.2 ст. 149 КК України); поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.3 ст. 149 КК України); поєднані із погрозою застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.3 ст. 149 КК України);

4) ознаки, які є типовими ознаками, що кваліфікують кримінальне правопорушення, створюють простий кваліфікований склад і

вимагають застосування правил подолання конкуренції загальної та спеціальної норм: щодо малолітнього (ч.2 ст. 146 КК України, ч.3 ст. 149 КК України); з корисливих мотивів (ч.2 ст. 146 КК України, ч.3 ст. 371 КК України); щодо двох чи більше осіб (ч.2 ст. 146 КК України); здійснюване протягом тривалого часу (ч.2 ст. 146 КК України); щодо неповнолітнього (ч.2 ст. 147 КК України, ч.2 ст. 149 КК України); щодо кількох осіб (ч.2 ст. 149 КК України); службовою особою з використанням службового становища (ч.2 ст. 149 КК України); поєднане із погрозою застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.2 ст. 149 КК України); щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками (ч.3 ст. 149 КК України); в інших особистих інтересах (ч.3 ст. 371 КК України).

Проведено кримінально-правову характеристику змісту наведених ознак, що кваліфікують кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним позбавленням волі.

5) У монографії запропоновано універсальний алгоритм, який варто використовувати у всіх випадках розмежування складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, та відмежуванням їх від суміжних складів. Він полягає у послідовній сукупності таких операцій:

- 1) визначення характер співвідношення між цими складами та кримінально-правовими нормами, що їх передбачають;
- 2) видами таких співвідношень можуть бути:
 - а) суміжні складі – складі які містять ознаки, що виключають їх одночасне застосування (наприклад, різні форми вини);
 - б) конкуренція кримінально-правових норм у всіх її різновидах: загальної та спеціальної норми, частини і цілого, кількох спеціальних норм між собою. При цьому немає значення, чи передбачені конкуруючі норми в різних частинах однієї статті Особливої частини КК України, чи у різних статтях одного розділу Особливої частини, чи, навіть у різних розділах Особливої частини КК України;

в) різні склади кримінальних правопорушень, які вимагатимуть кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень у всіх її різновидах (реальній та ідеальній сукупності);

3) застосувати вироблені у теорії кримінального права правила розв'язання відповідної ситуації кримінально-правової кваліфікації: провести розмежування; розв'язати конкуренцію кримінально-правових норм застосувавши спеціальну норм або норму про ціле. При цьому варто пам'ятати, що статті, які містять норми, що можуть перебувати у конкуренції можна застосувати одночасно лише у випадку реальної сукупності кримінальних правопорушень.

ВИСНОВКИ

Актуальність комплексної кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним позбавленням волі, заявлена у вступі до цієї роботи, повністю підтвердилася у ході дослідження.

Розкриття загальних засад дослідження проблем кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, дало можливість констатувати такі важливі положення, які лягли у основу подальших етапів наукової розвідки:

1) дослідження стану наукової розробки проблем кримінальної відповідальності за злочини, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині показали, що попри ґрунтовне опрацювання окремих складів кримінальних правопорушень проти особистої свободи людини, недостатньо уваги приділено проблемам кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК), захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК) та захоплення журналіста як заручника (ст. 349¹ КК), завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК), злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК);

2) аналіз стану, структури та динаміки злочинності, пов'язаної із незаконним позбавленням волі, дає підстави для висновку про те, що зазначений стан речей пов'язаний не з фактичною відсутністю цих діянь в об'єктивній дійсності, а з іншими факторами, зокрема з недосконалою редакцією перерахованих норм, що ускладнює їх застосування, а також із відсутністю політичної волі для адекватної кримінально-правової оцінки протиправних діянь, вчинених в процесі мобілізації;

3) якщо узагальнювати проблеми соціальної обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним позбавленням волі, є

достатні підстави констатувати, що діяння, пов'язані з незаконним позбавленням волі, такі, як незаконне поневолення людини, насильницьке зникнення, захоплення заручників, торгівля людьми, та злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, характеризуються суспільною небезпечністю, яка визначається, як об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками даних актів поведінки. Більше того, необхідність у встановленні кримінально-правових заборон в українському законодавстві залежить від міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна перед міжнародною спільнотою;

4) безпосереднім предметом аналізу у роботі визначено наступну сукупність кримінальних правопорушень, які знаходяться в чотирьох розділах Особливої частини КК:

розділ III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»:

- незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК);
- насильницьке зникнення (ст. 146¹ КК);
- захоплення заручників (ст. 147 КК);
- торгівля людьми (ст. 149 КК);
- незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (ст. 151 КК);

розділ XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів»:

- захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК);
- захоплення журналіста як заручника (ст. 349¹ КК);

розділ XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя»:

- завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК);

розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»:

- злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК).

Проведення юридичного аналізу виокремлених вище складів кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, дало можливість зробити наступні висновки:

5) дослідження об'єкта складів відповідних посягань показало, що зміст поняття «позбавлення волі» на рівні кримінального закону фактично зводиться до позбавлення можливості вільного вибору свого місця перебування (особистої свободи, свободи пересування). Поняття «воля», при цьому, слід тлумачити як синонім поняття «особиста свобода» та антонім слів «неволя» та «рабство»; як право кожної людини перебувати не під арештом, не бути ув'язненою, не перебувати в неволі. У монографії доводиться обґрунтованість використання в тексті кримінального закону терміну «поневолення людини», що досить чітко вказуватиме на зміст суспільно небезпечного діяння, яке ним описане, – позбавлення людини свободи пересування та права вільного вибору місця свого перебування.

Враховуючи наведене у роботі зроблено такі пропозиції: а) назву Розділу III Особливої частини КК України викласти у такій редакції «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи, честі та гідності особи»; б) у назві та диспозиції частини 1 статті 146 КК України слова «Незаконне позбавлення волі» замінити словами «Незаконне поневолення»; в) в частині 1 статті 146-1, частині 1 статті 444 КК України слова «позбавлення волі» замінити словом «поневолення»; г) назву покарань «позбавлення волі на певний строк» та «довічне позбавлення волі» замінити відповідно на «ув'язнення на певний строк» та «довічне ув'язнення»; назву покарання «обмеження волі» замінити на «обмеження особистої свободи»;

б) дослідження структури об'єкта складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, дало можливість резюмувати, що суспільні відносини, які забезпечують особисту свободу, свободу пересування, право вільного вибору місця свого перебування, є основним безпосереднім об'єктом в складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 146, 146¹, 147, 149, 151 КК України; у складах кримінальних правопорушень, передбачених статтями 349, 349¹, 371, 444 КК України, вони

виступають додатковим безпосереднім об'єктом. При цьому, лише в складі кримінального правопорушення, який закріплений статтею 444 КК України, вони є додатковим факультативним об'єктом. Крім того доведено помилковість розміщення складу «Захоплення журналіста як заручника» (як і інших складів кримінальних правопорушень проти журналістів) у системі Особливої частини КК України, а отже, суспільні відносини, що забезпечують охорону авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, не слід визнавати ані родовим, ані безпосереднім об'єктом цього складу кримінального правопорушення. Єдиним об'єктом, на який посягає закріплений статтею 349-1 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу журналіста, його свободу пересування, право вільного вибору ним місця свого перебування, що, своєю чергою, свідчить про можливість виключення ст. 349-1 з КК України;

7) непослідовність законодавця у позначенні такої ознаки об'єкта складів аналізованих посягань термінами «особа» і «людина» долається запропонованими змінами до ст. 151 та ст. 371 КК України. Ці зміни варто було б реалізувати у разі відхилення інших пропозицій, які виникли у результаті проведення дослідження – взагалі виключити ст. 151 та ст. 371 КК України з кримінального закону як такі, що відображають надмірність кримінально-правової регламентації відповідальності за посягання на особисту свободу людини;

8) ключове для цього дослідження поняття «позбавлення волі» із урахуванням наукового опрацювання ознак об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, які пов'язані із такою поведінкою, характеризується сукупністю таких істотних ознак:

- це активна чи пасивна поведінка
- ця поведінка спрямована на утримування іншої особи в певному місці
- особа, яку утримують, не бажає перебувати в цьому місці
- особа, яку утримують, не може самотійно покинути це місце (тобто вона позбавлена свободи пересування та можливості вільного вибору місця свого перебування).

Враховуючи наведене у роботі під позбавленням волі (поневоленням) слід розуміти дію чи бездіяльність, спрямовану на утримування особи в місці, в якому вона не бажає перебувати, внаслідок чого така особа позбавляється можливості вільно пересуватися та самостійно обирати місце свого перебування;

9) обсяг поняття «позбавлення волі» включає в себе як законне, так і незаконне позбавлення волі (поневолення), адже охоплює усі можливі випадки позбавлення волі, яким притаманні вказані вище ознаки. Для звуження обсягу цього поняття лише до тих випадків, які є кримінально-караними, потрібно додати ще одну ознаку – «протиправність», або ж «незаконність». З метою реалізації цієї пропозиції, запропоновано доповнити окремі диспозиції кримінально-правових норм вказівкою на незаконність, а саме: а) частину 1 статті 146-1 КК України доповнити словом «Незаконні» перед словами «арешт, затримання»; б) частину 1 статті 444 КК України доповнити словом «незаконне» перед словами «позбавлення волі» (поневолення);

10) у результаті дослідження проблем суб'єкта складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, у КК України виявлено низку системних проблем із визначенням ознак цього елементу складу кримінального правопорушення. З метою усунення виявлених суперечностей, у роботі запропоновано виключити примітку до ст. 127 КК України;

11) дослідження проблем визначення змісту ознак суб'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, дало можливість запропонувати низку змін до КК України, які пов'язані саме із уточненням наявності та змісту відповідних ознак: а) відсутність вказівки на мету в ч. 2 ст. 444 КК України спричиняє можливість різнотлумачень її змісту. Задля точності і уникнення дискусійності щодо цього тлумачення, а отже і задля єдності правозастосування, запропоновано доповнити частину 2 статті 444 словами «з тією самою метою» після слів «цієї статті»; б) висловлено аргументи на користь пропозиції про виключення вказівки на «особисті мотиви» та «особисті інтереси» із тексту усіх тих кримінально-правових норм, в яких вони використовуються, а саме із

статей 148, 172, 232, з частини 1 статті 319, частини 1 статті 357, статті 365-3 КК України;

12) із урахуванням аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із позбавленням волі, доведено недоцільність існування низки кримінально-правових норм та запропоновано виключити із КК України: 1) статтю 151 КК України; 2) статтю 349 та 349-1 КК України; 3) статтю 371 КК України (доповнивши частину 3 статті 146 такою кваліфікуючою ознакою, як «вчинене службовою особою з використанням службового становища»). Крім того, у роботі запропоновано низку інших змін та доповнень до КК України, які узагальнено представлені у додатку.

Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень, що пов'язані із незаконним позбавленням волі, лежать у площині їх розмежування між собою та відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень. Розгляд цих проблем дав можливість зробити такі висновки:

13) на рівні законотворчої діяльності розмежування складів будь-яких кримінальних правопорушень, у тому числі й кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі людини, є процесом, який змістовно означає диференціацію кримінальної відповідальності. При цьому засобами диференціації кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані із незаконним позбавленням волі, є виділення кваліфікованих складів та спеціальних норм, які містять склади кримінальних правопорушень, які посягають на свободу особи.

14) виокремлено та проаналізовано такі групи ознак, які кваліфікують злочини, що пов'язані із незаконним позбавленням волі: а) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації множинності кримінальних правопорушень: повторно (ч.2 ст. 149 КК України); б) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні: за попередньою змовою групою осіб (ч.2 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 149 КК України); організованою групою (ч.3 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 147 КК України; ч.3 ст. 149 КК України); в) ознаки, які вимагають застосування правил

подолання конкуренції частин і цілого або поглинання кримінальних правопорушень: способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч.2 ст. 146 КК України); таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань (ч.2 ст. 146 КК України); із застосуванням зброї (ч.2 ст. 146 КК України); такі, що спричинили тяжкі наслідки (ч.3 ст. 146 КК України, ч.2 ст. 147 КК України; ч.3 ст. 149 КК України; ч.2 ст. 151 КК України, ч.3 ст. 371 КК України); поєднані з погрозою знищення людей (ч.2 ст. 147 КК України); поєднане з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.2 ст. 149 КК України); поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.3 ст. 149 КК України); поєднані із погрозою застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.3 ст. 149 КК України); г) ознаки, які є типовими ознаками, що кваліфікують кримінальне правопорушення, створюють простий кваліфікований склад і вимагають застосування правил подолання конкуренції загальної та спеціальної норм: щодо малолітнього (ч.2 ст. 146 КК України, ч.3 ст. 149 КК України); з корисливих мотивів (ч.2 ст. 146 КК України, ч.3 ст. 371 КК України); щодо двох чи більше осіб (ч.2 ст. 146 КК України); здійснюване протягом тривалого часу (ч.2 ст. 146 КК України); щодо неповнолітнього (ч.2 ст. 147 КК України, ч.2 ст. 149 КК України); щодо кількох осіб (ч.2 ст. 149 КК України); службовою особою з використанням службового становища (ч.2 ст. 149 КК України); поєднане із погрозою застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких (ч.2 ст. 149 КК України); щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками (ч.3 ст. 149 КК України); в інших особистих інтересах (ч.3 ст. 371 КК України);

14) відмінність конструювання спеціальних норм як засобу диференціації кримінальної відповідальності від використання ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення, полягає у тому, наскільки істотно відповідні ознаки здатні впливати на характер суспільної небезпеки – перетворювати правове значення об'єкта

посягання у структурі безпосереднього об'єкта злочину. Якщо ознака, що обтяжує відповідальність, впливає лише на ступінь суспільної небезпеки – конструюється кваліфікований склад; якщо ж ця ознака перетворює основний безпосередній об'єкт злочину на додатковий чи факультативний безпосередній – конструюється спеціальна норма, яка розміщується у іншому Розділі Особливої частини КК України;

15) запропоновано універсальний алгоритм, який варто використовувати у всіх випадках розмежування складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, та відмежуванням їх від суміжних складів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О.В. Відмінність торгівлі людьми від незаконного позбавлення волі або викрадення людини та насильницького зникнення. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (9 листопада 2018 р.) / упор. О.В. Авраменко, С.С. Гнатюк, І.В. Красницький, С.І. Мельник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 5-6.
2. Акімов М. Відмежування захоплення заручників від незаконного позбавлення волі та викрадення людини. *Вісник прокуратури*. 2002. № 2 (14). С. 33–37.
3. Акімов М.О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2018. № 1 (3). С. 141–151.
4. Акімов М.О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 209 с.
5. Алексеев С.С. Структура советского права. Москва: Юридическая литература, 1975. 264 с.
6. Андрушко А.В. «Тривалий час» як оцінне поняття у ч.2 ст. 146 Кримінального кодексу України. *Кримінальний кодекс України 2001 року: 20 років після прийняття. Збірка тез доповідей учасників круглого столу 29 квітня 2021 року*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. С. 93-95.
7. Андрушко А.В. Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження). Дисертація... доктора юридичних наук. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. 675 с.
8. Андрушко А.В. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги: монографія. Ужгород: РІК-У, 2019. 228 с.
9. Андрушко А.В. Розмежування незаконного позбавлення волі або викрадення людини та захоплення заручників. *Науковий*

вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. Випуск 6. Том 3. 2017. С.48-52.

10. Андрушко А.В. Розмежування підміни дитини із суміжними складами кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Науковий вісник публічного та приватного права.* Випуск 5, том 3, 2018. С.3-9.

11. Андрушко А.В. Розмежування торгівлі людьми та підміни дитини. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми. Матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозиуму (Івано-Франківськ, 12-13 квітня 2019 р.).* Івано-Франківськ, 2019. С.12-15.

12. Андрушко А.В. Теоретико-правові засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте, 2020. 560 с.

13. Андрушко А.В. Типові помилки при кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції.* Львів, 8 листопада 2019. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С.11-13.

14. Байда А.О., Комасюк І.С. Питання кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. *Актуальні проблеми держави і права.* 2018. Вип. 81. С. 3–8; Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука.* 2015. № 10 (52). С. 109–120.

15. Балобанова Д.О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення. Монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 358 с.

16. Балобанова Д.О. Сучасні вимоги до законотворчості у сфері кримінального права. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19 жовтня 2017 р.)* / відп. ред.: В.О. Туляков, Є.Л. Стрельцов. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. с. 210-218.

17. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: ОНЮА, 2007. 208 с.

18. Бантишев О.Ф., Романюк Б.В. Захоплення заручників шляхом вчинення кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. *Повітряне, космічне, екологічне право. Юридичний вісник*. 2015. № 4(37). С.12-17.
19. Бантышев А.Ф. Конституция Украины и некоторые вопросы ответственности за преступления против личной свободы человека по проекту УК Украины. *Злочини проти особистої волі людини: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.)* / під ред. В.В. Сташиса. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 26–28.
20. Баулін Ю.В. Система кримінальних правопорушень проти особистої волі людини. *Злочини проти особистої волі людини: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.)* / під ред. В.В. Сташиса. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 23–26.
21. Бойко Н.В. Ответственность за незаконное лишение свободы по советскому уголовному праву: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1989. 164 с.
22. Борисов В.І. Злочини проти волі, честі та гідності особи. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості (Лекція 6 та 7). Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. 32 с.
23. Борисов В.І., Козак В.А. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини: характеристика складу злочину. *Альманах кримінального права: збірник статей. Вип. 1* / відповід. ред. П.П. Андрушко, П.С. Берзін. Київ: Правова єдність, 2009. С. 151–171.
24. Брич Л.П. Проблема мети експлуатації людини у розмежуванні торгівлі людьми з іншими складами кримінальних правопорушень. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми: Україна та світ: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (8 жовтня 2021 року)*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С.25-27/
25. Брич Л.П. Середовища здійснення розмежування складів кримінальних правопорушень та відмежування складів кримінальних

правопорушень від складів адміністративних правопорушень. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 2. 2006. С. 132-137.

26. Брич Л.П. Теорія розмежування складів кримінальних правопорушень: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.

27. Броневицька О.М. Відповідність положень чинного Кримінального кодексу України про відповідальність на особисту свободу особи вимогам міжнародно-правових актів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2010. № 3. С. 322–323.

28. Буряк К.М. Злочини проти професійної діяльності журналістів в Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2018. 251 с.

29. Вежитчаніна А.А., Ткаченко І.М. Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 146 та 147 КК України, а саме незаконного позбавлення волі або викрадення людини та захоплення заручників. *Здоров'я і суспільство. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кропивницький, 5 листопада 2020 року. Кропивницький, 2020. С. 171-175.

30. Вербенський М.Г., Мінка Т.П., Негодченко Д.О. Протидія торгівлі людьми в Україні: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 236 с.

31. Вирок Богодухівського районного суду Харківської області від 19.10.2021 у справі № 1-кп/613/1/21. <https://reyestr.court.gov.ua/>.

32. Вирок Городенківського районного суду Івано-Франківської області від 04.02.20 у справі № № 1-кп/342/24/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

33. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 11.02.20 у справі № 1-кп/175/161/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

34. Вирок Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області 20.02.19 у справі 1-кп/208/402/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

35. Вирок Зіньківського районного суду Полтавської області від 25.04.19 у справі № 1-кп/530/56/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
36. Вирок Зміївський районний суд Харківської області від 14.01.2022 у справі № 1-кп/621/91/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
37. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 26.09.22 у справі № 1-кп/161/166/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106441070>.
38. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 09.11.20 у справі № 1-кп/686/1260/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
39. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 25.05.21 у справі № 1-кп/686/1167/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
40. Вирок Царичанський районний суд Дніпропетровської області від 25.07.19 у справі № 1-кп/196/109/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
41. Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 229 с.
42. Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини. Харків: СПД-ФО Чальцев О.В., 2005. 221 с.
43. Володіна О.О. Кримінально-правове значення способів захоплення заручників. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2 (3). С. 188–196.
44. Володіна О.О. Обман і зловживання довірою як способи захоплення заручників. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2012. С. 324–328.
45. Володіна О.О. Фізичне насильство як спосіб захоплення заручників. *Право і безпека*. 2012. № 4 (46). С. 139–143.

46. Володіна О.О. Щодо змісту понять «свобода» і «безпека» у визначенні безпосереднього об'єкта захоплення заручників. *Проблеми законності*. 2007. Вип. 91. С. 99-104.
47. Володіна О.О. Щодо питання про об'єкт захоплення заручників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 173–175.
48. Володіна О.О. Щодо питання про спосіб як ознаку об'єктивної сторони захоплення заручників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 156–159.
49. Воронцов А.В. Завідомо незаконні затримання, приводи, домашні арешти або тримання під вартою: питання кримінально-правового характеру. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. №3. С.54-57.
50. Воронцов А.В. Мотив як ознака окремих видів кримінальних правопорушень проти правосуддя, які вчиняються службовими особами досудового розслідування: дис. ...канд. юрид. наук. Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2011. 269 с.
51. Газдайка-Василишин І. Б., Коваленко В. П. Проблеми кримінальної відповідальності працівника правоохоронного органу за бездіяльність щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей. *Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, припинення та превенції корупційних проявів: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (м. Львів, 28 травня 2021 року)*. Львів: ЛьВДУВС, 2021. С. 6-11.
52. Газдайка-Василишин І.Б. Захоплення журналіста як заручника: проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Випуск 60*. Івано-Франківськ, 2022. С. 3-18.
53. Газдайка-Василишин І.Б. Окремі питання об'єктів некорисливих кримінальних правопорушень проти власності за кримінальним правом України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів, 2006. Випуск 2. С. 202-212.

54. Газдайка-Василишин І.Б. Проблемні аспекти кримінально-правового захисту професійної діяльності журналістів. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* 13 лист. 2015 року. Одеса: ОДУВС, 2015. С.41-42.
55. Газдайка-Василишин І.Б., Молотов С.О., Созанський Т.І. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми: посібник для підрозділів Національної поліції у схемах. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 32 с.
56. Газдайка-Василишин І.Б., Созанський Т.І. Насильницьке зникнення: окремі аспекти законодавчої новели. *Кримінальна юстиція: quo vadis? IV Львівський форум кримінальної юстиції: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (20-22 вересня 2018 р.)*. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 24–27.
57. Гнєтнєв М.К., Сингаївська І.В. Про ключові аспекти кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 146 і 147 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 44–53.
58. Головка О.М., Книш Ю.О. Кримінально-правовий аналіз деяких аспектів складу злочину «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини». *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2017. № 1 (3). С. 100–104.
59. Горпинюк О.П. Проблеми відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4 (І). С. 261–267.
60. Григор'єва М.Є. Звільнення від кримінальної відповідальності у злочинах проти особистої волі людини у зв'язку з дійовим каяттям. *Злочини проти особистої волі людини: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.)* / під ред. В.В. Сташиса. Харків: Книжкове видавництво «Лєствиця Марії», 2002. С. 141–143.

61. Гришко Л.М. Діяльність Робочої групи з насильницьких чи недобровільних зникнень Ради ООН з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2018. Вип. 26. С. 128–131.
62. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. Львів, 2019. 666 с.
63. Грищук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб.для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 568 с.
64. Грищук В.К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. Львів: Львівський ун-т, 1993 138 с.
65. Грищук В.К., Луцький Т.М., Пасєка О.Ф., Самарчук М.В. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень проти особи: навч. посібник у схемах. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 64 с.
66. Давидович І., Онопенко В. Захоплення заручників: проблеми визначення змісту об'єктивної сторони та співвідношення з іншими посяганнями. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 6 (186). С. 127–130.
67. Денисов С.Ф., Зубов Г.О. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад: окремі аспекти. *Юридична наука*. 2015. №10(52) С.109-120.
68. Денисов С.Ф., Сердюк П.П. Соціальна зумовленість кримінально-правової заборони торгівлі людьми. *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України*. 2000. Вип. 3. С. 191–203.
69. Денисова Т.А., Мінаєв М.М. Проблемні питання встановлення суб'єктивної сторони торгівлі людьми. *Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки*. 2001. № 1. С. 210–217.
70. Джужа О.М. Курс кримінології. Особлива частина: підручник: у 2 кн. К.: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.
71. Діяльність органів внутрішніх справ по запобіганню торгівлі людьми: навч. посібник / за ред. акад. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 244 с.

72. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі, інститутів та звичаїв, суміжних з рабством від 7 вересня 1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text.
73. Дудоров О.О., Омеляненко М.І., Сабадаш В.П. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації: монографія. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2014. 360 с.
74. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
75. Європейська конвенція з прав людини. Конвенцію ратифіковано Законом №475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
76. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (2018-2022). Статистика Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
77. Ємельянов В.П. Питання вдосконалення кримінального законодавства, спрямованого на боротьбу з насильницькими злочинами проти волі людини. *Злочини проти особистої волі людини: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.)* / під ред. В.В. Сташиса. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 55–60.
78. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
79. Загиней З.А. Герменевтика кримінального закону України: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 636 с.
80. Задоя К.П. Визнання насильницького зникнення злочином *sui generis* за кримінальним правом України: *pro et contra*. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 59–73.
81. Затолочний В.С. Кримінальна відповідальність за завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою:

Дис. ... к.ю.н., 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2022. 212 с.

82. Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування». Url: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1549199> .

83. Зауваження Головного юридичного управління до проекту Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти». URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60560&pf35401=458962>.

84. Звіти судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства за 2018–2021 рр. / Сайт «Судова влада України». URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

85. Зелінський А.Ф. Кримінологія: навч. посіб. Х.: Рубікон, 2000. 240 с.

86. Іващенко В.О. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2000. 223 с.

87. Ісков К. Об'єктивна сторона складу злочину «торгівля людьми» або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 Кримінального кодексу України). *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 3 (195). С. 116–120.

88. Ісков К.М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини: міжнародні та національні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 20 с.

89. Кабанець Л.В. Засоби запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини: міжнародний досвід: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2019. 205 с.

90. Катеринчук К.В. Поняття «страждання» у проєкті Кримінального кодексу та чинному кримінальному законодавстві України. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м.*

Черкаси, 21 травня 2021 року. Черкаси : Видавець Вовчок О. Ю., 2021. С. 125-128.

91. Кваліфікація окремих видів кримінальних правопорушень. Мультимедійний підручник. Київ: НАВС. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_2.html.

92. Кваша О.О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2013. 560 с.

93. Книженко О. Кваліфікація кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1(47). С.70-74.

94. Козак В.А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 196 с.

95. Козак В.А. Нова редакція кримінального закону, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми: проблеми тлумачення та застосування. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.)* / укладачі: Л.М. Демидова, К.А. Новікова, Н.В. Шульженко. Харків: Константа, 2019. С. 142–145.

96. Козак В.А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними поняттями. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Право»*. 2013. Вип. 20. С. 73–80.

97. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поводження та покарання від 10 грудня 1984 року. Url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

98. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. *Конвенцію*

ратифіковано із застереженнями і заявами Законом № 1433-IV від 04.02.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text .

99. Конвенція про запобігання та покарання кримінальних правопорушень проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14.12.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389#Text.

100. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р. із змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text .

101. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Конвенцію ратифіковано Законом №2530-VI від 21.09.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.

102. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> .

103. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України: Частина Загальна: підручник. К.: Атіка, 2001. 81 с.

104. Кривоченко Л.М. Класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 119 с.

105. Кримінальне право (Особлива частина): підручник/ За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ, 2013. 786 с.

106. Кримінальне право України. Особлива частина (в схемах): навчальний посібник / За ред. В.К. Грищука, Т.І. Созанського. Львів-Київ, 2017. 488 с.

107. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб і допов. Харків, 2020. 768 с.

108. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> /

109. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова,

В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 376 с.

110. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

111. Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.04.2012 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> .

112. Кримінально-правова охорона особи та власності в Україні: навч. посібник / І. Б. Газдайка-Василишин, А. О. Йосипів, М. В. Самарчук. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 240 с.

113. Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 300 с.

114. Кругликов Л.Л., Спиридонова О.Е. Юридические конструкции и символы в уголовном праве. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2005. 336 с.

115. Лаврович Д.С. Оціночні поняття в кримінальному праві України. *Молодий вчений*. 2019. № 5(69). С.203-206.

116. Лемежа Р.І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття. Автореферат дис. ... кандидата юридичних наук. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 21 с.

117. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М.: Издательство НОРМА, 1998. 296 с.

118. Лизогуб Я. «Тривалий час» як оціночне поняття у статті 146 КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6 (198). С. 88–91.

119. Лизогуб Я. Кваліфікуючі ознаки незаконного позбавлення волі людини: наукові аргументи проти законодавчих фактів. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 7. С. 91–94.

120. Лизогуб Я. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України): деякі проблеми кваліфікованого складу. *Право України*. 2008. № 10. С. 126–129.

121. Лизогуб Я.Г. «Карати не можна милувати», або чи потрібні заохочувальні норми у статтях КК України про злочини проти волі, честі та гідності особи. *Право і безпека*. 2018. № 3 (70). С. 22–26.
122. Лизогуб Я.Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 202 с.
123. Лизогуб Я.Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: монографія. Луганськ, 2003. 212 с.
124. Лизогуб Я.Г., Яценко С.С. Протидія торгівлі людьми: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: навчальний посібник / наук. ред. д-р юрид. наук, проф. С.С. Яценко. Київ: Атіка, 2005. 240 с.
125. Лупандіна Р. Є. Свобода і воля як об'єкти злочину. Харківські студентські кримінально-правові читання: тези доповідей (м. Харків, 10–11 груд. 2009 р.). Харків, 2010. С. 175-179.
126. Марін О. Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 72. С.122-130.
127. Марін О. Кримінально-правова охорона журналістів в Україні: рефлексія підходів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Випуск 66. С. 198-207.
128. Марін О. Поняття та правова природа зловживання можливостями спеціального статусу за кримінальним правом України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 65. С.272-277.
129. Марін О. Складені склади кримінальних правопорушень у проєкті КК України. *Проєкт нового Кримінального кодексу України у вимірі верховенства права: Матеріали сателітного заходу в рамках V Харківського міжнародного юридичного форуму, м. Харків 21 вересня 2021 року* / редколегія: Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко, І.А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С.72-75.
130. Марін О.К. Кваліфікація кримінальних правопорушень при конкуренції кримінально-правових норм. Київ: Атіка, 2003. 224 с.

131. Мармура О.З. Система ознак, що кваліфікують злочин за кримінальним правом України. Дисертація ... к.ю.н. 12.00.08. кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів: ЛьВДУВС, 2016. 270 с.
132. Мармура О.З. Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія. Львів: ЛьВДУВС, 2019. 280 с.
133. Митрофанов І.І. Торгівля людьми: кримінально-правове визначення поняття. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 3. С. 118–123.
134. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників. *Про схвалення та передання на розгляд пропозиції про приєднання Постанова Ради Міністрів УРСР №146 від 24.04.87 р., Про приєднання із застереженням та заявою Указ Президії Верховної Ради УРСР №3954-XI від 08.05.87 р.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_087#Text .
135. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року. Url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n2 .
136. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР №2148-VIII від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text .
137. Навроцький В.О. Наскрізнi кримінально-правові поняття: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
138. Навроцький В.О. Перспективи кримінально-правової регламентації торгівлі людьми та деяких суміжних посягань. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 12-13 квітня 2019 р.)*. Івано-Франківськ, 2019. С. 121–125.
139. Наден О.В. Торгівля жінками як кримінально-правова та соціальна проблема сучасності. Монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.
140. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. С.С. Яценко. К. 2006. 848 с.

141. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / Заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. Київ, 2001. 944 с.
142. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.
143. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, - 9-те видання, перероблене і доповнене. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.
144. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ, 2018. 1360 с.
145. Наумова О.С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями Розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 245 с.
146. Наумова О.С. Регламентація відповідальності за незаконне позбавлення волі або викрадення людини у законодавстві України та окремих країн Європейського Союзу: порівняльний аспект. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1 (7). С. 215–221.
147. Негодченко Д.О. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні та інших країнах: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2011. 225 с.
148. Негодченко Д.О. Юридичний аналіз структури злочину, передбаченого ст. 149 КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 2. С. 306–316.
149. Небитов А.А. Торгівля людьми: стан, тенденції та запобігання: монографія. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. 224 с.
150. Новікова К.А. Обмеження свободи як вид покарання: монографія. Харків, 2019. 288 с.
151. Оксенюк С.В. Кримінально-правова кваліфікація дій, що пов'язані із захопленням заручників, як виявів тероризму. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 6. С. 122–128.

152. Орлеан А.М. Кримінально-правова кваліфікація торгівлі людьми: науково-практичний коментар до ст. 149 КК України. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 28–40.
153. Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення охорони людини від експлуатації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 478 с.
154. Орлеан А.М. Редакція статті 149 КК України може змінитись вже в четвертий раз (про доцільність приведення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми у відповідність до міжнародних та європейських стандартів). *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 46. С. 55–61.
155. Орлеан А.М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 226 с.
156. Орлеан А.М., Пустова О.В. Протидія торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці. Науково-практичний посібник. Київ: Фенікс, 2013. 152 с.
157. Осипова Н.Ф. Защита личной свободы человека как основополагающее начало социальной эффективности права. *Злочини проти особистої волі людини: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.)* / під ред. В.В. Сташиса. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 37–42.
158. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация: монографія / отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. М.: Наука, 1982. 304 с.
159. Особливості кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми та незаконною міграцією / Укл.: Т.І. Созанський, І.Б. Газдайка-Василишин, О.В. Захарова, Е.М. Мручковська, Р.М. Шехавцов. Львів, 2019, 252 с.
160. Павликівський В.І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів: автореф. дис. ... к.ю.н. Харків, 2017. 39 с.

161. Панов Н.И. Оценочные понятия: методологические аспекты исследования и применения в уголовном праве. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2(7). С.1-27.
162. Пастухова Л. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 3. С. 67–71.
163. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: проблеми міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 жовт. 2014 р. Харків, 2014. С. 150-154.*
164. Письменський Є.О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів у контексті забезпечення потреб українського суспільства на сучасному етапі його розвитку. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 90-103.
165. Підгородинський В. Аналіз кримінального законодавства окремих іноземних країн щодо відповідальності за торгівлю людьми. *Юридический вестник*. 2006. № 2. С. 119–123.
166. Підгородинський В.М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 219 с.
167. Підгородинський В.М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 19 с.
168. Подопригора А.А. Основы римского гражданского права. К., 1995. 284 с.
169. Політова А.С. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень проти свободи особи за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2007. 241 с.
170. Політова А.С. Насильницьке зникнення як новела Кримінального кодексу України. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2018. С. 290-294.*

171. Політова А.С. Практика притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 149 КК та шляхи підвищення її ефективності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 306–314.

172. Політова А.С. Трансформація об'єкта захоплення заручників. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2001. Вип. 2. С. 355–365.

173. Політова А.С. Насильницьке зникнення: чи є потреба в удосконаленні? *Наукові перспективи*. 2023. №8(38). С.515-528.

174. Пономаренко Ю.А. Деякі питання дії у просторі статті 123-1 КК України (співвідношення міжнародного та національного законодавства). *Злочини проти особистої волі людини. Збірник матеріалів міжнародного науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.)* / редкол.: Сташис В.В. (гол. ред.) та ін. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 129-133.

175. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків, 2020. 720 с.

176. Постанова Верховного Суду від 04.11.2021 у справі № 320/5968/19 (провадження № 51-570км21) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101100>.

177. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів від 24.01.2014. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52566&pf35401=317881>.

178. Про боротьбу з тероризмом. Закон України № 638-IV від 20.03.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15/ed20180729#n41>.

179. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів. Закон України № 3781-XII від 23.12.1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>.

180. Про національну безпеку України. Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469->

19?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD#w1 1 .

181. Про попереднє ув'язнення. Закон України від 30 червня 1993 року № 3352-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> .

182. Про основи національної безпеки України. Закон України №964-IV від 19.06.2003 року (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

183. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України №2505-VIII від 12.07.2018 р. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 38. ст. 280.

184. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України №2 від 07.02.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

185. Про судову практику в справах про хабарництво. Постанова Пленуму Верховного суду України № 5 від 26 квітня 2002 року. Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text> .

186. Про судову практику у справах про злочини проти власності. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 року № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.

187. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. №15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> .

188. Проект Кримінального кодексу України. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/12/30/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-30-12-2022.pdf>. Дата звернення – 24.01.2023 .

189. Протидія організованій злочинності у сфері торгівлі людьми / за заг. ред. В.І. Борисова та Н.О. Гуторової. Харків: Одиссей, 2005. 288 с.

190. Ральченко І.М. Кримінальна відповідальність за злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 228 с.
191. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225#Text .
192. Реформування кримінального законодавства України. Офіційний сайт Робочої групи з питань розвитку кримінального права. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/>.
193. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Url: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text .
194. Саско О. Тривалий час: оціночне поняття у ст. 146 Кримінального кодексу. *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1(15). С.109-113.
195. Сень І.З. Спеціальні норми у кримінальному праві України. Дисертація на здобуття наукового ступеня к.ю.н. ...Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2020. 280 с.
196. Сингаївська І.В. Особливості регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 1. С. 98–102.
197. Скрипченко О.В., Долинська Л.В. та ін. Загальна психологія: підручник. Київ, 2019. 464 с. Url: <https://westudents.com.ua/glavy/77659-ponyattya-pro-volyu.html> .
198. Словник української мови: в 11 томах. Том 6, 1975. С. 803
199. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1. С. 735.
200. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Том 7, 1976. С. 157.
201. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 9. С. 98.
202. Сподарик Ю. В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності журналістів в Україні. Дис. ...доктора

філософії за спеціальністю 081 «Право». Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2022. 246 с.

203. Старостенко Л. Співвідношення понять «насильницьке зникнення» та «викрадення людини» в міжнародному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 73–76.

204. Статистична інформація на підставі звітів за період з 2013 по 2022 рік, представлених на офіційних сайтах Офісу Генерального прокурора України та Державної судової адміністрації. *Карчевський, М (2023) Протидія злочинності в Україні : інфорграфіка : інтерактивний довідник. Версія 3.0. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>*

205. Степанюк А.Ф. Захват заложников в местах лишения свободы: вопросы квалификации. *Злочини проти особистої волі людини: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.)* / під ред. В.В. Сташиса. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 61–65.

206. Стилiстичне використання багатозначних слiв i омонiмiв. Українська мова: підручник. Url: <https://miyklas.com.ua/p/ukrainska-mova/11-klas/stilistichna-norma-392237/stilistichne-vikoristannia-bagatoznachnikh-sliv-i-omonimiv-392236/re-94c47b82-1896-4c4e-95b6-b02bc78b4836> .

207. Тітов Є.Б. Правова природа та проблеми кваліфікації захоплення заручників у міжнародному кримінальному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2007. 19 с.

208. Туляков В.О. «Чорні лебеді» кримінального права та методологія правового регулювання. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2018. С. 41.

209. Тютюгін В.І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг:

поняття, загальні ознаки та види. *Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах*. 2014. № 4. С. 121–141.

210. Федоров В. Проблема кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С.40-44.

211. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2014. № 1(2). С. 19-28.

212. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К.: Атіка, 2005. 332 с.

213. Фріс П.Л., Малєєв А.Ю. Кримінально-правова політика у сфері боротьби із торгівлею людьми. *Адвокат*. 2005. № 9. С. 9–14.

214. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: Істина, 2004. 504 с.

215. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

216. Хавронюк М.І. Чи знаєш ти, українцю, за що тебе посадять і скільки дадуть. *Дзеркало тижня*. 2015. №1. С.2.

217. Харь І.О. Суб'єкт кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Юридична наука*. 2012. № 4. С. 134–141.

218. Храмцов О.М. «Напад» як вид насильницьких дій (проблеми кримінально-правової оцінки) // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2019. № 22. С. 152-155.

219. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми як засіб підвищення ефективності боротьби зі злочинами проти особистої волі громадян. *Злочини проти особистої волі людини: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.)* / під ред. В.В. Сташиса. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 29–32.

220. Хряпінський П.В. Звільнення від відповідальності та покарання як засіб запобігання злочинам проти особистої волі людини у кримінальному праві деяких європейських країн. *Протидія*

незаконній міграції та торгівлі людьми: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 11-12 березня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 144–147.

221. Цвікі В. Концепція насильницьких зникнень у міжнародному праві. *Наше право*. 2015. № 3. С. 172–179.

222. Цвікі В.Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2018. 237 с.

223. Чігер В. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми // Підприємництво, господарство і право. 2019. №5. С. 266-269.

224. Чолан Т.А. Розмежування складів кримінальних правопорушень незаконного усиновлення та торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини. *Право.ua*. 2015. №2. С.127-135.

225. Чубарев В.Л. Тяжесть преступного деяния: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Киев, 1992. 47 с.

226. Шаблистий В.В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінальноправової охорони». *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 78-85.

227. Шнипко О.С. Кримінально-правове дослідження злочину завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 282 с.

228. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.

229. Akimov M. Criminal law protection of person's freedom: problems and solutions. *Public security and public order*. 2018. № 20. P. 9–18.

230. Marin O., I. Sen. Legal construction “the same act” in criminal law of Ukraine. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2017. Випуск 65. С. 101-114.

ДОДАТОК 1

Порівняльна таблиця (щодо внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України)

Чинний КК України	Пропоновані зміни та доповнення
У всіх випадках вживання в тексті КК України назв видів покарань «позбавлення волі на певний строк» «довічне позбавлення волі» «обмеження волі»	Замінити у відповідних формах та відмінках на такі назви покарань «ув'язнення на певний строк» «довічне ув'язнення» «обмеження особистої свободи»
Примітка да статті 127 КК України 1. Під представниками держави у цій статті і <u>статті 146¹</u> цього Кодексу слід розуміти службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні, чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. 2. Під представниками іноземної держави у цій статті і <u>статті 146¹</u> цього Кодексу слід розуміти осіб, які діють як державні службовці іноземної держави або проходять військову службу у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах, або осіб, які займають посади в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства, або які діють за наказом таких осіб, а також представників іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, утворених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, до якої входять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.	Виключити
Назва Розділу III Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»	Назва Розділу III Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи, честі та гідності особи»
Стаття 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини 1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини -	Стаття 146. Незаконне поневолення людини 1. Незаконне поневолення людини -

**Додаток 1. Порівняльна таблиця (щодо внесення змін та доповнень
до Кримінального кодексу України)**

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі діяння, вчинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.	карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. 2. Ті самі діяння, вчинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, або організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.
Стаття 146-1. Насильницьке зникнення 1. Арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування - караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. 2. Видання наказу або розпорядження про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, або невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, його підлеглими заходів для їх припинення та повідомлення компетентних органів про злочин - караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.	Стаття 146-1. Насильницьке зникнення 1. Незаконний арешт, затримання, викрадення або поневолення людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування - караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. 2. Видання наказу або розпорядження про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, або невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, його підлеглими заходів для їх припинення та повідомлення компетентних органів про злочин - караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.
Стаття 147. Захоплення заручників 1. Захоплення або тримання особи як заручника з метою спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або	Стаття 147. Захоплення заручників 1. Захоплення або тримання людини як заручника, поєднане із спонуканням родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або

**Додаток 1. Порівняльна таблиця (щодо внесення змін та доповнень
до Кримінального кодексу України)**

службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника - карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. 2. Ті самі дії, якщо вони були вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.	службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника - карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. 2. Ті самі дії, якщо вони були вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, або щодо будь-яких осіб у зв'язку із здійсненням ними службового, професійного чи громадського обов'язку - караються позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.
Стаття 148. Підміна дитини Підміна чужої дитини, вчинена з корисливих або інших особистих мотивів, - карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.	Стаття 148. Підміна дитини Підміна чужої дитини, - карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.
Стаття 151. Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги 1. Поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги завідомо психічно здорової особи - карається арештом на строк від трьох до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. 2. Те саме діяння, що спричинило тяжкі наслідки, - карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	Виключити
Стаття 172. Грубе порушення законодавства про працю 1. Незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень <u>Закону України "Про запобігання корупції"</u>, а також інше грубе порушення законодавства про працю - караються штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів	Стаття 172. Грубе порушення законодавства про працю 1. Незаконне звільнення працівника з роботи, а також інше грубе порушення законодавства про працю - караються штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років.

**Додаток 1. Порівняльна таблиця (щодо внесення змін та доповнень
до Кримінального кодексу України)**

громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років. 2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або щодо неповнолітнього, вагітної жінки, одинокого батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, - караються штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.	2. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або щодо неповнолітнього, вагітної жінки, одинокого батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, - караються штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.
Стаття 232 Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках Умисне розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно <i>вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і</i> завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, - карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	Стаття 232 Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках Умисне розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, - карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
Стаття 319. Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин 1. Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин <i>з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах</i> - карається штрафом до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	Стаття 319. Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин 1. Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин - карається штрафом до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. 2. Та сама дія, вчинена повторно, -

**Додаток 1. Порівняльна таблиця (щодо внесення змін та доповнень
до Кримінального кодексу України)**

2. Та сама дія, вчинена повторно, - карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
Стаття 349. Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника Захоплення або тримання як заручника представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів з метою спонукання державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника - караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.	Виключити
Стаття 349-1. Захоплення журналіста як заручника Захоплення або тримання як заручника журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї з метою спонукання цього журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника - караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.	Виключити
Стаття 357. Викрадення, привласнення, вимагання документів, штамів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження 1. Викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штамів чи печаток або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання особи своїм службовим становищем, а так само їх умисне знищення, пошкодження чи приховування, а також здійснення таких самих дій відносно приватних документів, що знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності, <i>вчинене з корисливих мотивів або в інших особистих інтересах</i>, - караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років.	Стаття 357. Викрадення, привласнення, вимагання документів, штамів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження 1. Викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штамів чи печаток або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання особи своїм службовим становищем, а так само їх умисне знищення, пошкодження чи приховування, а також здійснення таких самих дій відносно приватних документів, що знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності, - караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років.
Стаття 365-1. Бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей	Стаття 365-1. Бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей

**Додаток 1. Порівняльна таблиця (щодо внесення змін та доповнень
до Кримінального кодексу України)**

1. Бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей, тобто умисне з <i>корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб</i> невжиття передбачених законодавством заходів за заявою (повідомленням) про вчинення незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей або приховування виявленої ним незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей - карається позбавленням волі на строк від шести до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	1. Бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей, тобто умисне невжиття передбачених законодавством заходів за заявою (повідомленням) про вчинення незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей або приховування виявленої ним незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей - карається позбавленням волі на строк від шести до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
Стаття 371. Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою 1. Завідомо незаконне затримання або незаконний привід - караються позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або обмеженням волі на строк до трьох років. 2. Завідомо незаконні домашній арешт або тримання під вартою - карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. 3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або були вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.	Виключити
Стаття 444. Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист 1. Напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, а також <i>викрадення або позбавлення волі</i> цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.	Стаття 444. Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист 1. Напад на службові або житлові приміщення, <i>транспортні засоби</i> осіб, які мають міжнародний захист, а також <i>незаконне поневолення</i> цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Додаток 1. Порівняльна таблиця (щодо внесення змін та доповнень
до Кримінального кодексу України)

2. Погроза вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті, - карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років.	2. Погроза вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті, з тією самою метою - карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років.
--	--

Наукове видання

Олексій РІЗНИК
Ірина ГАЗДАЙКА-ВАСИЛИШИН

НЕЗАКОННЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Монографія

Редактор *Ірина Газдайка-Василишин*
Коректор *Ігор Козич*

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом замовника

Підписано до друку 15.05.2025. Формат 60х84/16
Гарнітура Times New Roman. Умовн. друк. арк. 13,72
Наклад 100 прим. Зам. №12

Видавець і виготовлювач
ФОП Голіней О. В.
м. Івано-Франківськ, вул. Галицька 128
+380664816601, gsm1502@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №7970 від 20.10.2023